

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Online Hakemli Dergi

e-ISSN: 2792-0364 Yayın Aralığı: Yılda İki Sayı

Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ViSBiD

Aralık/December 2023

Sayı/Issue 6

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

e-ISSN:2792-0364 Aralık/December 2023 Sayı/Issue 6

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dergisi

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan hakemli ve bilimsel bir dergidir.

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) yayımlanır.

Makalelerin bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Yıl/Year: Aralık 2023 Sayı/Issue: 6

e-ISSN: 2792-0364

Yayın Sahibi / Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van Yüzüncü Yıl University

Editör / Editor in Chief

Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters

Prof. Dr. Orhan DENİZ

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Orhan DENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Karaöz ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan VAROL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Sabahattin ERDOĞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editorial Board

Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İlker AYDIN, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Atık AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan TEK, Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih GENCER, Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. İnönü KORKMAZ, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal KAYA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Macit BALIK, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK, Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU, Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BEŞİKÇİ, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAKİ, Aydın Adnan Menderese Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ELYİĞİT, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurperi AYENGİN, Düzce Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tasarım, Dizgi, Mizanpaj/Page Design

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariate

Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARASU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İletişim / Communication

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kampus 65080 Tuşba / Van

Mail: visbid@yyu.edu.tr

Web sitesi: <https://visbid.yyu.edu.tr>

ViSBiD, MLA ve Crossref tarafından indekslenmektedir.

Modern Language Association – MLA & Crossref

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Büşra ŞAHAN - Mustafa Tolga ÇIRAK

Göç Kurbanlarının Kimliklendirilmesinde Adli Antropolojik Uygulamalar ve Katkısı

Forensic Anthropological Practices and its Contribution in Identification of Migration Victims
(1-21)

Emre Günay - Rahime Gökçe

Begteginliler Atabegi Muzafferüddin Kökböri'ye Ait Bakır Sikke Örneklerine Genel Bir Bakış

A General Overview of Copper Coin Examples Belonging to Atabeg Muzafferüddin Kökböri of the Begteginids
(22-36)

Mehmet Akif ÖZDAL

Görüntü İçeriği Sınıflandırmasında Yapay Zekânın Rolü ve Uygulamaları

The Role and Applications of Artificial Intelligence in Image Content Classification
(37-61)

Orhan VAROL

Urartu'nun Miras Sözcükleri için Yapısal ve Anlamsal Belirleyiciler

Structural and Semantic Determinants for Urartian Heritage Words
(62-79)

Birkan GÜLSEVEN

**Antropoloji’de Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: İnkaya Mağarası
Örneği**

*The Utilization of Geographic Information System in Anthropology: A Case Study of İnkaya
Cave*

(80-93)

Zöhre EKİNCİ - Seyit Battal UĞURLU

Orhan Pamuk’un Eserlerinde Hayat ve İktisat İlişkisi

The Relationship between Life and Economics in the Works Orhan Pamuk

(94-110)

Şeyma ÇOHAZ EBEPERİ - Mehmet Zeydin YILDIZ

**Covid-19 Pandemisinin İkincil Konut Kullanımına Etkisi: Van-Mollakasım
Örneği**

Effect of Covid-19 Pandemic on Secondary Housing Use: Van-Mollakasım Example

(111-131)

İlhan Oğuz AKDEMİR - Müberra KOÇYİĞİT TÜRK

**Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya’nın Konumu ve Sınırları Üzerine
Jeopolitik Analiz**

The Caucasia in Minds: Geopolitical Analysis on the Location and Borders of the Caucasus

(132-157)

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 10.10.2023 Kabul Tarihi: 04.12.2023 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Göç Kurbanlarının Kimliklendirilmesinde Adli Antropolojik Uygulamalar ve Katkısı

Forensic Anthropological Practices and its Contribution in Identification of Migration Victims

Büşra ŞAHAN*

Mustafa Tolga ÇIRAK**

Öz

Göç, hayatımızda her zaman yer alan bir olgudur. Dünya tarihinin her döneminde ister zorunlu ister gönüllü olsun insanlar sürekli hareket hâlinindedir. Günümüzde göç hareketlerinin öne çıkan sebeplerine bakacak olursak; doğal afetler, savaş, kıtlık, politik, ekonomik vb. olarak saymak mümkündür. Toplumsal değişimlere neden olan göç olgusu, sosyal bilimlerin incelemesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yürüme kabiliyetini ilerleten insan, ulaşım alanını genişletmiştir. İnsan göçünün arkasında birden fazla farklı sebep vardır. En önemli sebeplerinden biri, bipedalizm (dik yürüme) ile dolaşım sisteminde oluşan uyumun beyin hacminde önemli artışa yol açmış olmasıdır. Böylece insan merak etmiş, hareket alanını hep genişletmiş; kültürel, sosyal ve ekonomik değişimler yaşamıştır. İnsanın merak duygusu ile başlayan bu serüveni yeni yaşam alanları keşfetmesine, yeryüzünün her yerine yayılmasına ve keşfettiği her coğrafyaya uyum sağlamasına yani tür içi çeşitliliğe neden olmuştur. Günümüzde göç olgusu değişime uğramış, güvenlik kaygısı ile yapılan göç, en sık karşılaşılan göç türü olarak yerini almıştır. Uzun süreçte bireysel veya küçük çaplı göçlerle, kısa süreçte meydana gelen büyük kitlesel göçlerin etki boyutu oldukça farklı sonuçlar meydana getirmektedir. Büyük kitlesel göçler sırasında meydana gelen ölümler sıkça karşı karşıya kaldığımız bir sorun hâline gelmiştir. Bu kişilerin kimliklendirilmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Ölen bireyin kimliğinin belirlenmesi hem tıbbi hem de hukuki açıdan oldukça önemli olmasına rağmen dünya çapında her yıl birçok kişinin kimliği belirlenememektedir. Üzerinden uzun zaman geçmiş, iskeletleşmiş buluntuların kimliklendirilmesinde Adli Antropolojik yöntem ve tekniklerin önemli rolü vardır. Göç, çeşitli kıtalardan farklı biyolojik kökene sahip insanların gerçekleştirdiği bir olgudur. Kişilerin kimliklendirilmesi yapılırken Adli Antropoloji'nin yanıt vermesi beklenen sorular arasında "Hangi *biyolojik kökene* ait olduğu?" sorusu da vardır. Bu çalışmada, Adli Antropoloji'nin çalışma alanlarından biri olan biyolojik köken tahmininin, göç yollarında hayatını kaybeden bireylerin kimliklendirilmesinde kullanımı vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İskelet, Adli Bilimler, Kimliklendirme, Osteomorfoloji.*

* Uzman, busrasahan311@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5799-7313

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, mtolgacirak@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1786-8717

Atf için: Şahan, B. & Çırak, M. T. (2023). "Göç Kurbanlarının Kimliklendirilmesinde Adli Antropolojik Uygulamalar ve Katkısı". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı 6, Sayfa Sayısı: 1-21. DOI: 10.62068/visbid.1373612

Abstract

Migration is a phenomenon that is always present in our lives. In every period of world history, people are constantly on the move, whether compulsory or voluntary. If we look at the prominent reasons for migration movements today; natural disasters, war, famine, political, economic etc. It is possible to count as . The phenomenon of migration, which causes social changes, emerges as a subject that social sciences should examine. By improving his walking ability, man has expanded his transportation area. There are multiple different reasons behind human migration. One of the most important reasons is that the harmony in the circulatory system caused by bipedalism (walking upright) leads to a significant increase in brain volume. Thus, man was curious and always expanded his field of action; has experienced cultural, social and economic changes. This adventure of humans, which started with a sense of curiosity, has led to the discovery of new living spaces, to spread all over the world and to adapt to every geography it has discovered, in other words, to intra-species diversity. Today, the phenomenon of migration has changed and migration due to security concerns has become the most common type of migration. The impact size of individual or small-scale migrations in the long term and large mass migrations in the short term produces quite different results. Deaths occurring during large mass migrations have become a problem we frequently face. Identification of these people is an issue that needs to be considered. Although determining the identity of the deceased is very important both medically and legally, many people around the world cannot be identified every year. Forensic Anthropological methods and techniques play an important role in the identification of long-ago, skeletonized finds. Migration is a phenomenon carried out by people with different biological origins from various continents. Among the questions that Forensic Anthropology is expected to answer when identifying people is "What biological origin do they belong to?" There is also a question. In this study, the use of biological origin estimation, one of the study areas of Forensic Anthropology, in the identification of individuals who lost their lives on migration routes will be emphasized.

Keywords: *Skeleton, Forensic Sciences, Identification, Osteomorphology.*

Giriş

Göç, insanlığın sık sık karşı karşıya geldiği toplumsal bir gerçekliktir (Resim 1). Göçler, günümüzde bir topluluğun veya bireyin basit bir yer değiştirmesi olarak tarif edilmemektedir. Göç kavramı, algıdaki değişim ile başlayan, yaşam alanında yer değiştirme ile devam eden ve gidilen yere adapte ile tamamlanan bir süreçler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Şahin ve Aydemir, 2018: 125). Antropolojik açıdan da göç, basit bir mekânsal değişimi ifade etmemektedir. Göç olgusu, fiziksel ve sosyal çevre değişikliğinin ötesinde, aynı zamanda göçmenlerin ve o konumdaki yerli nüfusun karşılıklı olarak sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkileri dönüştüren bir süreci tanımlamaktadır (Şahin ve Aydemir, 2018: 121).

Resim 1: 22.yy En Büyük Sorunlarından Biri Olan Göç (<https://iktisatvetoplum.com>).

Göç kavramı 15. yüzyılda emperyalizmin başlamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Göçler, ister ulusal isterse uluslararası boyutta olsun temel nedenlerini gelir dağılımındaki yüksek farklılıklar, iş olanaklarının yetersiz olması, ülkedeki istihdamın dengesiz dağılımı, siyasi ve etnik sebepler; insanların inançlarının kısıtlanması veya bu konularda yaşanan çatışmalar oluşturmaktadır. Bu sebepler dışında göç, nitelikli iş gücü ya da beyin göçü olarak çeşitli sebeplerle de yapılabilmektedir (İşbilen, 2021: 102). Göç olgusu, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Tarihi şekillendiren temel unsurlardan biri göçtür. Tarihsel dinamiklerin (tarım, ticaret, dinler vb.) yayılımında göçün etkisi büyüktür (Berk, 2020: 115). Yürüme yeteneğini geliştiren insan, ulaşım alanını sürekli genişleterek hareketli bir varlık haline gelmiştir. Böylece kültürel, ekonomik ve sosyal değişimler yayılmış, farklı toplumların geliştirdiği ve paylaştığı medeniyet birikimi doğmuştur. Antropolog Marvin Harris “İlkin ayak vardı.” sözüyle insanın

gelişiminde yürümenin ne kadar önemli bir basamak olduğunun altını çizmiştir (Berk, 2020: 117). Dik duruş ve bipedalizmin insanın gelişim sürecinde önemli bir atılımdır. Dik duruş ile baş ve gövdenin ilişkisi yeni bir konuma geçmiştir. Bu değişiklik iskelet sisteminin her bölgesinde önemli değişimlere yol açmıştır. Kan dolaşım sistemi de bu değişime uyum sağlamıştır (Özbek, 2000: 53). İnsanın göç etmesinin altında birden fazla neden yatmaktadır. En büyük nedenlerden biri dik yürüme ile meydana gelen kan dolaşım sistemindeki uyum, beyin kapasitesinde önemli ölçüde artışa neden olmuştur. Atalarımızın Afrika'dan diğer kıtalara dağılma isteği de biyo-kültürel evrimini tamamlamış ve zihinsel olgunluğa ulaşan insanın sonsuz merak duygusudur. Bunun yanında giderek artan savanlar, azalan su kaynakları gibi nedenlerde sıralanabilmektedir (Özbek, 2000: 60). İnsan türünün ilk örnekleri de göç ederek dünyanın her yerine yayılım sağlamıştır. “Out of Africa” adı verilen göç modeline göre *Homo erectus*'un göçü 2 ile 1,5 milyon yıl önce meydana gelmiştir. *Homo erectus*'un göçünü takip eden diğer göç, yıllar sonra *Homo sapiens*'in 100.000-50.000 yıl önce gerçekleşmiş olan göçüdür (Berk, 2020: 121; Özbek, 2000: 60; Kottak, 2008: 208). M.Ö 10.000'lerden itibaren eriyen buzullar ile insan, ilk yollar olan patikalardan yürümeye başlamıştır ve günümüzde yaşadığı coğrafyaya doğru hareket etmiştir. M.Ö 9000'nin başlarında tarım toplumları ortaya çıkmaya başlamıştır. M.Ö 8000'lerde ise iklimde görülen istikrar ve elde edilen birikim, düzenli hayvan göçlerine ve insanın geniş alanda seyahat etmesine imkân sağlamıştır (Berk, 2020: 117).

Göç, insan gruplarının kendi iradeleri ile gerçekleştirdiği, özgür bir seçim olabileceği gibi iradeleri dışında meydana gelen gelişmeler sonucu zorunlu olarak da ortaya çıkabilmektedir. Göç, bireysel olabileceği gibi kitlesel bir dalga şeklinde de görülmektedir. Göçün sayısal büyüklüğü nasıl gerçekleştiğinin bilinmesi etki boyutunun anlaşılması için önemlidir. Gönüllü (iradi) göçün ekonomik, siyasal ve sosyal yansımaları, savaş, doğal afetler, terör, sürgün gibi güvenlik kaygıları sebebiyle ortaya çıkan zorunlu göçlerin yansımalarından farklıdır (Ekici ve Tuncel 2015: 14). Göçmenlerin ve mültecilerin göç yolculukları giderek daha tehlikeli hale gelmiştir. Göçmen ve mültecilerin yolculukları sırasında göç yollarında meydana gelen ölüm ve kayıpların geniş çapta olduğu bildirilmektedir (Baranowska, 2020: 9). Mültecilik ve göç, günümüzde tartışılması gereken en önemli konu hâline gelmiştir. Göç yolculuğu esnasında ağır ve sağlıksız yolculuk süreçleri, hayatta kalma ve sınırdan geçme mücadeleleri sorun yaratmaktadır (Yıldırım ve Kurtuluş, 2022: 318). Bununla birlikte mültecilerin göç yollarındaki ölümleri büyüyen bir sorundur. 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde tanımlandığı şekliyle mülteci: Biyolojik kökeni, dini, milliyeti, belirli bir gruba mensubiyeti nedeniyle haklı nedenlere dayanan korku nedeniyle vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen veya dönmek istemeyen kişidir. Mülteciler, uluslararası mülteci hukuku tarafından tanımlanan özel uluslararası koruma hakkına sahiptir (Baranowska, 2020: 9). Artan ölümlerle beraber göç yollarında ölen, kimliği belirsiz bireylerin kimliklendirilmesinin ne derece önemli olduğu açıktır. Göç yollarında çeşitli sebeplerle ölen bireyler, görevliler tarafından morglara götürülmekte ve bazılarının kimliği belirlenmemektedir (Demir, 2022: 318). Kişinin kimliğinin belirlenmesi hukuki olarak zorunludur. Kimlik tahmini, adli tıbbın en mühim konularından birini oluşturmaktadır. Adli tıpta ele geçirilen canlı veya ölü üzerinde herhangi bir işlem yapılmadan önce kimlik tahmini yapılmaktadır (Zeyfeoğlu ve Hancı, 2001: 1). Kimlik tahmininin, etik ve insani nedenleri (Ölen kişinin yakınları için merhumun kim olduğunu bilmesi, merhumun anılması, geleneksel törenlerin yapılması, defnedilmesi vb.) bulunmaktadır. Yasal hak ve yükümlülüklerin sona ermesine

yönelik düzenlemeler; mal, borç, resmi işlemler, istatistikler, hayat sigortası, miras, soy (analık-babalık) gibi mali konuların açığa kavuşturulması gibi önemli nedenler de vardır (Zeyfeoğlu ve Hancı, 2001: 1). Göç kurbanlarının kimliklendirilmesi özellikle zordur. Ölen bireyin korunma durumu her zaman beklenildiği gibi değildir. Tüm adli vakalar eksiksiz bir kalıntı lüksü sağlamaz. Akbabalar, yumuşak dokuyu birkaç gün içinde yiyebilir, çakallar ve diğer yırtıcı türleri kemikleri dağıtabilir (Fischer ve James, 2017: 1). Yumuşak dokunun tanımlanamayacak hâle geldiği (yanmış, ezilmiş, parçalanmış) adli vakalarda, kimliklendirme iskelet üzerinde gerçekleştirilir. İskelet üzerinde gerçekleştirilecek olan çalışmalarda Adli Antropolojik yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Adli vakalarla ilişkilendirilen kemik buluntuları, suçun aydınlatılıp failerin bulunması konusunda önemli bir yere sahiptir. Kemik buluntularından ait olduğu bireylerin cinsiyet tayini, yaş tahmini, boy tahmini, biyolojik köken tahmini gibi özelliklerin tahmin edilmesi mümkündür. Adli Antropolojik tekniklerin iskelet kalıntılarının bulunduğu olaylarda kullanılması, iskelet kalıntılarının; çıkarılması, toplanması, korunması, fotoğraflanması ve çizimle belgelenmesi, bireyin ölüm zamanı ve ölüm nedeni gibi önemli birçok sorunun cevaplanmasına katkı sağlayacaktır (Sarıbey ve Bostancı, 2022: 35). Adli Antropolojik araştırmalar: Savaşlar, doğal afetler ve kitle olayları sonucunda ortaya çıkan toplu gömülerde biyolojik profil çıkarmayı hedefler. Bu araştırmalar, minimum birey sayısı, demografik dağılım, gömü yeri ve mağdurların gömülme zamanındaki durumları hakkında bilgi vermektedir (Erol, 2021:15).

Göç, farklı kıtalardan insanların gerçekleştirdiği bir olgudur. Bu ayrıntı dikkate alındığında göç kurbanlarının kimliklendirilmesi yapılırken en mühim konulardan biri de biyolojik kökeninin belirlenmesidir. Antropoloji bilimi, insanın yaşadığı çevreye uyum sağlamasının bir sonucu olan farklı fiziksel ve genetik özellikleri ele alarak insanı sınıflandırmaya çalışır (Ünlütürk, 2015: 2). İnsan, içinde yaşadığı doğal çevreye (güneş ışınları, iklim, diyet ve bölgenin rakımı vb. unsurlara) uyum sağlar. Biyolojik çeşitlilik, insanın içinde yaşadığı doğal çevreye biyolojik olarak uyum sağlamasının bir sonucudur (Özbek, 2015: 67). Afrika'da yaşayan bir birey ile Avrupa'da yaşayan bireyin çevreye olan adaptasyonu farklıdır. Bu farklılıklar iskelet sistemine de yansımakta ve hem metrik hem de morfolojik olarak algılanabilmektedir (Sauer, 1992: 109). İnsandaki biyolojik çeşitlilik işlevseldir. Dünyada yaklaşık 8 milyarı aşkın insan yaşamaktadır. İnsan, genetik açıdan birçok ortak özelliğe sahip olsa da kültürleriyle ve morfolojik özellikleriyle farklılık gösteren sayısız toplumlardan oluşmaktadır (Özbek, 2015: 77). Adli antropologlar, kayıp bir kişiye atfedilen biyolojik kökeni iskelet üzerinde gerçekleştirdiği morfolojik ve metrik tekniklerle bulabilmektedir. Biyolojik köken, bir popülasyonun veya popülasyon grubunun, türdeki diğerlerinden ayrı olarak tanınması için yeterince farklı olduğunu ima etmektedir (Blumenfeld, 2000: 20).

1. İnsan Çeşitliliğinin Varlığı ve Nedenleri

İnsan, biyolojik özellikleriyle kendini aşan bir canlıdır. İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerinden biri, geçmişten geleceğe bir sürekliliğin var olduğu bilincinde olmasıdır. İnsan; tarih yazan, enerji tüketen, veri toplayan, karar verme yetisine sahip, geçmiş yaşamından deneyimler elde eden, bugününü kuran ve geleceğine yönelik plan üreten bir canlıdır (Özbek, 2000: 5). İnsan, biyo-kültürel bir canlıdır. İnsanın biyo-kültürel çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin işleyişini inceleyen, geliştirdiği

kuramlarla tüm bunları açıklamaya çalışan bilim dalı Antropoloji'dir. Konusu insan olan pek çok bilim dalı vardır (tarih, coğrafya, siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji, psikoloji vb.) fakat Antropoloji, insanın biyolojik ve kültürel gelişim süreçlerini geniş bir bakış açısıyla ele alan tek bilimdir (Özbek, 2000: 10). İnsan, dünyanın en hızlı adaptasyon sağlayan hayvanıdır. İnsan, Güney Amerika Adaları'nda deniz seviyesinden 3600 metre yükseklikte kurulmuş köylerde, Avustralya çöllerinde ve tropikal ormanlarda sıtmayla yaşamaya uyum sağlamış ve hatta Ay'ın üzerinde yürümüştür (Kottak, 2002: 4). İnsanın çevreye uyarlanması, kültür ve biyoloji arasındaki etkileşim ile gerçekleşir. Darwin, doğal seçilimin gerçekleşmesi için seçilime uğrayan toplulukta farklılıkların olması gerektiğini keşfetmiştir. İnsan çeşitliliğini açıklamak, Biyolojik Antropoloji'nin başlıca konusudur. Genetik, Darwin'in insan çeşitliliğine aradığı cevabı veren bir bilimdir. Biyolojik çeşitliliğin nedenlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kalıtımın temel birimlerinden biri olan genler ve kromozomlar DNA moleküllerinden oluşmaktadır. DNA'daki biyokimyasal değişiklikler (mutasyon), biyolojik çeşitliliği sağlamaktadır. Doğal seçim, yüz hataları, ten rengi, boy, saç tipi gibi pek çok fiziksel özelliği doğrudan etkilemektedir (Kottak, 2002: 132).

Genetik çeşitlilik, toplumun gen havuzunda yeni genlerin oluşmasına yol açar. Bu genetik özelliğe sahip bireyler, kendilerinden sonraki nesillere de aktaracakları genetik özellik ile zaman içerisinde yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlayacakları kapasiteye sahip olurlar. Tüm canlılarda görüldüğü gibi insanda da bu genetik çeşitliliğe zemin hazırlayan faktör mutasyondur (Özbek, 2015: 75). Uzak atalarımızın dik duruş ve iki ayak üzerinde yürümeyi ne zaman başladığı, insan beyninin günümüz modern insanındaki hacim ve yapısını alana kadar geçirmiş olduğu evrim aşamaları Biyolojik Antropoloji'nin alanına girmektedir. İnsanın biyolojik çeşitliliğinin ortaya çıkış nedenleri, bunun kalıtım şekilleri ve özelliklerini bu alt bilim dalının evrenini oluşturmaktadır. Atalarımızı yakından tanımak ve geçirdiği biyo-kültürel evrimi daha iyi anlamak için antropologlar, diğer bilim dallarından da yardım almaktadır (Özbek, 2000: 12). Biyolojik uyum, fiziksel olduğu gibi fizyolojik düzeyde de olmaktadır. Fizyolojik uyumun en iyi örneği, kutup, çöl ve yüksek dağlık alanlarda yaşayan toplumlarda gözlemlenebilmektedir. Kuzey Kutbu, insanın en son yerleştiği bölgedir. Burada insan için en büyük sorun düşük ısıdır. Uzun süredir kutup bölgelerinde yaşayan toplumlar, bölgenin soğuktan giderek daha az etkilenir hâle gelmişlerdir. Bedensel olarak sıcak ve kurak iklimlere, soğuk iklimlerden daha iyi uyum sağlarız (Özbek, 2015: 77). Dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde ve iklimlerin de yaşayan insanlar farklı bedensel özelliklere ve kültürlere sahiptir. İnsanın en göze çarpan özelliği, çeşitliliğidir. Ne kadar dışa kapalı bir toplum olursa olsun toplum içinde bireyler arasında pek çok farklılık bulunur. İnsan türünün dünya üzerinde ilk görüldüğü tarih öncesi çağlardan beri bireyler arasında sayısız çeşitlilik bulunur (Özbek, 2000: 112). Yüz şeklinin iklim ile ilişkisinden sık sık bahsedilmektedir. Örneğin; Eskimolarda, elmacık kemigi üzerinde ve göz çukurları etrafındaki deri altı yağ tabakasının iyi gelişmesi, çok soğuk iklime karşı bir uyumun sonucudur.

Resim 2: Mongoloid Yüz Tipi

(https://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Evolution/Human_evolution.htm)

Sürekli kar fırtınalarının olduğu Asya steplerindeki mongoloid toplumlarda, Kuzey Kutbu'na yakın Grönland Adası'nda ve Kanada'nın kuzeyinde yaşayan Eskimolarda sıkça görülen gözlerdeki çekiklik (mongol plisi) bu bölgedeki iklime avantaj sağlayan bir uyumdur. İnsan vücudundaki kıl sisteminin az gelişmiş olması bu durumun temel nedenidir. Terleme, insanın geliştirmiş olduğu önemli fizyolojik uyumlardan biridir. Tropik iklimin hâkim olduğu bölgelerde sürekli olarak yaşayan insanlar, aşırı sıcağa karşı direnç gösterebilmek için fazla miktarda terlemelidir. Böylece vücut ısısı dengelenmiş olur. Mongoloid yüz tipi, sert ve soğuk iklim koşullarına karşı insanın göstermiş olduğu uyum olarak gösterilmektedir (Resim 2). Bu tür iklimlerde yaşayan insan topluluklarının vücutta en fazla rahatsız olabilecekleri bölge yüzleridir. Uyumsal morfolojik değişimin yüz bölgesinde olması doğaldır (Özbek, 2015: 80). İnsanın biyolojik özellikleri kapsam itibarıyla anatomik, fizyolojik, biyokimyasal ve patolojik özellikler gibi çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Tüm bu çeşitlilik, temelde iki unsurun etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır bunlar, kalıtım ve çevresel unsurlardır. Çevre sadece coğrafi ortam olarak algılanmamalıdır. Toprağın yapısı, besin maddeleri, çevrenin ısısı ve doğal kaynakları da kapsayacak şekilde algılanmalıdır. Çevresel unsurların yanı sıra insanoglunun oluşturduğu, biyolojik evrim sürecini de büyük oranda etkileyen kültürel bir çevresi vardır (Özbek, 2000: 11). Göç dalgaları yeni genetik karışımlara zemin hazırlamıştır. Neden insanları belli popülasyon gruplarına ayırıyoruz?

Antropologlar ve biyologlar popülasyon gruplarını, insan çeşitliliği düşüncesini baz alarak ele almaktadır. Biyolojik çeşitliliğin tanımı, belirli bir bölgede yaşayan ve belirli genetik özellikleri orantılı bir sıklıkta paylaşan bireyler topluluğudur. Dünya üzerinde çok sayıda insan toplumu vardır. Bakıldığında sadece Afrika'da Büyük Sahra Çölü'nün güneyindeki bölgede bine yakın insan topluluğunun var olduğu bilinmektedir. Bu çeşitliliğe neden olan evrimsel mekanizmaları 4 grup altında sıralayabiliriz. Bir mutasyon, iki doğal seçim, üç karışma (etkileşim) ve son olarak genetik kaymadır. İnsan, biyolojik uyum dışında kültürel düzeyde kendi yaşadığı bölgede avantaj sağlayacak yenilikler sayesinde de uyum sürecini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır (Özbek, 2000: 115).

İnsan genotipleri incelenerek, çoğu bireyin coğrafi kökeni yaklaşık olarak belirlenebilmektedir (Barbunjeni, 2005: 224). Bu genotipik özellikler iskelet sistemine de yansımaktadır. Antropoloji'nin insan topluluklarını sınıflandırma çalışmaları da bu anlamda büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu özellikler iskelet sistemindeki bu farklılıklar hem metrik hem de morfolojik olarak tespit edilebilmektedir. Adli antropologlar, buluntunun kimliklendirmesini yaparken yaş, cinsiyet, boy ve bireyin ait olduğu biyolojik kökeni de tahmin etmekle yükümlüdür (İşcan, 1988: 210, Dunn vd., 2020: 2, Bidmos vd., 2018: 6). 18-19. yüzyılda biyolojik kökeni sınıflandırma sistemi üç kategoriye: Caucasian, Mongolian, Negroid tanımlamaktadır (Ousley ve ark., 2009: 69). Caucasoid ve Mongoloid terimlerinin temelleri ilk olarak craniyometrinin kurucusu Johann Friedrich Blumenbach tarafından ortaya atılmıştır. Caucasoid terimi, Blumenbach'in Kafkasya'da bulmuş olduğu bir kafatasına dayanarak Avrupalıları Kafkasyalılar olarak adlandırması ile ortaya çıkmıştır (Takezawa, 2012: 64). Kısaca, Caucasoid teriminin işaret ettiği grup Avrupalılardır. Mongoloid tanımı Asyalıları işaret ederken Negroid tanımı ise Afrikalılar için kullanılmaktadır (Blumenfeld, 2000: 23, Takezawa, 2012: 61).

1. Adli Antropoloji Nedir?

Adli Antropoloji, klasik anlayışla, iskeletleşmiş insan kalıntıları üzerinde morfolojik ve metrik analizler yaparak kimlik tespitinin yapıldığı alan olarak tanımlanmaktadır. Adli antropologların inceleme malzemesi sadece insan kemik kalıntıları değildir, yumuşak doku üzerinde de çalışmalar yapmaktadırlar (Atamtürk, 2016: 1). Adli Antropoloji, geçmişte çok eskiye uzanmasına rağmen tanınırlığı yeni olan bir disiplindir. Adli Antropoloji, adını bilimsel alanda çalışmalardan ziyade iki ünlü cinayetin çözülmesi ile duyurmuştur. Bunlardan biri Parkman cinayeti diğeri Luetgert cinayetidir. Adli Antropoloji çalışmalarıyla, doğal afetler ve kitle olayları nedeniyle ortaya çıkan toplu gömülerde, bireylerin biyolojik profili oluşturulur. Adli Antropolojik uygulamalarla, minimum birey sayısı, demografik dağılım, gömü yeri ve bireylerin gömülme zamanındaki durumları hakkında bilgiler elde edilmektedir. (Erol, 2021: 15).

Adli antropologlar bir iskelet kalıntısı ile karşılaştıklarında ilk olarak şu sorulara cevap ararlar; buluntu bir kemik midir, insana ait midir değilse ne tür bir canlıya aittir, kaç kemik mevcuttur eğer eksik ise kaç tanesi eksiktir. Buluntu insana aitse ayrıca analiz edilmesi gerekmektedir. Analizlerle bireyin yaşı, cinsiyeti, boyu, biyolojik kökeni ve her türlü bireyselleştirici özelliğini içeren değerlendirmeler yapılır. Adli antropolog, analiz edeceği iskeletin belirli bir kayıp kişinin profili ile uyuşup uyuşmadığını ve kalıntılar arasında birden fazla birey olup olmadığını da analiz eder. Ek olarak, parça parça kalıntıları yeniden yapılandırma, ölüm sonrası zaman aralığını; ölümden bu yana geçen süre ve ölüm sonrası

vücutta gerçekleşen herhangi bir anomali olup olmadığını da değerlendirmektedirler (Márquez-Grant, 2015: 2). Gelişen teknoloji ile adli antropologların kullandığı teknikler de gelişmektedir. Antropologlar, iskelet üzerinde insan biyolojisini iyi tanımlamaktadırlar. Olay yerindeki izole ve küçük kemik kalıntılarının ve yanmış kalıntıların tanımlanması zordur. Adli antropologlar bu gibi durumlarda analiz edebilmektedirler.

Adli Antropoloji, Biyolojik Antropoloji'deki teknik ve yöntemlerin adli bağlamda uygulanmasıdır. Adli antropologlar, ciddi şekilde çürümüş veya yanmış kalıntılar gibi yumuşak doku taşıyan kalıntılar üzerinde de çalışmalar yapmaktadır (Cunha ve Cattaneo, 2006: 43, Çelebiş ve İşcan, 2016: 405). Adli Antropoloji, insan kalıntıları alanıyla ilgili olarak ölüm sonrası aralık belirleme, cinsiyet, yaş ve ait olduğu popülasyon topluluğu hakkında tespitler yapar. Bunlar dışında, yüz rekonstrüksiyonu ve iskelet üzerindeki travma ve patoloji belirtilerini analiz etmektedir. Adli Antropoloji günümüzde sadece iskelet kalıntılarının kimliklendirmesi değil, yaşayan bireylerin yaşlandırılması, çocuk faillerin ve pedopornografi mağdurlarının yaşının tespitini de çalışma konusuna dahil etmiştir (Cattaneo, 2007: 185).

2.1. Biyolojik Kökenin Tespitinde Kullanılan Teknik ve Yöntemler

Adli antropologlar, belirli morfolojik özelliklerin belirli popülasyonlarda daha yüksek frekanslarda mevcut olduğunu bilmektedir (Kolatorowicz, 2006: 1). Bireyin biyolojik kökenini iskelet kalıntılarından belirlemek, biyolojik profilin çözülmesindeki belki de en zor aşamadır (Church, 1995: 3, Shirley vd., 2014: 133). Herhangi bir özellik, yalnızca belirli bir grupta ortaya çıkmayabilir veya toplumun tüm üyelerinde kesin bir şekilde ayırt edilemeyebilir. Başka bir deyişle, bir özelliğin veya bir özellik kümesinin varlığı, grup üyeliğini önerebilir ancak doğrulamayabilir. Biyolojik kökeni belirlemek için kullanılan teknikler iki kategoriye ayrılır: Metrik olmayan değişkenler ve metrik özellikler. Metrik olmayan değişkenler; prognatizm eğriliği, kemiğin genel yapısı gibi morfolojik olarak dikkat çeken iskelet özellikleridir. Metrik değişkenler, maksimum kafatası genişliği, yüksekliği, femoral eğrilik veya ramus yüksekliği gibi iskeletin sürekli ölçümlerine dayanır. Adli Antropoloji içinde biyolojik köken tahmininde hangi tekniğin en iyi sonuçları verdiği konusu uzun süredir tartışılmaktadır. Metrik olmayan değişkenler daha nesnel ve bilimsel olarak kabul edilen metrik değişkenlere kıyasla subjektiftir (Kolatorowicz, 2006: 5).

Biyolojik köken tahmini için yapılan çalışmalara bakıldığında, kafatasından biyolojik kökeni belirlemek için morfolojik tekniklerin yanında metrik teknikler de sıkça kullanılmıştır. İlk araştırmaların çoğu, kafatası ve mandibula ölçümlerine odaklanmıştır (Hefner ve Spradley, 2018: 2). Kafa tabanının ölçümlerinden elde edilen regresyon denklemleri Negroid ve Caucasoidler de %70-90 oranında doğruluk göstermektedir. Negroid ve Caucasoidler de çok değişkenli ayırt edici formüller, erkeklerin %82,6'sını ve kadınların %88,1'ini doğru bir şekilde sınıflandırmaktadır. Post-cranial iskeletin morfolojik ve metrik özellikleri de biyolojik kökeni belirlemek için kullanılmaktadır. Sonuç olarak pelvis, femur, sacrum, vertebralar veya bu elemanların kombinasyonlarının ölçümlerinden çeşitli ayırt edici fonksiyonlar geliştirilmiştir. Bu tekniklerin doğruluğu, kullanılan örneğe bağlı olarak %57 ile %95

arasında değişmektedir. Post-cranial çalışmalarda çoğunlukla pelvis, interkondiler çentiğin yüksekliği ve femoral eğrilik gibi femurun diğer yönleri biyolojik kökenin değerlendirmesi için ölçülmüştür (Church, 1995: 2).

Carpenter 1976 yılında yapmış olduğu çalışmada, metrik olmayan özelliklerin faydasını incelemiştir. 12 metrik değişken ve 15 metrik olmayan değişken, ABD Ulusal Müzesi'ndeki Terry Koleksiyonu'ndan 317 kafatası üzerinde test etmiştir. Bir dizi çok değişkenli analiz programı ve kademeli bir diskriminant programı ile istatistiksel olarak değerlendirmeler yapmıştır. Kafataslarından aldığı ölçümler, %86-91 oranında doğruluk vermiştir. Carpenter, kraniyometrinin biyolojik kökeni tahmin etmek için en iyi yol olabileceği sonucuna varmıştır. Metrik değişkenlerin önemli cinsiyet ve biyolojik köken ayırmacıları olduğu, metrik olmayan değişkenlerin ise anlamlı olmadığını, metrik olmayan değişkenlerin yaş tahmininin de daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Metrik olmayan özelliklerin kendi başlarına çok az ayırt edici değere sahip olduğu ve bunun yerine diğer osteolojik ölçümleri ve gözlemleri desteklemek için kullanılması gerektiği sonucuna varmıştır (Carpenter, 1976: 337). Günümüzde adli antropologlar, kişinin biyolojik kökenini tahmin etmek için hem metrik hem de metrik olmayan özellikler kullanmaktadır (Church, 1995: 10, Kolatorowicz, 2006: 5). İnsan iskeletinin tüm bileşenleri arasında, kafatası ve yüz özellikleri biyolojik kökeni belirlemede sıkça kullanılmaktadır. Bunun sebebi, coğrafi olarak tanımlanmış popülasyonlar, kafatasının benzer özelliklerini paylaşmaktadır (Kolatorowicz, 2006: 7).

Flander (1978), postcranial iskelette sacrum üzerinde çalışmalar yaparken, İşcan (1983) da pelvis üzerinde çalışmalar yapmıştır. Her ikisi de yaklaşık %88'lik bir doğruluk oranı elde etmiştir. İşcan, yaşı ve biyolojik kökeni bilinen, her iki cinsiyetten 100 Negroid ve 100 Caucasoid pelvisini değerlendirmiştir. Pelvislerden ölçümler almıştır (transvers pelvik genişlik, posterior yükseklik). Diskriminant fonksiyon analizinin sonuçları, sınıflandırma doğruluğunun %88'e kadar çıkabileceğini göstermektedir. Kadınlarda bu ölçümlerin, erkeklerden daha kolay değerlendirildiğinden de bahsetmektedir (İşcan, 1983: 205). DiBennardo ve Taylor (1983), innominat (ilium, ischium ve pubis) ve femurdan 15 ölçüm kullanarak boyut ve sağlamlık açısından değerlendirmişlerdir %95'e yaklaşan bir doğruluk elde etmişlerdir. Negroidlerin daha uzun ve ince femur yapısına sahip olduğunu, Caucasoidlerin sağlamlık açısından daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Ulaştıkları sonuç istatistiksel ve biyolojik olarak anlamlıdır (DiBennardo ve Taylor, 1983: 305). Schuller-Ellis ve Hayek (1984), femur üzerinde yapmış olduğu çalışmada acetabulumdan ortalama %80 doğruluk elde etmiştir (İşcan, 1988: 210). İşcan ve Cotton (1985), yaşın pelvik giriş boyutlarına etkisini belirlemek için çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonucunda, yaşın bir değişken olarak dahil edilmesinin biyolojik kökenin tahminine önemli bir katkısının olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (İşcan, 1988: 210).

Biyolojik köken farklılıklarının en ayrıntılı diskriminant fonksiyon analizlerinden biri İşcan ve Cotton (1989) tarafından gerçekleştirilmiştir. Femur ve pelvis üzerinde ölçümler yaparak kombinasyon hâlinde formüller geliştirmişlerdir. Kemikler ayrı ayrı ele alındığında, erkeklerde femurun her iki cinsiyette de anlamlı bir sonuç vermediği sonucuna ulaştılar. Yapılan çalışmada erkekler, kadınlara göre %10'a kadar daha fazla doğrulukla tahmin edilmiştir (İşcan ve Cotton, 1985: 275-279).

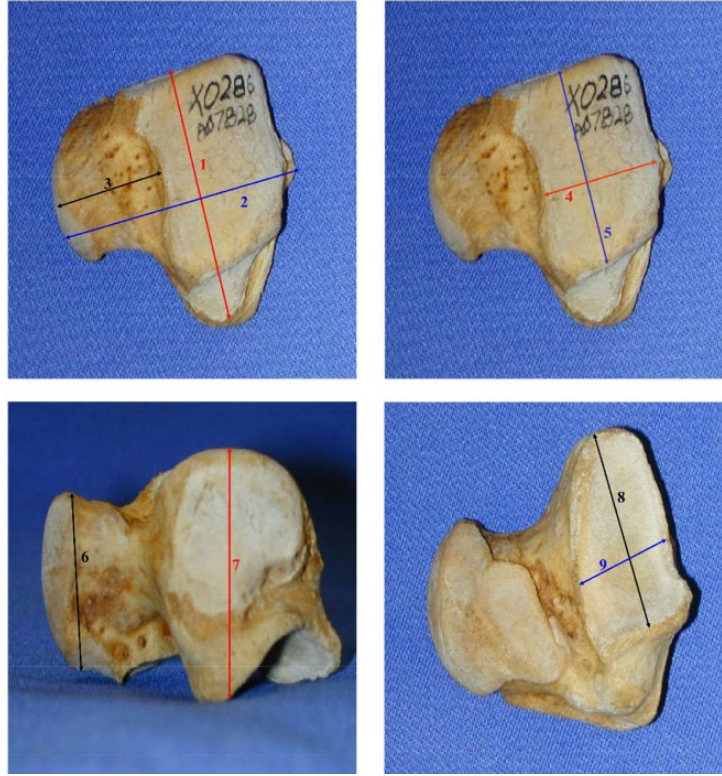
Walensky (1965) femurun eğriliğini incelemiştir. Walensky, çalışmasında biyolojik kökenler arasında anterior femoral eğriliğin yerleşiminde belirgin farklılıkların var olduğu sonucuna ulaşmıştır (Walensky, 1965: 562). Femurun üzerindeki bu verilerin, belirli biyolojik kökenlerin iskeletlerinin tanımlanmasında faydalı olacağını da vurgular. 1962'de Stewart, femurun anterior eğriliğini değerlendirmiştir daha sonra Gilbert'ta 1976 yılında femurun anterior eğriliğini tekrar değerlendirir. Baker ve arkadaşları 1990 yılında intercondylar çentik yüksekliğinde belirgin popülasyon farklılıkları saptamışlardır. Yapmış oldukları çalışmada, proksimal femurun ön-arka çapı Caucasoid ve Negroidler de Mongoloidlere göre daha büyük olduğu ve Negroidlerin, intercondylar çentiğinin Caucasoidlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Baker vd., 1990: 6).

Moorrees ve Reed'in (1954) maksimum kron çapları, Antropoloji'de diş ölçümleri almanın en yaygın kullanılan yöntemidir. En yaygın üç diş ölçümü, meziodistal çap, bukkolingual çap ve kron yüksekliğidir. Bu ölçümler ile biyolojik köken tahminine dair çalışmalar yapılmıştır (Moorrees ve Reed, 1954: 692). Kieser 1990 yılında biyolojik köken karşılaştırmaları için dental metrik çalışmalar yapmıştır. Diş kronu ölçümü almış, meziodistal boyut üzerinde çeşitli ölçümler tanımlamıştır (Dunn vd., 2020: 4). Hanihara ve Ishida (2005), dişin metrik varyasyonlarının küresel modeller oluşturmuştur. Yedi coğrafi grupta kaydedilen tüm dişlerin meziodistal ve bukkolingual kron çaplarını analiz etmişlerdir. Elde ettikleri veri setlerinin biyolojik gruplar arasında ayırım yapmak için kullanılabileceği sonucuna ulaşmışlardır (Hanihara, ve Ishida, 2005: 287). Adli antropologlar, kafatası ve dişlerin metrik veya morfolojik analizini kullanarak biyolojik köken tahminini daha doğru ve kesin bir şekilde tahmin edebilirler (Dunn vd., 2020 :2, Cunha ve Ubelaker 2019: 5). 2013 yılında Thakur ve arkadaşları mandibula üzerinde metrik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Mandibula, cinsiyet, yaş ve biyolojik köken belirlemede pelvis gibi sık kullanılmaktadır. Mandibular parametrelere dayalı yöntemler, cinsiyet belirleme ve biyolojik kökeni belirlemeye katkıda bulunur. Thakur ve arkadaşları, mandibula açısı ve ramusun yüksekliği gibi mandibulanın iki önemli metrik özelliğini değerlendirmiştir. Çalışmada, yetişkin çene kemiğinin hem cinsiyet hem de biyolojik kökeni belirlemek için kullanılabileceği vurgulanmaktadır (Thakur vd., 2013: 3184).

2017'de Ünlütürk, bütün omurların ve sacrumun metrik analizlerini yapmıştır. Çalışma materyali, 144 bireyin (73 Caucasoid, 71 Negroid) bütün omurlarından oluşmaktadır. Ünlütürk, popülasyon farklılıklarını diskriminant fonksiyon analizi kullanılarak değerlendirmiştir. Ulaştığı sonuçlar, vertebral kolonlar değerlendirildiğinde, veriler iki popülasyon grubu arasında anlamlı fark göstermiştir. Erkeklerde %98, kadınlarda %93,5 doğruluk oranı elde etmiştir (Ünlütürk, 2017: 1123).

Bidmos 2018'de yapmış olduğu çalışmada, popülasyon yakınlığı tahmin edilirken sıkça kullanılan kafatası ve pelvis gibi kemiklerin mevcut olmadığı adli vakalarda iyi korunan diğer kemiklerin, bir bireyin biyolojik kökeni hakkında bilgi vermesi gerektiğini vurgulamıştır (Bidmos vd., 2018: 1). Çalışmasında, talusun biyolojik köken tahmini için kullanılabilirliğini tartışmıştır. Çalışmada, Güney Afrikalılarda popülasyon yakınlığını tahmin etmek amacıyla talusun ölçüm potansiyelini araştırmıştır. Raymond A. Dart'ın insan iskeleti koleksiyonundan 220 Güney Afrikalı Negroid ve Güney Afrikalı Caucasoid'in talusundan 9 farklı ölçüm almıştır. SPSS ve SAS programlarını kullanarak diskriminant

fonksiyon analizi ve regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Talar uzunluk, erkeklerde bu iki grup arasında ayırım yapmak için en iyi tek değişkendir. Kadınlarda ise talusun baş yüksekliği en iyi ve tek belirleyici olarak dikkat çekmektedir. Çalışmasında sonuç olarak talusun; parçalanmış hasar görmüş veya eksik iskelet kalıntılarının popülasyon yakınlığı tahmin edilirken kullanılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Bidmos vd., 2018: 1).

Resim 3: Talustan Alınan Ölçümler (Bidmos, 2018).

Caple ve arkadaşları 2018 yılında biyolojik köken ve cinsiyet tahmini için kafatasının yan profillerini (sol) ölmüştür. Ölçüm için EFA'yı (Elliptical Fourier Analysis) kullanmışlardır. Çalışmada, kafatasının norma lateralis'teki (sol taraf) standartlaştırılmış fotoğraflarından elde edilen ana hatlar kullanılmıştır. Program, kimliklendirilmesi yapılacak kişinin fotoğrafının yüklemesiyle otomatik olarak bir taslak çıkarmaktadır. Böylece kafatasının ait olduğu biyolojik kökeni tahmin etmektedir. Çalışmaya göre sınıflandırma doğruluğu, yedi referans noktasının tümü kullanıldığında %73 oranında doğru sonuç vermektedir (Caple vd., 2018: 352).

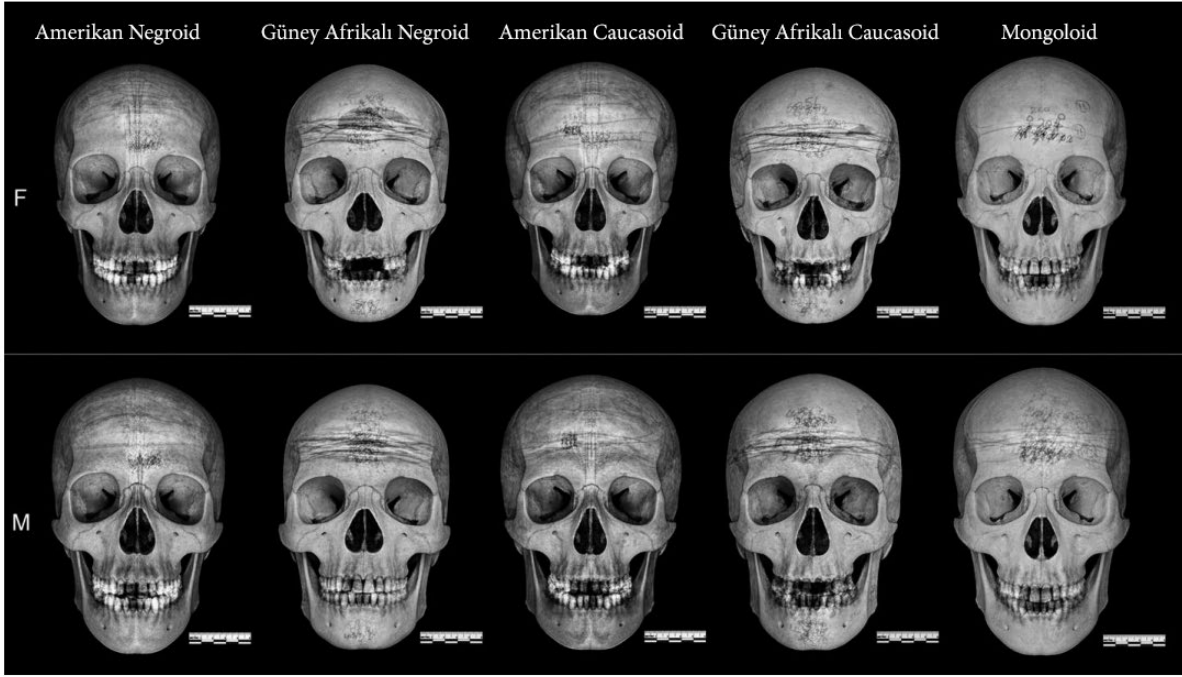
Adli antropologlar, cranial metrik olmayan özellikleri ele alırken insan kafatasının şekli ve niteliksel morfolojisi ile ilgilenirler. Bu özellikler genellikle kemikçikler, ossifikasyonlar, foramen varyasyonlarıdır. Cranial metrik olmayan özellikler yeni bir uygulama değildir. Adli antropologlar, bu özellikleri alanın kurulmasından bu yana kullanmaktadırlar. Sağlam analizler için morfolojik özellik listesi yaklaşımı yeniden düzenlenmiştir. Böylece cranial metrik olmayan özellikler biyolojik köken tahmini için resmileşmiştir (Dunn vd., 2020: 4). Cranial metrik olmayan özellikler, tarihini Biyolojik

Antropoloji ile paylaşır. Başlangıçta "iskelet anomalileri" olarak kabul edilen bu özellikler artık literatürde biyolojik kökeni ve kalıtımı araştıran güçlü istatistiksel analizlerde kullanılmaktadır (Hefner ve Spradley, 2018: 2).

Adli antropologlar tarafından kullanılan cranial metrik olmayan özellikleri ayırt etmek için Hefner ve Linde (2014), cranial makromorfoskopik (MMS) özellikler olarak adlandırılan cranial metrik olmayan özellikleri belirlemiştir. Kitapta cranial 17 özelliğin her birine bir bölüm ayrılmıştır. Bu özellikler: Anterior nasal spine, inferior nasal aperture, interorbital breadth, malar tubercle, nasal aperture shape, nasal aperture width, nasal bone contour, nasal bone shape, nasal overgrowth, nasofrontal suture, orbital shape, palate shape, postbregmatic depression, posterior zygomatic tubercle, supranasal suture, transpalatine suture, and zygomaxillary suture. Her bir özelliğin çok miktarda figürü, büyüme ve gelişme aşamaları, fonksiyonel morfoloji ve popülasyon varyasyonu tartışmasını içeren ayrıntılı açıklamaları bulunmaktadır (Hinkes, 2018: 22).

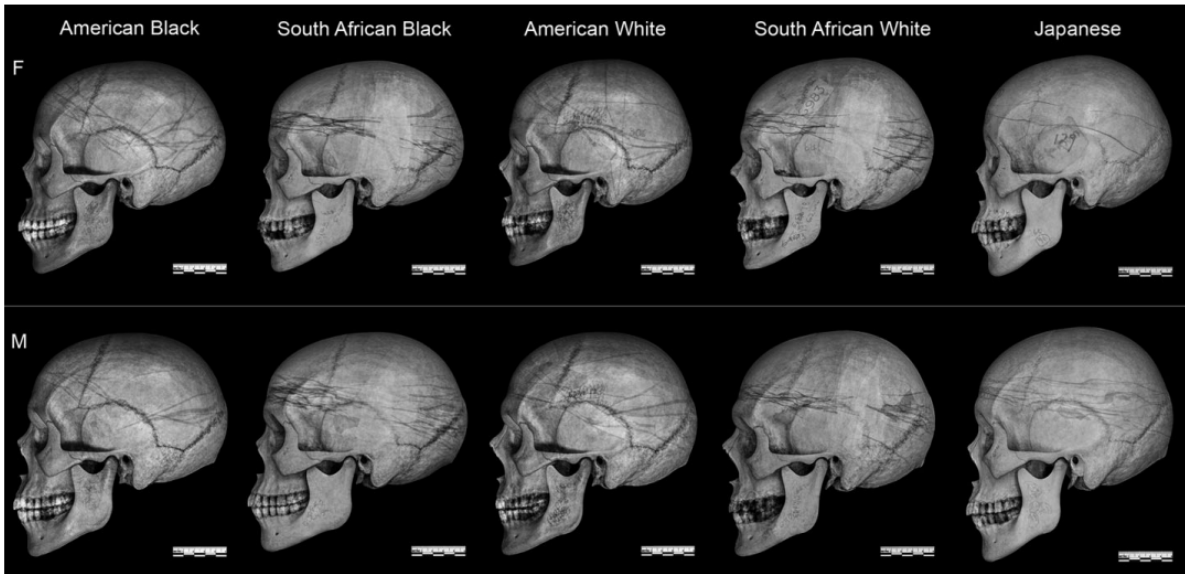
Hefner ve Linde'nin (2014) amacı, özellik tanımlarını standart hâle getirmek ve popülasyon grupları arasında karşılaştırmalar yapmaktır. Böylece adli antropologlar, biyolojik köken değerlendirilmesi yaparken metrik olmayan teknikleri de kullanabilecektir. Cranial MMS özellikleri, canlı bireylerdeki yumuşak doku farklılıklarını yansıtan yarı sürekli cranial değişkenlerdir. Bu özellikler, biyolojik köken tahmini için standartlaştırılmış nesnel bir çerçeve sağlayarak cranial metrik olmayan araştırmalarda bir değişime işaret etmiştir (Hefner ve Spradley, 2018: 2). Adli Antropoloji'ye özgü özellikler "makromorfoskopik özellikler" olarak tanımlanmaktadır. Makromorfoskopik özellik analizleri, modern çağa taşımak için standartlaştırıldılar ve beş farklı kategoriye yerleştirildiler: *a) Kemik'in şeklinin değerlendirilmesi (örneğin; burun kemiği yapısı), b) kemiğin özelliği ve morfolojisi (örn; alt nazal açıklık morfolojisi), c) sütur şekilleri (örn; zigomaticmaksiller sütur), d) varlık/yokluk verileri (örn; postbregmatik depresyon, metopic sütur) ve son olarak e) belirginlik/ çıkıntı (örn; anterior nazal spina)*. Bu kategoriler, güvenilir açıklamalar niteliğindedir. Metrik özellikler gibi makromorfoskopik özellikler de biyolojik kökeni analiz edilebilir (Hefner ve Ousley, 2014: 883, Hefner ve Spradley, 2018: 2).

Hefner ve Ousley de 2014 yılında makromorfoskopik özelliklerin faydasını incelemek ve bilinmeyen bir kafatasını referans gruplarından birine dahil etmek için uygun ve yeni bir yöntem keşfetmeye çalışmışlardır. Bu araştırmanın sonucu, biyolojik kökeni tahmin etmek için makromorfoskopik özelliklerin başarılı bir şekilde kullanılabileceğini göstermiştir (Hefner ve Ousley, 2014: 883). İnsan kafatasından kraniometrik çalışmalarla biyolojik köken ve cinsiyeti belirlenebilmektedir. Morfolojik varyasyonlar hem antroposkopik hem de antropometrik yöntemlerle kafatasından popülasyon yakınlığı belirleme pratiğine önemli katkılar sağlar. Gözlenebilir kraniyofasiyal farklılıklar şunları içermektedir: Kafa şekli (mezosefalik, brakisefalik, dolikosefalik) burun açıklığının genişliği, burun kökü yüksekliği, sagittal tepe görünümü, çene kalınlığı, kaş çıkıntısı boyutu ve alın eğimi. Kafatasının boyutu ve şekli her popülasyonda değişiklik gösterir. Kafatası özelliklerine göre biyolojik köken tahmin etme bilimine "Kraniyofasiyal Antropometri" denilmektedir. Adli antropologlar, bu farklılıkları kullanarak biyolojik profil belirler (Durbar, 2014: 370).

Resim 6: Negroid, Caucasoid ve Mongoloid Kafatası Görüntüleri.

(Caple ve Stephan, 2016)

Resim 6: Negroid, Caucasoid ve Mongoloid Yan Profil Kafatası Görüntüleri.

(Caple ve Stephan, 2016)

Blumenfeld (2000), yapmış olduğu çalışmada Adli Antropoloji’de biyolojik köken tanımlama çalışmalarında kullanılan üç temel sınıflandırmayı (Caucasoid, Negroid ve Mongoloid) ele alarak morfolojik özelliklerini tanımlamıştır: Caucasoid: Cranium uzun, dar ve yüksektir. Sagittal kontur

yuvarlaktır ve Negroid veya Mongoloid krania ile karşılaştırıldığında frontal daha eğimlidir. Occipital profil yuvarlaktır ve nuchal kaslar belirgindir (Blumenfeld, 2000: 22). Negroid: Cranium uzun, dar ve iç kısmı alçaktır. Sagittal kontur düzdür ve occipital profil oldukça yuvarlaktır. Sagittal konturun düzlüğü, Negroid kafatasında sıklıkla meydana gelen bir özellik olan post-bregmatik depresyondan kaynaklanır. Frontal bölge diktir (Blumenfeld, 2000: 22). Mongoloid: Cranium uzundur ancak sıklıkla uzun yerine yuvarlak görünmektedir. Mongoloid craniumu, Caucasoidlerden daha geniştir. Occipital profil açısaldır ve nuchal kasın belirginliği orta düzeydedir. Sagittal kontur, kafatası kubbesinin "omurgalanması" nedeniyle kavislidir (Blumenfeld, 2000: 22).

Sonuç

Ölen bireyin kimliğinin belirlenmesi hem tıbbi hem de hukuki açıdan oldukça önemli olmasına rağmen dünya çapında her yıl birçok kişinin kimliği belirlenmemektedir. Teorik olarak, ayrılmamış, iskelet hâline gelmemiş insan kalıntıları durumunda, ölen kişinin yakın çevresi tarafından görsel olarak tanınma mümkün ise tanımlama süreci basit olabilmektedir. Bu durum, ölen bireyin yakınları tarafından görüntülenmesini ve kimliğinin doğrulanmasını içermektedir. Ancak vücudun önemli ölçüde hasar gördüğü, beden bütünlüğünün olmadığı durumlarda görsel olarak kimlik tespiti mümkün değildir. Bu gibi durumlarda farklı yöntem ve tekniklere (parmak izi analizi, DNA analizi ve antropolojik değerlendirme vb.) başvurulmaktadır. Kimliği belirlenemeyen cesetlerle karşı karşıya olan ülkelerin sayısı da oldukça dikkat çekicidir. Son yıllarda Türkiye’de göçmen sayısı artmaktadır buna bağlı olarak bu kişilerin, hukuki, sosyal ve ekonomik sorunlarını ele almak zorunlu bir hâle gelmiştir. Bu sorunlardan biri de göç yollarında meydana gelen ölümler ve ölen bireylerin kimliklendirilmesidir. Göç yollarında ölen kimsesiz bireylerin kimliklendirmesi önem arz eden bir konudur ve hukuken de zorunludur.

Kimliği belirsiz insan kalıntılarının tanımlanmasına çeşitli nedenlerle ihtiyaç duyulmaktadır. İlk olarak, basitçe bir kayıp kişiler vakasını kapatmak ki bu durum çözülmezse hayatta kalanlar yasal bir belirsizlik içinde kalmaktadır. İkincisi, kalıntıları yasal olarak defnetmek üzere en yakın akrabaya iade etmektir. Bu kitlesel ölümler olduğunda oldukça mühim bir konudur. Üçüncüsü, cinayetten şüphelenilen vakalardır. Doğru teşhis, ölümle ilgili ayrıntılara ve bir vakanın olası çözümüne götürmektedir. Ölen kişiyi kimliklendirmeden faili belirleme şansı düşüktür. Kimliklendirme çalışmaları, yaş ve cinsiyet tanımlamaları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmanın bir sonucu olarak yaş ve cinsiyet tanımlamaları standartlaştırılmıştır. Bireyin olası biyolojik köken veya nüfus bağlantısının belirlenmesi çok daha karmaşık ve zordur (Brues, 1992: 126). Birey ile ilgili ele geçen her kalıntının değerlendirilmesi gerekir. Bireylerin beden bütünlüğü her zaman istenildiği şekilde değildir. Doğada yumuşak dokunun bir süre sonra doğal etkenlerle (vahşi hayvanlar, böcekler vs.) yok olduğu vakalarla sıkça karşı karşıya gelinir. Bu noktada bireylerin iskelet kalıntıları incelenmelidir. Bir tıp doktorunun veya adli tıp hekiminin türünü tanımlayamadığı kemik parçalarından, çeşitli ayrışma aşamalarındaki insan iskeletlerinin tanımlamasını adli antropologlar yapmaktadır. Tanımlama iki aşamalı bir süreçtir. İlk aşama biyolojik bir profilin oluşturulmasını içermektedir. Bu aşamanın amacı, genellikle bilinmeyen örneğin tanımına uyan kayıp kişilerin bir listesini oluşturmaktır. İlk aşama, uygun tanımlayıcı veriler için kayıtları aranabilecek olası mağdurların alanını daraltarak yönetilebilir bir örnek oluşturmak için

gereklidir. İkincisi, kayıp bir kişiden alınan bazı kişiselleştirilmiş verilerin, diş kayıtları veya röntgen gibi iskelet kalıntılarında elde edilen benzer verilerle karşılaştırılmasını içermektedir (Sauer, 1992: 108). Bireyin tanımlaması yapılırken ilgili kategoriler; yaş, cinsiyet, boy ve biyolojik kökendir. Biyolojik köken değerlendirmesi, ele geçen insan kalıntılarının Adli Antropolojik analiz için önemli bir bileşeni temsil etmektedir. Biyolojik kökenin yorumlanması, biyolojik profilin diğer yönleriyle birlikte kayıp kişilerin aranmasını daraltmaya yardımcı olabilir ve nihai sonuçlara katkıda bulunabilir (Cunha ve Ubelaker, 2019: 2). Biyolojik köken tayini, yalnızca doğrudan tanımlamaya yardımcı olmak için değil, aynı zamanda yaş, cinsiyet, boy ve diğer nitelikleri tahmin etmek için gerekli bir öncü olarak da önemlidir (Caple vd., 2018 :354). Adli antropologlar, insan iskelet kalıntılarıyla karşılaştığında yaş, cinsiyet, boy tahmini ve biyolojik köken tahmini kimliklendirmenin dört temel parametresini oluşturmaktadır. Biyolojik köken tahmini, biyolojik profilin en zor yönünü oluşturmaktadır (Brues, 1992: 125, Dunn vd., 2020: 6, Shirley vd., 2014: 133). Adli antropologlar, insan varyasyonunu anlayarak ve uygun referans verileriyle çalışarak, kafatası ve dişlerin metrik ve morfolojik analizini kullanarak biyolojik kökeni de doğru şekilde tahmin edebilirler.

Adli antropologlar, kolluk kuvvetlerine ve adli tıp alanına insan kalıntılarını içeren soruşturmalarda yardımcı olarak travma analizine, ölüm sonrası aralığın oluşturulmasına ve biyolojik profil verilerinin tahminine ilişkin bilgi vermektedir. İnsanlar arasında kalıtsal farklılıklar görülür. Bu farklılıkların bazılarının coğrafi karşılıkları vardır. Fiziksel varyantlar, bazı coğrafi bölgelerde veya bazı etnik gruplarda diğerlerine göre önemli ölçüde daha sık görülür. İnsan bireyleri arasındaki kalıtsal farklılıklar oldukça önemlidir. Genetik ve coğrafya arasındaki ilişkiler, bilimsel araştırma için meşru bir konudur (Cartmill, 1998: 652). Adli antropologlar için biyolojik köken, aynı tür içi coğrafi çeşitliliği gören zoolog için olduğu gibi basitçe açıklanması gereken bir olgudur. Coğrafi olarak ayrılmış popülasyonların gen frekansları ve fenotipik varyasyon aralığında farklılık göstermesi gerçeği biyolojik kökendir. Bu nedenle bu durum, bir bireyin biyolojik kökeninin bulunduğu yerin aksine başka bir yer olma olasılığını tahmin etmek için kullanılmaktadır. Biyolojik köken tahmini, genellikle biyolojik bir profil oluşturmanın en zorlu yönlerinden biridir. Bu analizler, metrik olmayan kafatası ve post-kranial özelliklerden veya aynı özelliklerin metrik ölçümlerinden elde edilen bilgilerle gerçekleştirilmektedir. Popülasyon yakınlığının tahmini için insan kafatasının özellikleri anatomistlerin, antropologların, Paleoantropoloji, Biyoarkeoloji ve Adli Antropoloji’de merkezi bir odak noktası olmuştur. Anlamlı biyolojik bilgi toplamak için kranial boyutların kullanılması, son birkaç yüzyılda Anatomi, Fiziksel Antropoloji, İstatistik ve Genetik bilimini içeren geniş bir disiplin dizisi arasında bir iş birliğine dönüşmüştür (Dudzik ve Kolatorowicz, 2016: 36).

Biyolojik köken tahmininde kullanılan her teknik ve yöntem belli oranlarda doğruluk vermektedir. Bu yöntemlerden en yüksek doğruluk oranına sahip olan teknik, metrik yöntemler içerisinde yer almaktadır. Bu teknik, 2017’de Ünlütürk’ün 144 birey (73 Caucasoid, 71 Negroid) birey üzerinde yapmış olduğu çalışmadır. Çalışmada, tüm omurların ve sacrumun metrik analizleri yapılmıştır. Erkeklerde %98, kadınlarda %93,5 doğruluk oranı elde etmiştir. Diğer en yüksek orana sahip olan çalışma ise DiBennardo ve Taylor’ın 1983 yılında yaptığı çalışmadır. Çalışmada, innominat (İlium, ischium ve pubis) ve femurdan 15 ölçüm alınmıştır. Bu kemikler boyut ve sağlamlık açısından

değerlendirilmiştir. %95'e yaklaşan bir doğruluk oranı elde etmişlerdir. %98 ve %95 oranları, biyolojik köken gibi zor bir bileşenin tahminin de azımsanamayacak oranlardır. Araştırmacılar, uygun materyalin olması hâlinde her iki tekniğin bir arada uygulanmasının daha güvenilir sonuçlar doğuracağını savunmaktadır.

Çalışmada, biyolojik çeşitliliğin nedenlerine ve bu çeşitliliğin Adli Antropoloji alanına faydasından sıkça bahsedilmiştir. Göç kurbanlarının kimliklendirilmesinin hukuken zorunluluğu vurgulanmıştır. Bu konuda da Adli Antropolojik yöntem ve tekniklerin ne derece önemli olduğu tartışılmıştır. Henüz kimliklendirmesi yapılmayan, gömülmemiş bireylerin var olduğu gerçeği de bu konunun daha fazla irdelenmesi gerektiğinin açık bir kanıtıdır. Göç, farklı bölgelerden çeşit çeşit insanın bireysel veya kitlesel olarak gerçekleştirdiği bir olgudur. Böyle bir olguda biyolojik köken tahminin önemi de açıktır. Adli Antropolojik çalışmaların içerisinde yer alan biyolojik köken tahmini, iskelet kalıntısı ile karşılaşıldığında cevaplanması gereken sorulardan bir tanesidir. İnsanın bu çeşitliliği, kişinin yaşarken ki biyolojik profilinin oluşturulması için önemli katkı sağlamaktadır. Göç yollarında ölen kimsesiz bireylerin, biyolojik kökenin tahmin edilmesi hâlinde biyolojik profilinin oluşturulması da kolaylaşacaktır. Yeni evrimsel değişkenler insan popülasyonunu etkilemeye devam etmektedir. Bu sebeple, kendi iskelet sistemimizin anatomisini incelerken anlam bulmaya devam etmeliyiz.

Kaynakça

- Atamtürk, D. (2016). *Adli antropoloji* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Baker, S. J., Gill, G. W. ve Kieffer, D. A. (1990). Race and sex determination from the intercondylar notch of the distal femur. *Skeletal attribution of race: Methods for forensic anthropology. Maxwell Museum of Anthropology Anthropological Papers*, 4, 91-96.
- Baranowska, G. (2020). *Disappearing migrants and refugees*. German Human Rights Institute, Berlin, Germany.
- Barbujani, G. (2005). Human races: Classifying people vs understanding diversity. *Current Genomics*, 6(4), 215-226.
- Berk, F. M. (2020). Göç fenomeni: Tarihsel perspektif bağlamında ilk insan göçleri. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 115-134.
- Bidmos, M. A., Dayal, M. R. ve Adegboye, O. A. (2018). Measurements of the Talus in the assessment of population affinity. *Forensic Science International*, 287, 221. e1-221. e7.
- Blumenfeld, J. (2000). Racial identification in the skull and teeth. *The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, 8(1), 20-33.
- Brues, A. M. (1992). Forensic diagnosis of race-general race vs specific populations. *Social Science & Medicine*, 34(2), 125-128.

- Caple, J. M., Byrd, J. E. ve Stephan, C. N. (2018). The utility of elliptical Fourier analysis for estimating ancestry and sex from lateral skull photographs. *Forensic Science International*, 289, 352-362.
- Caple, J. ve Stephan, C.N. (2016). Photo-realistic statistical skull morphotypes: New exemplars for ancestry and sex estimation in forensic anthropology. *Journal of Forensic Sciences*, 62(3), 562-572.
- Carpenter, J. C. (1976). A comparative study of metric and non-metric traits in a series of modern crania. *American Journal of Physical Anthropology*, 45(2), 337-343.
- Cartmill, M. (1998). The status of the race concept in physical anthropology. *American Anthropologist*, 100(3), 651-660.
- Cattaneo, C. (2007). Forensic anthropology: Developments of a classical discipline in the new millennium. *Forensic Science International*, 165(2-3), 185-193.
- Church, M. S. (1995). Determination of race from the skeleton through forensic anthropological methods. *Forensic Science Review*, 7(1), 1-39.
- Cunha, E. ve Cattaneo, C. (2006). Forensic anthropology and forensic pathology: The state of the art. A. Schmitt, E. Cunha ve J. Pinheiro (Ed.), *Forensic Anthropology and medicine: Complementary sciences from recovery to cause of death* içinde (ss. 39-53). Totowa, NJ: Press Inc.
- Cunha, E. ve Ubelaker, D. H. (2019). Evaluation of ancestry from human skeletal remains: A concise review. *Forensic Sciences Research*, 5(2), 89-97.
- Çelebiş, O. ve M. Y., İşcan (2016). *Adli bilimler kimlik, yeniden yapılandırma ve ölüm* (1. Baskı). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Demir, A. E. (2022). Mülteci bedeni ve mezarlıkları. *Birikim Dergisi*, 393.
- DiBennardo R. ve Taylor J. V. (1983). Multiple discriminant function analysis of sex and race in the postcranial skeleton. *American Journal of Physical Anthropology*, 61, 305-314.
- Dudzik, B. ve Kolatorowicz, A. (2016). Craniometric Data Analysis and Estimation of Biodistance. M. A. Pilloud ve J. T. Hefner (Ed.), *Biological distance analysis: Forensic and bioarchaeological perspectives* içinde (ss. 36-60). London: Elsevier Inc.
- Dunn, R. R., Spiros, M. C., Kamnikar, K. R., Plemons, A. M. ve Hefner, J. T. (2020). Ancestry estimation in forensic anthropology: A review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Forensic Science*, e1369. 1-26.
- Durbar, U. S. (2014). Racial variations in different skulls. *Journal of Pharmaceutical Sciences and Research*, 6(11), 370-372.
- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.

- Erol, A. S. (2021). Adli antropolojinin tarihçesi ve önemi. D. Çeker, A. S. Erol ve G. Plümer Küçük (Ed.), *Adli antropoloji kimliklendirme: Sabada ve laboratuvarında popüler metotları* (1. Baskı) içinde (ss. 1-313). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fischer, A. ve James T. (2017). Documenting the undocumented. *Places Journal*. 28 Aralık 2023 tarihinde erişildi. <https://doi.org/10.22269/170228>
- Flander L.B. (1978). Univariate and multivariate methods for sexing: *The Sacrum*. *American Journal of Physical Anthropology*, 49, 103-110.
- Gilbert B. M. (1976). Anterior femoral curvature: Its probable cause and utility as a criterion of racial assessment. *American Journal of Physical Anthropology*, 45, 601-604.
- Hanihara, T. ve Ishida, H. (2005). Metric dental variation of major human populations. *American Journal of Physical Anthropology*, 128(2), 287-298.
- Hefner, J. T. ve S. D. Ousley (2014). Statistical classification methods for estimating ancestry using morphoscopic traits. *Journal of Forensic Sciences*, 59(4), 883-90.
- Hefner, J. T. ve Spradley, M. K. (2018). Ancestry (forensic applications). W. Trevathan (Ed.), *The encyclopedia of biological anthropology* içinde (ss. 1-3). Hoboken, NJ: John and Sons, Inc.
- Hinkes, M. (2018). Book review: Atlas of human cranial macromorphoscopic traits. *Academic Forensic Pathology*, 8(4), xii-xiii.
- İşbilen, S. (2021). Uluslararası göç çeşitleri, sebepleri ve ülkeler üzerindeki etkileri. *Sosyal ve beşerî bilimlerde araştırma ve değerlendirmeler- I* içinde (ss. 101-119). Ankara: Akademisyen Yayınları.
- İşcan, M. Y. (1983). Assessment of race from the pelvis. *American Journal of Physical Anthropology*, 62, 205-208.
- İşcan M. Y. ve Cotton T. S. (1985). The effect of age on the determination of race from the pelvis. *American Journal of Physical Anthropology*, 14, 275-282.
- İşcan, M. Y. (1988). Rise of forensic anthropology. *American Journal of Physical Anthropology*, 1(S9), 203-229.
- Kieser, J. (1990). *Human adult odontometrics: The study of variation in adult tooth size*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kolatorowicz, A. (2006). *Selection of variables for discriminant analysis of human crania for ancestry determination* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Indianapolis, Indianapolis.
- Kottak, C. P. (2002). *İnsan çeşitliliğine bir bakış*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Marguez-Grant, N. (2015). An overview of age estimation in forensic anthropology: Perspectives and practical considerations. *Annals of Human Biology*, 42(4), 308-322.
- Moorrees, C. F. A. ve Reed, R. B. (1954). Correlations among crown diameters of human teeth. *Archives of Oral Biology*, 9, 685-697.
- Ousley, S., Jantz, R. ve Freid, D. (2009). Understanding Race and Human Variation: Why Forensic Anthropologists are Good at Identifying Race. *American Journal of Physical Anthropology*, 139(1), 68-76.
- Özbek, M. (2000). *Düünden bugüne insan* (1. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özbek, M. (2015). *İrklara veda yaşasın biyolojik ve kültürel çeşitlilik* (1. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıbey, A. Y. ve Bostancı, E. (2022). Adli antropolojik delillerin toplanması ve kıymetlendirilmesi. *Antropoloji*, 43, 35-42.
- Sauer, N. J. (1992). Forensic anthropology and the concept of race: if races don't exist, why are forensic anthropologists so good at identifying them? *Social Science & Medicine*, 34(2), 107-111.
- Shirley, N. R., Fatah, E. E. A. ve Mahfouz, M. (2014). Beyond the cranium: ancestry estimation from the lower limb. G. E. Berg ve S. C. Ta'ala (Ed.), *Biological affinity in forensic identification of human skeletal remains: Beyond black and white* içinde (ss. 133-153). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Stewart, T. D. (1962) Anterior femoral curvature: Its utility for race identification. *Human Biology*, 34, 49- 62.
- Şahin, M. C. ve Aydemir, S. (2018). Zorunlu-kitlesele göç olgusuna sosyolojik bir yaklaşım: Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar örneği. *Dini Araştırmalar*, 21(53), 121-148.
- Takezawa, Y. (2012). Problems with the terms: "Caucasoid", "Mongoloid" and "Negroid". *Zinbun*, 43, 61-68.
- Thakur, K. C., Choudhary, A. K., Jain, S. K. ve Lalit, K. (2013). Racial Architecture of human mandible: An anthropological study. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences*, 2(23), 4177-4188.
- Ünlütürk, Ö. (2015). "İrk" kavramının tarihsel gelişimi ve adli antropolojide kullanımı. *Antropoloji*, 29, 93-116.
- Ünlütürk, Ö. (2017). Metric assessment of ancestry from the vertebrae in South Africans. *International Journal of Legal Medicine*, 131(4), 1123-1131.
- Walensky, N. (1965). A study of anterior femoral curvature in man. *The Anatomical Record*, 151, 559-570.

Göç Kurbanlarının Kimliklendirilmesinde Adli Antropolojik Uygulamalar ve Katkısı

Yıldırım, H., Kurtuluş, E. (2022). Çocuk Gözünden göç hikayesinin öyküsel terapi odağında incelenmesi: Suriyeli mülteci çocuklar. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 318-348.

Zeyfeöglü, Y. ve Hancı, I. H. (2001). İnsanlarda kimlik tahmini. *STED*, 10(10), 375-377.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 04.09.2023 Kabul Tarihi: 04.12.2023 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Begteginliler Atabegi Muzafferüddin Kökböri'ye Ait Bakır Sikke Örneklerine Genel Bir Bakış

A General Overview of Copper Coin Examples Belonging to Atabeg Muzafferüddin Kökböri of the Begteginids

Emre Günay*

Rahime Gökçe**

Öz

Begteginliler, 1144-1232 yılları arasında Erbil, Tikrik, Şehrızor, Sincar, Hakkâri, Harran ve çevresinde hüküm sürmüş Türk atabeyliğidir. Beylik adını Zeynüddin Ali Küçük'ün babası Begtegin'den almıştır. Beyliğin diğer adı merkez şehrinin Erbil olması dolayısıyla Erbil Atabegliği olarak da zikredilmektedir. Beyliğin emirleri Zeynüddin Ali Küçük, Zeynüddin Yusuf ve Muzafferüddin Kökbörü'dür. Muzafferüddin Kökbörü uzun bir süre hükümdarlık tahtında oturmasına rağmen bu dönemden günümüze ulaşmış dört tip bakır sikke örneği bulunmaktadır. Bu sikkelerin çap ve ağırlık ölçülerinde bir standart olmadığı görülmektedir. Ölçülerde farklılıkların oluşması atabegliğin ekonomik koşulları ve darphanelere sağlanan maden rezerviyle açıklanabilmektedir. Muzafferüddin Kökbörü tarafından darp ettirilen sikkeler, Begteginliler Atabegliği'nin bağımsız bir devlet olduğunu gösteren belgeler niteliğindedir. Egemenliğin simgesi olan bu sikkelerin üzerine işlenen yazı, geometrik ve figüratif bezemeler, atabegliğin gücünü ve Kökbörü'nin saltanatını daha da somutlaştırmaktadır. Sikkelerde bulunan metinler, kufi karakterli Arap alfabesiyle yazılmıştır. Metin içeriklerinin büyük bir kısmı sikkenin darp bilgilerinden oluşmaktadır. Sikkelerde görülen geometrik bezemeler, İslami sikkeler üzerinde gelenekselleşmiş formları takip etmektedir. Geometrik formlar, düz hatlı veya inci dizili konturlardan meydana gelmektedir. En yaygın kullanılan geometrik motif, dairedir. Daire ile birlikte kare ve altı kollu yıldız gibi basit geometrik düzenlemelerin kullanımı da görülmektedir. Süsleme grubu içerisinde en belirgin bezeme unsuru, figürdür. Sikkelerin tamamında figür bulunması dikkat çekicidir. Sikkelerde görülen figürler; bağdaş kurmuş insan, portre tarzında insan, aslan üzerine binmiş insan ve taht üzerine oturmuş insan tasvirleri biçimindedir. Muzafferüddin Kökbörü'ye ait bakır sikkelerin üslupsal özelliklerine bakıldığında 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Doğu'da hâkimiyet sağlayan Türk devletlerinin sikkeleriyle yoğun benzerlikler içerisindedir. Bu durumun belirleyici etkenlerinin başında kültürel etkileşimlerin ve siyasi temasların olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Begteginliler, Erbil, Muzafferüddin Kökböri, Bakır, Sikke.*

* Dr., numismaticstudies@outlook.com, ORCID: 0000-0003-2727-3087

** Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, rahimegukce@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2451-253X

Abstract

The Begteginids were a Turkic Atabeg dynasty that ruled over Erbil, Tikrik, Şehrızor, Sincar, Hakkâri, Harran, and their surrounding regions from 1144 to 1232. The dynasty derived its name from Begtegin, the father of Zeynüddin Ali Küçük. It is also referred to as the Erbil Atabegdom due to the central city of Erbil being its capital. The rulers of the dynasty were Zeynüddin Ali Küçük, Zeynüddin Yusuf, and Muzafferüddin Kökböri. Despite Muzafferüddin Kökböri's long reign, only four types of copper coins have survived from this period. It can be observed that these coins lack a standard diameter and weight measurement. The variations in measurements can be explained by the economic conditions of the Atabegdom and the availability of metal reserves for minting. The coins minted under Muzafferüddin Kökböri serve as evidence of the independent status of the Begteginids. The inscriptions and geometric and figurative decorations on these coins further solidify the power of the Atabegdom and Kökböri's reign. The texts found on the coins are written in Kufic Arabic script, and the majority of the content consists of minting information. The geometric decorations seen on the coins follow the established forms found on Islamic coins. Geometric forms are composed of straight lines or contours arranged in a pearl-like manner. The most commonly used geometric motif is the circle, although simple geometric arrangements such as squares and six-pointed stars are also present. The most prominent decorative element within the ornamentation group is the figure. It is noteworthy that figures are found on all of the coins. Figures seen on coins; seated individuals, portraits, individuals riding lions and individuals on thrones . When examining the stylistic features of the copper coins belonging to Muzafferüddin Kökböri, it is evident that they bear strong resemblances to the coins of Turkic states that held dominion in the Middle East between the 11th and 13th centuries. This can be attributed to cultural interactions and political contacts.

Keywords: *Begteginids, Erbil, Muzafferüddin Kökböri, Copper, Coin.*

1. Giriş

Orta Çağ İslam dünyasında bakır madeninden üretilen sikkeler, fels olarak adlandırılmıştır (Mıynat, 2019: 192). Arapçada bakır para anlamında kullanılan *fels* (فلس) kelimesinin kökeni Yunanca *follos* kelimesinden gelmektedir (Sivrioğlu, 2014: 4; Pamuk, 1992: 15). Fels, madeni paralar içerisinde değeri en düşük para birimidir (Şimşir, 2017: 275).

İslam medeniyetinde ilk bakır sikkelerin Hz. Ömer Döneminde Dimeşk'te darp edildiği ifade edilmektedir (Zambaur, 1977: 539; Artuk, 1995: 310). Ancak ilk bakır sikkelerin kimin zamanında kesildiği ihtilaf konusu olmuştur (Emanet, 2014: 263). Kaynaklarda Hz. Ömer adına bakır sikkeler basıldığına dair kayıtlar varsa da araştırmacılar bu görüşü desteklememektedir (Uslu, 2014: 31). İslami tarzda felslerin basılması konusunda kabul gören genel kanı, Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan Döneminde basılmış olduğu yolundadır (Tekdoğan, 2020: 196; Kalkan, 2019: 87).

Araplar, bakır sikkeleri mutlak bir para gibi görmemişlerdir. Bakır sikkeleri genel itibariyle kesirleri tamamlamak için kullanmışlardır. Bakır sikke basımı hükümdarlık alametlerinden sayılmadığı için yerel yöneticiler bu konuda tamamen serbest bırakılmışlardır. Bundan dolayı felsin kıymeti, vezni ve tipi basıldığı şehre göre değişmiştir. 9. yüzyılın ilk yarısında fels üretiminin kesintiye uğradığı görülmüştür. 10. yüzyılın başlangıcından itibaren fels darbi büyük şehirlere özgü bir ayrıcalık olmuştur (Zambaur, 1977: 539-540; Hizmetli, 2010: 84). Erken İslam devletlerinin bakır sikkelerinde tasvir yer almamıştır. Sikkelerde tasvir yerine hükümdarın adı, unvanları, sıfatları ile sureler ve kelime-i tevhid gibi dini ibarelere yer verilmiştir. Bu durum, İslamiyette resmin hoş karşılanmamasıyla ya da yasak olarak yorumlanmasıyla açıklanabilmektedir. Ancak sonraki yüzyıllarda Selçuklular, Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular ve Zengiler gibi Türk devletleri bu geleneğin dışına çıkarak bakır sikkelerinde tasvir de kullanmışlardır (Tekin, 2009a: 179; Tekin, 2009b: 57).

Türk devletleri içerisinde bakır sikke kestiren diğer bir devlet ise Begteginliler Atabegliği'dir. Atabeg Muzafferüddin Kökböri tarafından basılan bakır sikkeler, birbirinden farklı üslup özellikleri taşıması bakımından önemlidir. Bu bağlamda makale, Begteginliler atabegi Muzafferüddin Kökböri'ye ait dört bakır sikkenin sanat tarihi ve nümismatik bilimi açısından irdelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada sikkeler üzerinde bulunan bezeme unsurlarının tanımına ve metinlerin epigrafik çözümlerine yer verilmiştir¹. Bu veriler ışığında elde edilen bilgiler, sonuç bölümünde belirtilmiştir.

Sikkelerin tanımına geçmeden Begteginliler Atabegliği'nin siyasi tarihi hakkında bilgi verilmesi çalışma açısından faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Begteginliler, 1144-1232 yılları arasında Erbil, Tikrik, Şehrizer, Sincar, Hakkâri, Harran ve çevresinde hüküm sürmüş Türk atabegliğidir (Butak, 1947:81). Beylik adını Zeynüddin Ali Küçük'ün babası Begtegin'den almıştır. Beyliğin diğer adı merkez şehrinin Erbil olması dolayısıyla Erbil Atabegliği

¹ Sikkelerin epigrafik çözümlenmeleri Dr. Emre Günay tarafından yapılmıştır.

olarak da zikredilmektedir (Alptekin, 1992: 342). Beyliğin emirleri Zeynüddin Ali Küçük, Zeynüddin Yusuf ve Muzafferüddin Kökbörü'dür (Bakır, 2009: 45) (Tablo 1).

Hükümdar İsimleri	Hükümdarlık Tarihleri
Zeynüddin Ali Küçük	H.539 / M.1144
Zeynüddin Yusuf bin Ali	H.563 / M.1167
Muzafferüddin Kökbörü bin Ali	H.586-629 / M.1190-1232

Tablo 1: Begteginliler Atabegliği'nin Hükümdarları ve Saltanat Süreleri (Alptekin, 1992: 344)

Kaynakların “*Türk*”, “*Türkî*”, “*Türkman*” ve “*Türkmanî*” olarak adlandırdığı Begteginliler'in kökeni hakkındaki mevcut bilgiler Zeynüddin Ali Küçük'ün babasının Begtegin olduğundan ileri gitmemektedir (Ögün Bezer, 2000: 11-12). Zeynüddin Ali Küçük hakkındaki bilgiler de ancak onun Musul Atabegi İmadeddin Zengi'nin hizmetine girmesinden sonra artmaktadır (Alptekin, 1992: 342).

Begteginliler'in kurucusu Zeynüddin Ali Küçük, Musul Atabegleri'nden İmadeddin Zengi'nin Türk komutanlarından. İmadeddin Zengi, 1132 yılında Erbil'i hâkimiyeti altına alınca şehri Zeynüddin Ali Küçük'e ikta etti. Zeynüddin Ali Küçük, İmadeddin Zengi'nin Bizans ve Haçlılar ile mücadelesi esnasında Halep müdafaasına katıldı. İmadeddin Zengi, 24 Aralık 1144 tarihinde Urfa'yı Haçlı Kontu II. Joscelin'den almasıyla şehrin valiliğine Zeynüddin Ali Küçük'ü getirdi. Zeynüddin Ali Küçük Urfa'nın fethinden sonra II. Joscelin'in hâkimiyeti altındaki Bire'nin kuşatılması sırasında Musul'da çıkan isyanı da bastırdı. Bu başarısı üzerine Musul valiliğine tayin edildi. İmadeddin Zengi 1140 yılında Emir Kıpçak'dan aldığı Şehrizor'u da Zeynüddin Ali Küçük'e ikta etti. İmadeddin Zengi, Caber Kalesi'ni kuşatırken Zeynüddin Ali Küçük komutasında bulunan bir birliği Fenek üzerine gönderdi. Ancak Caber kuşatması sırasında İmadeddin Zengi'nin öldürülmesi üzerine (1146), Zeynüddin Ali Küçük Fenek Harekatı'nı yarıda bırakarak Musul'a döndü. Atabeg İmadeddin Zengi'nin vefatından sonra devleti oğulları arasında taksim edildi. İmadeddin Zengi'nin büyük oğlu Seyfeddin Gazi Musul'a hâkim olmasıyla Zeynüddin Ali Küçük de onun hizmetine girdi. Seyfeddin Gazi'nin Musul'daki egemenliği dört yıl sürdü. Seyfeddin Gazi'nin 1149 yılında ölmesiyle yerine geçen kardeşi Kutbüddin Mevdud zamanında Zeynüddin Ali Küçük'ün gücü daha da arttı. Musul Atabegliği'ne bağlanan Sincar'da ona ikta edildi. Daha sonra Suriye hâkimi Nureddin Mahmud Zengi'nin Harran Seferi'ne Musul ordusu komutanı olarak katıldı. 20 Haziran 1159 tarihinde Harran'ı alan Nureddin Mahmud Zengi, yardımından dolayı şehri Zeynüddin Ali Küçük'e ikta etti. Zeynüddin Ali Küçük, Nureddin Mahmud Zengi'nin Haçlılar'a karşı yaptığı Harim ve Suriye seferlerine de katıldı. Zeynüddin Ali Küçük 1167 yılında Musul'daki görevinden ayrıldı. Zeynüddin Ali Küçük Erbil'den başka sahip olduğu diğer ikta bölgelerini Musul atabegi Kutbüddin Mevdud'a bıraktıktan sonra 1167 yılının Eylül ayında Erbil'de vefat etti (Alptekin, 1989: 410).

1167 yılında Zeynüddin Ali Küçük 'ün ölmesiyle yerine oğlu Muzafferüddin Kökbörü geçti. Ancak Erbil şehrinin naibi Mücahideddin Kaymaz, Muzafferüddin Kökbörü'nin yöneticilikte yetersiz olduğunu öne sürerek halifeden onun yerine kardeşi Zeynüddin Yusuf'un geçirilmesini istedi. Halifenin

bu öneriyi tasdik etmesiyle de Zeyneddin Yusuf Erbil şehrinin hâkimi oldu. Erbil'i kardeşine kaptıran Muzafferüddin Kökböri Musul'a giderek II. Seyfeddin Gazi'nin hizmetine girdi. II. Seyfeddin Gazi amcası Nureddin Mahmud Zengi'nin 1174 yılında ölmesi üzerine el Cezire'deki toprakları geri aldı. II. Seyfeddin Gazi bu galibiyette yardımını görmüş olmasından dolayı Harran'ı Muzafferüddin Kökböri'ye ikta etti (Alptekin, 1988: 4). Ancak eski düşmanı Mücahideddin Kaymaz'ın Musul valiliğine getirilmesi ile Muzafferüddin Kökböri, Selahaddin Eyyübi'ye tabii oldu (1182). Diğer taraftan Erbil hâkimi olarak görünen Zeynüddin Yusuf'un çocukluk döneminde idare fiilen Mücahideddin Kaymaz'da idi. Mücahideddin Kaymaz'ın Musul'a gitmesi ile Zeynüddin Yusuf atabegliğin idaresini aldı. Önce Musul Zengilerine bağlı olan Zeynüddin Yusuf, Mücahideddin Kaymaz'ın tutuklanmasıyla 1183 yılında Selahaddin Eyyübi'ye tabii oldu. Selahaddin Eyyübi Musul şehrini ikinci kez kuşattığında, Zeynüddin Yusuf onun yanında idi. Yine Selahaddin Eyyübi Haçlıları Akka'dan uzaklaştırmak için düzenlediği seferde Zeynüddin Yusuf ve Muzafferüddin Kökböri de katıldı. Zeynüddin Yusuf bu dönemde hastalanarak öldü (28-29 Ekim 1190). Zeynüddin Yusuf'tan sonra Erbil Atabegliği'nin başına Muzafferüddin Kökböri geçti (Merçil, 2013: 210).

Muzafferüddin Kökböri, Selahaddin Eyyübi'ye elinde bulunan iktalar ve 50.000 dinar karşılığında Erbil'in kendisine verilmesini istedi. Selahaddin Eyyübi de Haçlılar'a karşı mücadelede yardımlarını gördüğü Muzafferüddin Kökböri'ye Erbil, Şehrizor ve Kara-beli derbendini ikta etti. Akka kuşatması Haçlılar'a gelen yeni yardımlar yüzünden giderek zorlaşınca, Selahaddin Eyyübi, Muzafferüddin Kökböri'ye art arda mektuplar göndererek kendisini acilen yardıma gelmesini istedi. Yardım çağrısına rağmen Muzafferüddin Kökböri bir daha Akka'ya dönmedi. Ancak Akka'nın düşmesi ve Haçlılar'ın ilerlemesi üzerine askeri yardım gönderdi (Ögün Bezer, 2002: 235).

Muzafferüddin Kökböri 1193 yılında Selahaddin Eyyübi'nin vefatından sonra bağımsız bir atabeg oldu. Harizmşah hükümdarı Celaleddin Harzemşah'ın saldırısına da uğrayan Muzafferüddin Kökböri önce onun himayesine girdi. Daha sonra Moğollar'ın Erbil şehrine girmesiyle Muzafferüddin Kökböri büyük sıkıntı yaşadı. Musul ordusunu da yanına alan Muzafferüddin Kökböri üzerine gelen Moğol askerlerine karşı savaş hazırlıklarına başladı. Ancak Moğolların Azerbaycan'a doğru yönelmeleri nedeniyle savaş yapılmadı. Atabeg Muzafferüddin Kökböri bu tehlikeli durumu zararsız atlattı (Eroğlu, 2003: 80). Daha sonraki dönemde kısa bir süreliğine Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyetine altına giren Erbil Atabegliği, Muzafferüddin Kökböri'nin 1232 yılında vefatı üzerine vasiyeti gereğince toprakları Abbasi Halifeliğine bağlandı (Kafesoğlu, 1992: 296). Muzafferüddin Kökböri, kültür ve imar faaliyetlerinin yanı sıra sosyal yardım müesseselerini kurdu (Ünal ve Özdemir, 2019: 1871). Ayrıca camiler, hankâhlar, medreseler, hastaneler, çarşılar yaptırarak Erbil'i büyük bir şehir haline getirdi (Merçil, 2022: 211).

1. Muzafferüddin Kökböri'ye Ait Bakır Sikke Örnekleri

Sikke No: 1²

Envanter No: Amerikan Nümismatik Derneği - 1917.215.944

Darp Tarihi: H.583 - M.1191/1192

Darp Yeri: Harran

Çap Genişliği: 22.00 mm

Ağırlığı: 2.48 gr

1 Numaralı sikkenin ön yüzünde, kaş kemerli niş içerisinde bağdaş kurarak oturmuş elinde gürz tutan insan tasviri yer almaktadır.³ Hükümdarı temsil ettiği düşünülen figürün başında pendilia, üstünde kaftanı bulunmaktadır. Yüz hatları ise aşınma nedeniyle görülmemektedir (Çiz.7). Nişin etrafına kufi hatlı⁴ Arapça ile sikkeyi kestiren ettiren hükümdarın adı ve unvanı *Muzafferü'd-Din Kökböri bin Ali* şeklinde yazılmıştır. Kompozisyon, inci dizili ve düz hatlı daire konturlarla tamamlanmıştır⁵ (Foto.1a)⁶ (Çiz.3).

1 Numaralı sikkenin arka yüzünde, kufi hatlı Arapça ile Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyüb'ün⁷ adı ve unvanı *El Melikü'n Nasır Salabe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf bin Eyyüb* şeklinde yazılmıştır. Yazılar, düz hatlı altı köşeli yıldız motifli konturlarla kuşatılmıştır⁸ (Çiz.5). Konturların etrafına ise *Duribe Harran sene selase semanin hamse mi'e* biçiminde sikkenin darp bilgisi işlenmiştir. Kompozisyon, inci dizili ve düz hatlı konturla tamamlanmıştır (Foto.1b) (Çiz.3).

² Bu sikke örneği müze ve kişisel koleksiyonlarda çok nadir bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Album, 2011).

³ Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi ve Eyyübi devletlerinin sikkelerin sıklıkla kullanılan bağdaş kurarak oturma biçimi Orta Asya Türk kültüründe soylu kişileri ifade eden bir oturuş tarzıdır. Kutsal erkin ve gücün göstergesi olarak yorumlanan bu oturuş biçimi Türklerin İslamiyet'i kabulünden oluşturdukları yeni kültürü de taşımıştır. Bağdaş hakkında detaylı bilgi için bkz. (Esin, 1970; İndirkaş, 2012; Aygan, 2012; Daşdağ, 2017).

⁴ Irak'ın Kufe şehrinde ilk olarak kullanılmaya başlandığı kabul edilen kufi; köşeli, dik ve yatay harfleriyle geometrik çizgilere dayanan Arap yazısıdır. Kufi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Zennûn ve Serin, 2002; Tüfekçioğlu, 2001; Kerametli, 1996).

⁵ Türk ve İslam devletleri tarafından darp edilen hemen hemen bütün sikkelerde kullanılan daire, kusursuzluğun sembolü durumundadır. Dairesel hareketteki başlangıç noktası ile bitiş noktası aynı yerde kesişmektedir. Bu süreklilik Allah'ın isimlerinin tecellisi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yaklaşım tarzının dairesel formların sikkelerde tercih edilmesinde etken olduğu düşünülmektedir. Ayrıca dairenin sikkeler üzerinde tercih edilmesinin gerekçesi sikkenin biçimine en uygun geometrik düzenleme olmasından kaynaklanmaktadır. Daire hakkında detaylı bilgi için bkz. (Çaycı, 2017).

⁶ Sikkelerin fotoğrafları ilgili kurumların elektronik ortamından alınmıştır. Sikkelerin görselleri bezeme unsurlarının detaylı bir şekilde görülebilmesi amacıyla gerçek ölçülerinden büyütülerek kullanılmıştır.

⁷ Mısır, Suriye, Yemen, Filistin ve Anadolu'da hüküm süren Eyyübi devletinin kurucusu olan Selahaddin Eyyübi 1171-1193 yılları arasında hanedanlık tahtında oturmuştur. Selahaddin Eyyübi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Şeşen, 2012; Yakıt, 2019; Kaya, 2012).

⁸ Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Eyyübi ve Memlûklü sikkelerinde yoğun bir şekilde tercih edilen yıldız motifli Tanrı, gökyüzü âlemi, sonsuzluk vb. kavramları çağrıştırmaktadır. Yıldız motifli hakkında detaylı bilgi için bkz. (Parlar, 2007; Türel, 2011).

Sikke No: 2⁹

Envanter No: Zeno.ru - 39547¹⁰

Darp Tarihi: H.587 - M.1191/1192

Darp Yeri: Erbil

Çap Genişliği: 27.00 mm

Ağırlığı: 11.58 gr

2 Numaralı sikkenin ön yüzünde, sağ yöne doğru bakan insan portresi yer almaktadır. Hükümdarı temsil ettiği düşünülen figürün yüz hatları dalgalı saçlı, badem gözlü, iri burunlu ve iri ağızlıdır¹¹ (Çiz. 8). Tasvirin etrafına kufi hatlı Arapça ile Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyüb'ün adı ve unvanı ile sikkeyi kestiren hükümdarın adı *El Melikü'n Nasır Yusuf bin Eyyüb / Kökböri bin Ali şeklinde* yazılmıştır. Kompozisyon düz hatlı daire konturla tamamlanmıştır (Foto.2a) (Çiz.1).

2 Numaralı sikkenin arka yüzünde, kufi hatlı Arapça ile dönemin Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'ın¹² ve varisi Zahir Biemrillah'ın¹³ adları ile unvanları *En Nasır Lidinillah el Müminin / Uddete'd-Dünya ve'd-Din Emir Ebu Nasr* şeklinde yazılmıştır. Yazılar, inci dizili daire konturla kuşatılmıştır (Çiz.4). Konturun etrafına ise Besmele-i Şerif ve sikkenin darp bilgisi *Bismillah duribe haşa'l fels¹⁴ bi Erbil sene seb'a semanin ve hamse mi'e* biçiminde işlenmiştir. Kompozisyon, düz hatlı daire bir konturla tamamlanmıştır (Foto.2b) (Çiz.4).

Sikke No: 3¹⁵

Envanter No: Amerikan Nümismatik Derneği - 1971.316.959

Darp Tarihi: H.597 - M.1200/1201

Darp Yeri: Erbil

Çap Genişliği: 25.00 mm

Ağırlığı: 8.04 gr

⁹ Bu sikke örneği müze ve kişisel koleksiyonlarda çok nadir bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Album, 2011).

¹⁰ Sikkenin ön ve arka yüzünde yer alan yazılar aşınma nedeniyle okunamamaktadır. Yazıların epigrafik çözümlenmeleri, İbrahim Artuk ve Çevriye Artuk tarafından yapılan katalog çalışmasından alınmıştır. Katalog çalışması hakkında detaylı bilgi için bkz. (Artuk, İ. ve Artuk, C, 1971).

¹¹ Helenistik dönem taklidi portrelerin benzer kullanımları Artuklu ve Zengi sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerinde bu tasvirlerin bulunması oldukça şaşırtıcıdır. Nümismatlar Türk-İslam devletlerinin kültürel ve ekonomik ilişki kurdukları Haçlıların ve Bizansların etkisiyle portreli sikke darp ettirdiklerini ileri sürmektedirler. Sikkelerde portre kullanımları hakkında detaylı bilgi için bkz. (Artuk, İ. ve Artuk, C, 1993; Sivrioğlu, 2014; Uykur, 2017; Tekin, 2009c).

¹² Nasır Lidinillah, 1180-1225 yılları arasında hilafet makamında kalan Abbasi halifesidir. Nasır Lidinillah hakkında detaylı bilgi için bkz. (Güzel, 2015)

¹³ Zahir Biemrillah, Halife Nasır Lidinillah tarafından 1189 yılında Abbasi halifesi olarak veliaht tayin edilmiştir. Ancak 1205 yılında halife fikrini değiştirerek küçük oğlu Ali'yi veliaht ilân etmiştir. Yeni veliaht 1215/1216 yılında ölünce başka oğlu bulunmayan Halife Nasır, Zahir Biemrillah'ı yeniden veliahtlığa getirmiştir. Yeni veliaht, babasının vefatı üzerine Ebu Nasr Muhammed Zâhir-Biemrillâh lakabıyla hilâfet makamına geçmiştir (16 Ekim 1225). Zahir Biemrillah hakkında detaylı bilgi için bkz. (Öztürk, 2013).

¹⁴ Latince *foliis* kelimesinden Arapça'ya geçen fels, İslâm devletlerinde bakır para anlamında kullanılmıştır. Fels hakkında detaylı bilgi için bkz. (Artuk, 1995; Tulay, 2001; Hillenbrand, 2005).

¹⁵ Bu sikke örneği müze ve kişisel koleksiyonlarda az bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Album, 2011).

3 Numaralı sikkenin ön yüzünde, sağ yöne doğru hareket halinde aslan ve üstünde insan tasviri yer almaktadır. Aslanın anatomik yapısı yeleli, iri göğüslü, iri gövdeli ve sarkık kuyrukludur. Hükümdarı temsil ettiği düşünülen binici figürün başında pendilia omzunda ise harmanisi bulunmaktadır¹⁶. Yüz hatları ise aşınma nedeniyle görülmemektedir (Çiz.9). Tasvirlerin etrafına sikkenin darp bilgisi *Duribe bi Erbil sene seb'a tis'in ve hamse mi'e* biçiminde yazılmıştır. Kompozisyon, inci dizili daire konturla tamamlanmıştır (Foto.3a) (Çiz.2).

3 Numaralı sikkenin arka yüzünde, kufi hatlı Arapça ile dönemin Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'ın, varisi Zahir Biemrillah'ın ve sikkeyi kestiren hükümdarın adları ile unvanları *En Nasır Lidinillah Emirü'l Müminin / Uddete'd-Dünya ve'd-Din Ebu Nasr / Muzafferü'd-Din Kökböri bin Ali* şeklinde yazılmıştır. Bu yazıların kenarlarına Kelime-i Tevhid *La ilabe illallah Muhammedun Resulullah* biçiminde işlenmiştir. Kompozisyon, inci dizili daire bir konturla tamamlanmıştır (Foto.3b) (Çiz.2).

Sikke No: 4¹⁷

Envanter No: Zeno.ru - 71701

Darp Tarihi: Bilinmiyor

Darp Yeri: Bilinmiyor

Çap Genişliği: 29.00 mm

Ağırlığı: 11.50 gr

4 Numaralı sikkenin ön yüzünde, taht üzerinde oturmuş insan tasviri yer almaktadır. Hükümdarı temsil ettiği düşünülen figürün başında pendilia üstünde kaftanı bulunmaktadır. Yüz hatları ise aşınma nedeniyle görülmemektedir. Hükümdar sol elini havaya kaldırmış şekilde küre tutmaktadır. Sağ elini ise beline koymuştur. Taht keskin hatlarla dikdörtgen şeklinde gösterilmiştir¹⁸ (Çiz.10). Tasvirin etrafına kufi hatlı Arapça ile sikkeyi kestiren hükümdarın adı ve unvanı *Muzafferü'd-Devle ve'd-Din Kökböri bin Ali* şeklinde yazılmıştır. Kompozisyon, inci dizili daire konturla tamamlanmıştır (Foto.4a) (Çiz.2).

4 Numaralı sikkenin arka yüzünde, kufi hatlı Arapça ile Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyüb'ün adının ve unvanının bir kısmı *El Melikü'n Nasır Salabe'd-Dünya ve'd-Din Yusuf* şeklinde yazılmıştır. Yazılar inci dizili kare konturla kuşatılmıştır¹⁹ (Çiz.6). Konturun etrafına Selahaddin Eyyüb'ün adının ve unvanının devamı *bin Eyyüb Muhyi Devleti Emirü'l Müminin* biçimde işlenmiştir. Kompozisyon inci dizili daire konturla tamamlanmıştır (Foto.4b) (Çiz.2).

¹⁶ Aslan üzerinde binici tasvirleri Danişmetli ve Artuklu devletlerinin sikkelerinde rastlamak mümkündür. Aslan-binici betimlemeleri genel olarak güç, kuvvet ve hükümdarlığın sembolü olarak kullanılmıştır. Aslan-Binici tasvirleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Harman, 2020; Çoruhlu, 2019).

¹⁷ Bu sikke örneği müze ve kişisel koleksiyonlarda nadir bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (Album, 2011).

¹⁸ Taht üzerine oturmuş insan tasvirlerinin benzer kullanımları Anadolu Selçuklu, Danişmentli ve Artuklu yer almaktadır. Taht öznesi, hükümdarın toplum üzerindeki gücüne işaret eden evrensel semboldür. Bu bağlamda taht egemenliğin ve hâkimiyetin tek bir merkezde toplandığı odak noktasını teşkil etmektedir. Taht sembolü hakkında detaylı bilgi için bkz. (Çaycı, 2019; Koçak, 2011).

¹⁹ Hava, su, yer, ateş, dört mevsim, yeryüzündeki düzen ve denge gibi ifadelerle özdeşleştirilen kare form Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin sikkelerinde yaygın kullanım alanı bulmuştur. Kare hakkında detaylı bilgi için. (Çaycı, 2017).

2. Sonuç

Bu çalışmada, İslami sikkeler içerisinde oldukça nadir görülen Muzafferüddin Kökböri'ye ait bakır sikkeler incelenmiştir. Muzafferüddin Kökböri uzun bir süre hükümdarlık tahtında oturmasına rağmen bu dönemden günümüze ulaşmış dört tip bakır sikke örneği bulunmaktadır. Bu sikkelerin çap ve ağırlık ölçülerinde bir standart olmadığı görülmektedir. Ölçülerde farklılıkların oluşması atabegliğin ekonomik koşulları ve darphanelere sağlanan maden rezerviyle açıklanabilmektedir.

Muzafferüddin Kökböri tarafından darp ettirilen sikkeler, Begteginliler Atabegliği'nin bağımsız bir devlet olduğunu gösteren belgeler niteliğindedir. Egemenliğin simgesi olan bu sikkelerin üzerine işlenen yazı, geometrik ve figüratif bezemeler, atabegliğin gücünü ve Kökböri'nin saltanatını daha da somutlaştırmaktadır.

Sikkelerde bulunan metinler, kufi karakterli Arap alfabesiyle yazılmıştır. Metin içeriklerinin büyük bir kısmı sikkenin darp bilgilerinden oluşmaktadır. Çalışmada yer alan sikkelerin üç tanesinde darp yerlerinin ve darp tarihlerinin yazıldığı görülmektedir. Örnekler içerisinde 1 numaralı sikke; H.583-M.1191/1192 yılında Harran'da, 2 numaralı sikke; H.587-M.1191/1192 Erbil'de, 3 numaralı sikke; H.597-M.1200/1201 Erbil'de kesilmiştir. 4 numaralı sikke örneğinde ise herhangi bir darp bilgisi bulunmamaktadır. Bazı nümismatlar tarafından bu sikkenin Erbil darphanesinde basıldığı ifade edilse de konu hakkında henüz kesin bir bilgi mevcut değildir. Sikkelerin çoğunluğunun Erbil'de basılması, merkez darphanenin bu şehirde olduğunu kanıtlamaktadır. Sikkelerin üzerine; sikkeyi kestiren Muzafferüddin Kökböri ile birlikte Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyüb'ün, Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'ın ve halife varisi Zahir Biemrillah'ın da unvanlarının yazıldığı görülmektedir. Bu durum Begteginliler'in politik ilişkilerinin ve dini inanışlarının sikkelere aktarılması olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca sikkelerde Besmele-i Şerif ve Kelime-i Tevhid gibi İslami ibarelere de yer verilmiştir.

Sikkelerde görülen geometrik bezemeler, İslami sikkeler üzerinde gelenekselleşmiş formları takip etmektedir. Geometrik formlar, düz hatlı veya inci dizili konturlardan meydana gelmektedir. En yaygın kullanılan geometrik motif, dairedir. Daireler, genellikle sikkelerin kenar yüzeylerini sınırlandıran konturlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Daire ile birlikte kare ve altı kollu yıldız gibi basit geometrik düzenlemelerin kullanımı da görülmektedir. Bu formlar ise sikkelerin ortasında yer alan diğer bezemeleri kuşatan geometrik formlar biçiminde ön plana çıkmaktadır. Geometrik motifler; Tanrı, sonsuzluk, yeryüzü, denge ve düzen gibi kavramlarla bağdaştırılmasından ötürü sikkelerde kullanıldığı düşünülmektedir.

Süsleme grubu içerisinde en belirgin bezeme unsuru figürdür. Sikkelerin tamamında figür bulunması dikkat çekicidir. Estetik görünüme sahip figürlerin, birimi oldukça düşük olan bakır sikkelerin değerini ve tedavüldeki rağbetini yükseltmek amacıyla kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sikkelerde görülen figürler; bağdaş kurmuş insan, portre tarzında insan, aslan üzerine binmiş insan ve taht üzerine oturmuş insan tasvirleri biçimindedir. Bağdaş kurmuş insan tasviri, Orta Asya konar-göçer yaşamının sikke üzerine yansımalarıdır. Bağdaş şemasına Türk devletlerinin sikkelerinde de sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Artuklu, Zengi ve Eyyübi sikkelerinde

yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Portre tasvirinde Helenistik etkileri söz konusudur. Dalgalı saçlı insan figürü, Helenistik Dönem imparatorlukların sikkelerinde görülen portrelerin taklidi niteliğindedir. Taklit portrelerin yakın uygulamaları Artuklu ve Zengi sikkelerinde kullanılmıştır. Aslan üzerine binmiş insan tasviri Orta Çağ savaşçı imgelerinin tesiri altındadır. Savaşçı tasvirleri Danişmentli ve Artuklu sikkelerinde yer almaktadır. Taht üzerinde oturmuş insan tasviri ise Bizans ve Orta Asya unsurlarının birleştirildiği bir sentezdir. Tasvir ilk bakışta Bizans sikkelerinde bulunan taht sahnelerini anımsatmaktadır. Ancak figürün kıyafet detaylarına ve elinde tuttuğu nesneye bakıldığında Orta Asya etkisinin daha ağır bastığı görülmektedir. Betimlemenin benzerleri Anadolu Selçuklu, Danişmentli ve Artuklu sikkelerinde izlenebilmektedir. İnsan figürlerindeki giyim, kuşam ve oturuş biçimi bu betimlemelerin sikkeler üzerinde hükümdarı temsil ettiği ve onun statüsüne vurgu yapıldığı fikrini akla getirmektedir. Dolayısıyla tasvirlerin sikkelerde hükümdarlık, hâkimiyet, saltanat, güç vb. gibi sembolik anlamlarda kullanıldığı düşünülmektedir.

Muzafferüddin Kökböri'ye ait bakır sikkelerin üslupsal özelliklerine bakıldığında 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Doğu'da hâkimiyet sağlayan Türk devletlerinin sikkeleriyle yoğun benzerlikler içerisindedir. Bu durumun belirleyici etkenlerinin başında kültürel etkileşimlerin ve siyasi temasların olduğunu söylemek mümkündür.

Muzafferüddin Kökböri'nin darp ettirdiği bakır sikkeler, Begteginliler Atabegliği'nin siyasi statüsü hakkında genel bilgiler vermektedir. Ayrıca Begteginlilere ait sanat eserlerinin neredeyse tamamına yakını günümüze ulaşmadığı düşünüldüğünde bu sikkeler, Begteginliler Atabegliği'nin sanat anlayışı hakkında da kısmi bilgileri ortaya koymaktadır.

3. Görseller

Foto 1a: Ön Yüz

Foto 1b: Arka Yüz

Foto 2a: Ön Yüz

Foto 2b: Arka Yüz

Foto 3a: Ön Yüz

Foto 3b: Arka Yüz

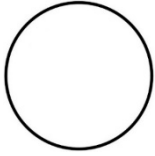

Foto 4a: Ön Yüz

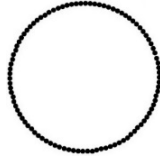

Foto 4b: Arka Yüz

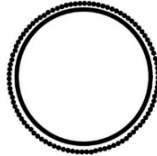
4. Çizimler

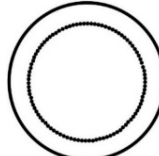
1

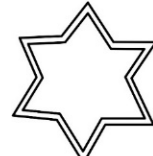
2

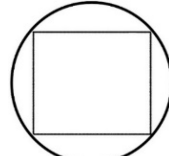
3

4

5

6

Çizim 1-6: Sikkelerde Yer Alan Geometrik Konturların Çizimleri
(Emre GÜNAY)

7

8

9

10

Çizim 7-10: Sikkelerde Yer Alan Figürlerin Çizimleri
(Emre GÜNAY)

Kaynakça

- Album, S. (2011). *Checlist of İslamic coins*. California: Album Coins Inc.
- Alptekin, Ç. (1988). Erbil'de Bir Türk Beyliği-Beyteginliler. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 1-10.
- Alptekin, Ç. (1989). Ali Küçük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 2* içinde (s. 410). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alptekin, Ç. (1992). Begteginliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 5* içinde (ss. 342-344). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1993). *Artukoğulları Sikkeleri*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Artuk, İ. (1995). Fels. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 12* içinde (ss. 309-311). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1971). *İstanbul arkeoloji müzeleri teşbirdeki İslâmî sikkeler kataloğu*, 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aygan, A. (2012, Kasım 21-24). *Türk Budist resim sanatındaki dinî karakterlerle islâm resim sanatındaki mistik karakterler arasında ikonografik bir karşılaştırma*. 1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Bakır, A. (2009). Eskiçağlardan günümüze kadar Türkmen şehri Kerkük. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 27-73.
- Butak, B. (1947). *XI. XII. ve XIII. yüzyıllarda resimli Türk paraları*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Çaycı, A. (2017). *İslam mimarisinde anlam ve sembol*. İstanbul: Palet Yayınları.
- Çaycı, A. (2019). *Selçuklularda egemenlik sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Daşdağ, F. (2017). Görsel iletişimin tarihi, kültürel ve estetik nesnesi olan diyabakır surları ve sembolik motifleri. *Dicle Üniversitesi Mübendislik Fakültesi Mübendislik Dergisi*, 8(2), 307-318.
- Emanet, C. (2014). Emeviler döneminde para. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(13), 251-269.
- Eroğlu, H. (2003). Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetimlere sütanneler tayin eden devlet adamı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 46, 80-82.

- Esin, E. (1970). Bağdaş ve çökmek, türk töresinde iki oturuş şeklinin kadim ikonografisi. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3, 231-242.
- Güzel, F. (2015). Nâsır li-dinillâh'ın halifelîği ve şahsiyetine genel bir bakış. *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 26, 39-58.
- Harman, M. (2020). İki resim bir imge: Ortaçağ İslam ve Avrupa resim sanatına ait iki örnekte yer alan aslan üzerindeki figürler. *Sanat Dergisi*, 36, 175-196.
- Hillenbrand, R. (2005). *İslam sanatı ve mimarlığı* (Ç. Kafescioğlu, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).
- Hizmetli, M. (2010). Abbâsiler döneminde para basımı. *İstem Dergisi*, 15, 79-110.
- İndirkaş, Z. (2012). Türk oturma kültüründe “bağdaş geleneği” üzerine ikonografik belirlemeler. 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. IV, Ankara, Türkiye.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Erbil Atabeylikleri: Beğ-Teginliler: (1146-1232). *Türk dünyası el kitabı* içinde (ss. 296). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kalkan, M. (2019). İslam medeniyet dairesi içerisinde sikkeler, kullanımları ve gelişim seyirleri. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Özel), 83-112.
- Kaya, Ö. (2012). *Eyyubiler (Yönetim-Diplomasi-Kültürel Hayat)*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kerametli, C. (1996). Türk ve İslâm eserleri müzesinde erken islâm devrine ait kitabeler. *Şarkiyat Mecmuası*, 6, 19-22.
- Koçak, K. (2011). İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneklerine göre tahta çıkma töreni ve yöntemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4, 101-117.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Merçil, E. (2022). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Mıynat, A. (2019). Ortaçağ İslâm dünyasında sıradışı bir para birimi bakır dirhemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 192-207.
- Ögün Bezer, G. (2000). *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*. İstanbul: Türk Gençlik Vakfı Yayınları.
- Ögün Bezer, G. (2002). Kökböri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26 içinde (ss. 234-235). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Begteginliler Atabegi Muzafferüddin Kökböri'ye Ait Bakır Sikke Örneklerine Genel Bir Bakış

- Öztürk, M. (2013). Zâhir-Biemrillâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 44, içinde (ss. 92-93). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1992). Para, tarih ve nümizmatik. T. Aykut ve Ş. Aydın (Ed.), *Ak Akçe Moğol İlhanlı sikkeleri (Mongol And Ilkhanid Coins)* içinde (ss. 8-24). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parlar, G. (2007). Orta Çağ'da Anadolu'da Hüküm süren beyliklerin sikkelerinin karakteristik özellikleri. 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. V, Ankara, Türkiye.
- Sivrioğlu, U. (2014). Ortaçağ İslam sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(2), 1-21.
- Şimşir, M. (2017). Cahiliye döneminde Araplarında para ve ilk İslâm paralarının tedavüle giriş süreci. *Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 267-293.
- Şeşen, R. (2012). *Eyyûbiler*. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tekdoğan, Ö. (2020). İslami para standardına dair yaklaşımlar. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 16(59), 194-211.
- Tekin, O. (2009a). Sikke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 37 içinde (ss. 179-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekin, O. (2009b). *Tarih boyunca sikkeler ve devletler*. Tekin, O. (Ed.), *Pierre Willemart Sikke Koleksiyonu - Suna ve İnan Kıraç Vakfı* içinde (ss. 20-74). İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları.
- Tekin, O. (2009c). Güç ve iktidar sembolü hükümdar portreleri. Ş. Şentürk (Der.), *Sikkeler ne anlatır? Ortaçağ anadolu sikkelerinde simgeler ve çokkültürlülük* içinde (ss. 103-120). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tulay, A. (2001). *Genel nümizmatik sözlüğü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken dönem osmanlı mimarisinde yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türel, İ. (2011). *Türk sanatında Altı Köşeli-Mühr-i Süleyman*. İstanbul: Kitabevi.
- Uslu, R. (2014). İslâm hukukunda para birimleri. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 1, 28-38.
- Uykur, R. (2017). *Madenden yansıyan tarih Artuklu sikkeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ünal, Ü ve Ünalın Özdemir, H. S. (2019). Cultural interaction and astrological elements between 12th century-13th century with examplas from Çeşme museum. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(4), 1867-1884.

Yakıt, İ. (2019). Selahattin Eyyubî'nin nesebi. *Belleten Dergisi*, 83(297), 469-484.

Zambaur, E. (1977). Fels. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Zennûn, Y. ve Serin, M. (2002). Kûfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 26 içinde (ss. 342-345). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

<https://www.zeno.ru>

<https://numismatics.org>

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 31.08.2023 Kabul Tarihi: 17.12.2023 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Görüntü İçeriği Sınıflandırmasında Yapay Zekânın Rolü ve Uygulamaları

The Role and Applications of Artificial Intelligence in Image Content Classification

Mehmet Akif ÖZDAL*

Öz

Yapay zeka teknolojileri, son yıllarda birçok sektörde büyük değişimlere neden olmuştur. Özellikle görüntü içerikli sınıflandırma, bu teknolojilerin en etkili kullanıldığı alanlardan biridir. Görüntü içerikli sınıflandırma, görüntülerin içeriklerini analiz ederek belirli kategorilere ayırma işlemine denir. Derin öğrenme ve erişimli sinir ağları gibi ileri Yapay zeka algoritmaları, bu sınıflandırma işleminde milyonlarca görüntüyü hızla analiz edebilir ve doğruluk oranını insan seviyesinin çok üzerine çıkarabilir. Ayrıca yapay zeka teknolojisinin görüntü içerikli sınıflandırmadaki rolü, birçok sektörde işlemleri hızlandırmak, verimliliği artırmak ve daha önce imkansız görünen problemlerin çözülmesini sağlamak açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu potansiyel, ilgili sektörlerde daha etkili ve verimli çözümler sunmamıza rehberlik ediyor ve toplumun genelinde olumlu etkiler yaratma kapasitesine sahip. Bu nedenle, Yapay zekanın bu alandaki potansiyelinin tam olarak anlaşılması ve değerlendirilmesi, geleceğin teknolojik çözümlerini şekillendirme konusunda kritik bir öneme sahiptir. Bu kapsamda yapılmış olan çalışma, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmada oynadığı rolü ve çeşitli sektörlerdeki uygulamalarını sistemli bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması ve mantıksal akıl yürütme yöntemlerini birleştirerek yapılan bu araştırma, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki potansiyelini daha iyi anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki rolünü vurgulamak ve bu teknolojinin tıp, güvenlik, otomotiv, eğitim ve sanat gibi farklı alanlardaki uygulamalarını açıklamaktır. Literatür taraması ve mantıksal akıl yürütme yöntemleri kullanılarak elde edilen sonuçlar, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki etkisini ve gelecekteki potansiyelini anlamamıza sağlamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki önemini vurgulayarak, ilgili alanlarda daha etkili ve verimli çözümler sunma konusundaki yönlendirmelere katkıda bulunması ile birlikte, yapay zekanın bu alandaki etkisini ve çeşitli sektörlerdeki uygulamalarını incelemektedir. Elde edilen bulgular ise yapay zekânın bu alanda sunduğu potansiyelin ve gelecekteki öneminin farkındalığını artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yapay zeka, Görüntü içerikli sınıflandırma, Görüntü, Derin Öğrenme, Gelecek*

*MEB, mehmetakfozdl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3148-8988

Atıf için: Özdal, M. A. (2023). "Görüntü İçeriği Sınıflandırmasında Yapay Zekânın Rolü ve Uygulamaları". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı 6, Sayfa Sayısı: 37-61. DOI: 10.62068/visbid.1352901

Abstract

Artificial intelligence technologies have caused major changes in many sectors in recent years. Image content classification, in particular, is one of the areas where these technologies are used most effectively. Image content classification is the process of analyzing the contents of images and dividing them into certain categories. Advanced Artificial intelligence algorithms, such as deep learning and access neural networks, can quickly analyze millions of images in this classification process and increase the accuracy rate far above the human level. In addition, the role of artificial intelligence technology in image content classification is of vital importance in terms of speeding up operations in many sectors, increasing efficiency and ensuring that problems that previously seemed impossible are solved. This potential guides us to provide more effective and efficient solutions in the relevant sectors and has the capacity to create positive effects throughout society. Therefore, the full understanding and evaluation of the potential of Artificial intelligence in this field is of critical importance in shaping the technological solutions of the future. The study conducted in this context aims to examine the role played by artificial intelligence in image content classification and its applications in various sectors with a systematic approach. This research, which is carried out by combining literature review and logical reasoning methods, aims to better understand the potential of artificial intelligence in image content classification. In this context, the aim of the study is to emphasize the role of artificial intelligence in image content classification and to explain the applications of this technology in different fields such as medicine, security, automotive, education and art. The results obtained using literature review and logical reasoning methods enable us to understand the impact and future potential of artificial intelligence in Image content classification. The results of this study emphasize the importance of artificial intelligence in image content classification, contributing to the directions for providing more effective and efficient solutions in related fields, as well as examining the impact of artificial intelligence in this area and its applications in various sectors. The findings obtained increase the awareness of the potential offered by artificial intelligence in this field and its future importance.

Keywords: *Artificial intelligence, classification with image content, Image, Deep Learning, Future.*

Giriş

Yapay zeka (YZ) teknolojileri, Görüntü içerikli sınıflandırma alanında önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, derin öğrenme algoritmaları ve büyük veri kümeleri kullanılarak nesnelerin veya özniteliklerin tanınması ve sınıflandırılması sürecini gerçekleştirebilir. Yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmada kullanımı, görüntülerdeki desenleri algılama ve öğrenme yetenekleri sayesinde insan benzeri performans sağlayabilir.

YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırmada kullanım alanları oldukça geniştir. Özellikle tıp, güvenlik, otomotiv, eğitim ve sanat gibi birçok sektörde uygulamaları bulunmaktadır. Tıp alanında, YZ teknolojileri tıbbi görüntülerin analizi ve hastalıkların teşhisi konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Güvenlik sektöründe, YZ tabanlı uygulamalar hırsızlık önleme, terör saldırılarının tespiti ve sınırlı bölgelerde izinsiz girişlerin engellenmesi gibi konularda etkili olabilir.

Otomotiv endüstrisinde, YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırma teknolojisi sürücüsüz araçların geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Eğitim sektöründe YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırmadaki rolü, öğrenci değerlendirme süreçlerinde ve öğrenme düzeylerinin belirlenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Sanat alanında ise YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırmadaki kullanımı, sanat eserlerinin tarzını, dönemini ve yaratıcı unsurlarını tanıma ve sınıflandırmada fayda sağlamaktadır.

Bu çalışmada, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki yeri ve uygulamaları ele alınmıştır. Makalenin devamında, bu uygulama alanları daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacak ve yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki katkıları incelenecektir.

1. Yapay Zeka

Yapay Zeka (YZ), bilgisayar sistemlerine insan benzeri zekâsal yetenekler kazandırmayı amaçlayan bir alan olarak ortaya çıkmıştır. YZ, bilgisayar bilimleri, matematik, istatistik, psikoloji ve bilişsel bilimler gibi çeşitli disiplinleri içeren çok disiplinli bir alandır. Makine öğrenimi, derin öğrenme ve uzman sistemler gibi alt alanlar, YZ'nin temel bileşenleridir.

Makine öğrenimi, bilgisayar sistemlerinin veri tabanlı deneyimlerden öğrenme yeteneği kazanmasını sağlar. Büyük veri kümeleri üzerinde eğitilen algoritmalar, veri içindeki desenleri otomatik olarak tespit ederek öğrenme sürecini gerçekleştirir. Derin öğrenme ise çok katmanlı yapay sinir ağları kullanarak öğrenme yapar.

Uzman sistemler ise belirli bir konuda uzmanlaşmış bilgi tabanına dayalı karar destek sistemleridir. Bu sistemler, bir uzmanın bilgi ve deneyimini modelleyerek karmaşık problemleri çözebilir ve kararlar verebilir.

YZ'nin uygulama alanlarından biri, sanatsal Görüntü analizidir. YZ teknikleri, sanat eserlerinin sınıflandırılması, sahte eserlerin tespiti, restorasyon süreci, yorumlama ve diğer analizler için

kullanılabilir. Görüntü tanıma, stil analizi ve desen tanıma gibi teknikler, sanat eserlerinin incelenmesini ve sınıflandırılmasını sağlar.

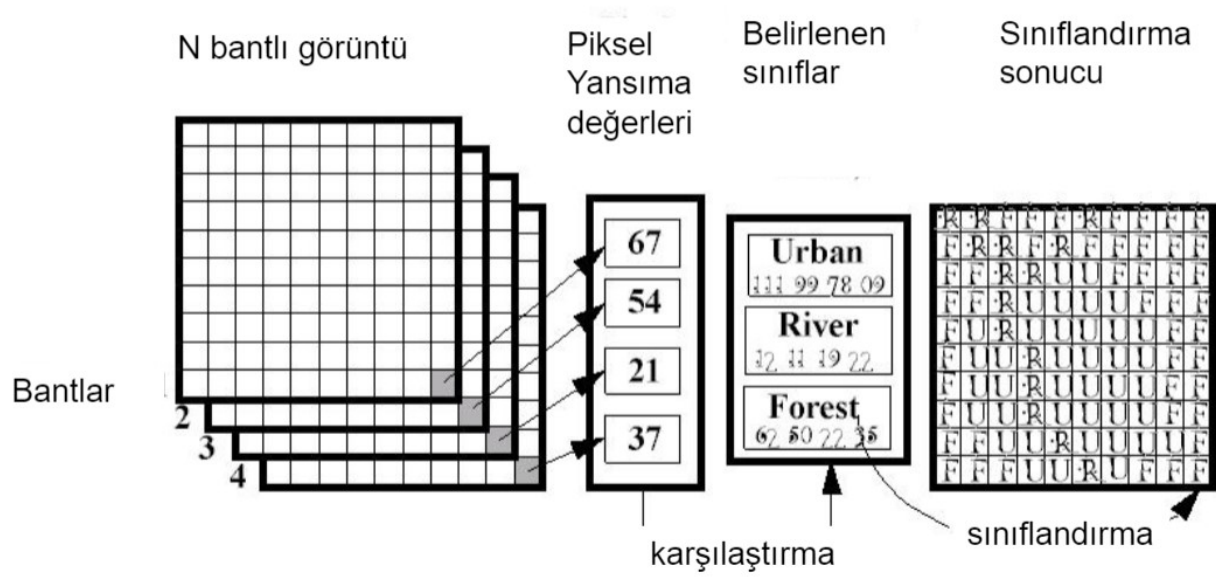
YZ'nin etik, güvenlik ve ayrımcılık gibi konuları da ele alınmalıdır. YZ'nin insan benzeri zekâsal yeteneklere sahip olması durumunda, etik sorunlar ortaya çıkabilir. Veri gizliliği, güvenlik ve ayrımcılık gibi konular, YZ'nin uygulanmasında dikkate alınması gereken önemli hususlardır.

YZ'nin geleceği oldukça umut vericidir. Özellikle robotik, otomasyon, tıbbi teşhis ve dijitalleştirme gibi alanlarda YZ'nin etkisi artmaktadır. Ancak, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, YZ'nin etik, güvenlik ve toplumsal etkileri üzerine çalışmaların devam etmesi önemlidir. (Aktaş, Aydın, 2020: 89-100) .

Bu kapsamda, Yapay Zeka bilgisayar sistemlerine insan benzeri zekâsal yetenekler kazandırmayı amaçlayan bir alandır. Makine öğrenimi, derin öğrenme ve uzman sistemler gibi alt alanlar YZ'nin temel bileşenleridir. Sanatsal Görüntü analizi gibi uygulama alanlarının yanı sıra etik, güvenlik ve ayrımcılık gibi konular da dikkate alınmalıdır. YZ'nin geleceği umut vericidir, ancak bu alanın etik kurallar, güvenlik önlemleri ve toplumsal etkileri üzerine çalışmalara ihtiyaç vardır (Uğur ve Kınacı, 2006: 347-348).

2. Görüntü İçerikli Sınıflandırma

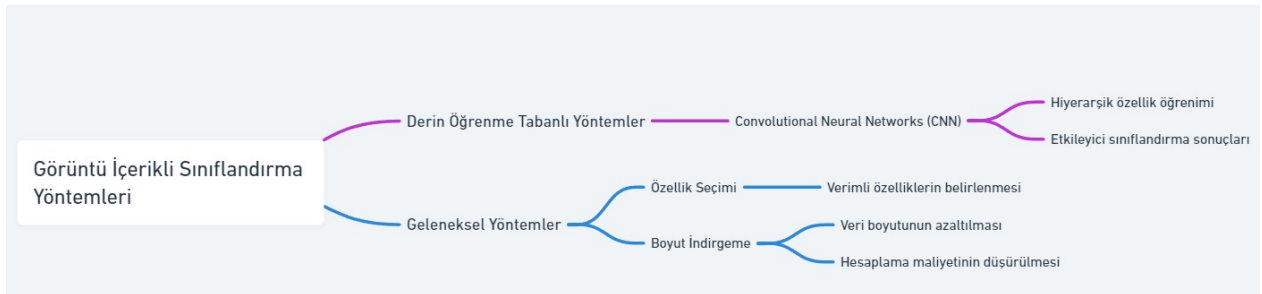
Günümüzde dijital görüntü işleme ve yapay zeka alanlarının hızlı gelişimi, Görüntü içerikli sınıflandırma konusundaki araştırmaları da büyük ölçüde etkilemiştir. Görüntü içerikli sınıflandırma, bir veri kümesinde yer alan Görüntüleri farklı sınıflara veya kategorilere otomatik olarak atama işlemidir. Bu tür bir sınıflandırma, tıbbi görüntüleme, otomotiv sektörü, tarım, güvenlik ve daha pek çok alanda uygulama potansiyeline sahiptir ve pikseller ile oluşur. (Pirim, 2006: 81-93).

Görsel 1: Piksel Tabanlı Sınıflandırmanın Şematik Gösterimi <https://docplayer.biz.tr/42763736-Goruntu-siniflandirma.html>. (Erişim Tarihi: 01012.2023).

2.1. Görüntü İçerikli Sınıflandırma Yöntemleri

Görüntü içerikli sınıflandırma için çeşitli yöntemler ve teknikler geliştirilmiştir. Bu yöntemler genellikle görüntü özniteliklerinin çıkarılması ve sınıflandırma algoritmalarının kullanılması şeklinde özetlenebilir. Görüntü öznitelikleri, Convolutional Neural Network (CNN) gibi derin öğrenme yöntemleriyle çıkarılabilir. CNN'ler, Görüntülerdeki özellikleri hiyerarşik olarak öğrenerek etkileyici sınıflandırma sonuçları elde edebilir. Bunun yanı sıra, özellik seçimi ve boyut indirgeme gibi geleneksel yöntemler de kullanılabilir (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41).

Görsel 2: Görüntü İçerikli Sınıflandırma Yöntemleri (Zihin Haritası Mehmet Akif Özdal) <https://whimsical.com/goruntu-icerikli-s-n-fland-rma-yontemleri-zihin-haritas-D5v3Znh1jHS632Ztw87mKK>. (Erişim Tarihi: 01.12.2023).

2.2. Kullanım Alanları

Görüntü içerikli sınıflandırmanın kullanım alanları oldukça geniştir. Tıbbi görüntüleme, hastalıkların teşhisi ve tedavisi için kullanılabilir potansiyele sahiptir. Örneğin, radyolojik görüntülerde lezyon tespiti ve teşhisi için Görüntü içerikli sınıflandırma yöntemleri başarıyla kullanılmaktadır. Tarım sektöründe, bitki hastalıklarının ve zararlı organizmaların tespiti için otomatik sınıflandırma sistemleri geliştirilmiştir. Güvenlik alanında, güvenlik kameralarından elde edilen görüntülerde şüpheli faaliyetlerin tespiti ve nesne tanıma için Görüntü içerikli sınıflandırma büyük önem taşır (Soyhan, Gürel ve Tekin, 2021: 469-473).

2.3. Zorluklar ve Gelecek Çalışmaları

Görüntü içerikli sınıflandırma alanında bazı zorluklar bulunmaktadır. Veri setlerinin büyüklüğü, etiketleme doğruluğu, çok sınıflı sınıflandırma ve sınıf dengesizliği gibi problemler çözüm beklemektedir. Ayrıca, özellikle derin öğrenme tabanlı yöntemlerin eğitimi için yeterli hesaplama kaynakları gerekmektedir (Alhawas ve Tüfekci, 2022: 237-242).

Gelecekteki çalışmalar, daha doğru ve verimli Görüntü içerikli sınıflandırma yöntemlerinin geliştirilmesine odaklanacaktır. Az veriyle daha iyi performans elde etme, öğrenme süreçlerinin hızlandırılması ve daha geniş veri kapsamını içerebilecek yöntemlerin araştırılması gibi konular büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, farklı sektörlerdeki özelleştirilmiş ihtiyaçları karşılayacak uygulamaların geliştirilmesi de beklenmektedir (Alhawas ve Tüfekci, 2022: 237-242).

Özetlersek. Görüntü içerikli sınıflandırma, günümüzde birçok alanda önemli uygulama potansiyeline sahip bir alan olarak öne çıkmaktadır. Görüntü işleme ve yapay zeka teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte, bu alandaki çalışmaların da hızla artması beklenmektedir. Gelecekteki araştırmaların, daha kesin, güvenilir ve hızlı Görüntü içerikli sınıflandırma yöntemlerinin geliştirilmesine odaklanması, bu alandaki başarıyı daha da artırabilir.

3. Yapay Zeka ve Görüntü İçerikli Sınıflandırma

Yapay Zeka (YZ) ve Görüntü içerikli sınıflandırma, bilgisayar sistemlerinin görüntülerin içeriğini anlama ve sınıflandırma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan bir alandır. Bu alandaki temel hedef, bilgisayar sistemlerini insan benzeri bir şekilde görüntüleri analiz etmeye ve doğru bir şekilde sınıflandırmaya yönlendirmektir. Görüntü içerikli sınıflandırma, bir görüntünün içinde bulunan nesnelere, sahneleri veya diğer özellikleri tanımlamak ve sınıflandırmak için yapay zeka yöntemlerini kullanır.

Görüntü içerikli sınıflandırma, yapay zeka alanının bir alt dalı olan makine öğrenimi ile yakından ilişkilidir. Makine öğrenimi, bilgisayar sistemlerinin büyük veri setlerini analiz ederek görüntüleri ve ilişkileri otomatik olarak öğrenme yeteneğini ifade eder. Bu öğrenme süreci, bir modelin eğitim veri seti üzerinde eğitilmesiyle gerçekleştirilir. Görüntüler, bu veri setinde önceden etiketlenmiş olarak bulunur

ve modele, görüntülerin içerdiği özellikleri ve sınıfları öğretir. Model, bu eğitim süreci sonunda, yeni ve bilinmeyen görüntülerin sınıflandırılmasını gerçekleştirebilir.

Görüntü içerikli sınıflandırmada kullanılan yöntemler arasında derin öğrenme oldukça yaygındır. Derin öğrenme, sinir ağları adı verilen yapay sinir ağı mimarilerini kullanarak öğrenme gerçekleştirir. Derin sinir ağları, çeşitli katmanlardan oluşur ve her katman, görüntünün farklı özelliklerini temsil eden filtrelerden oluşur. Bu filtreler, öğrenme süreci sırasında otomatik olarak ayarlanır ve giriş görüntülerinin özelliklerini tanımlayacak en uygun öznelikleri çıkarmayı hedefler. Derin öğrenme modelleri, genellikle büyük miktarda veriyle eğitildiğinden, Görüntü içerikli sınıflandırmada yüksek performans sağlayabilir.

Görüntü içerikli sınıflandırma, birçok uygulama alanında büyük öneme sahiptir. Örneğin, tıp alanında, radyoloji görüntülerinin analizi ve patolojik lezyonların tanınması için kullanılabilir. Otomotiv sektöründe, araçların çevre görüntülerinin analizi ve sınıflandırılması otonom sürüş sistemlerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir. E-ticaret platformlarında, ürünlerin otomatik olarak sınıflandırılması ve etiketlenmesi sağlanabilir. Güvenlik sistemlerinde, güvenlik kameralarının görüntülerinin analizi ile tehditlerin tespit edilmesi mümkün olabilir. Sanat ve tasarım alanında, Görüntü içerikli sınıflandırma, Görüntülerin tarzını veya içeriğini analiz ederek sanat eserlerinin türünü veya tarzını belirleyebilir (Alkan, Çoban, 2021: 67-76).

3.1. Görüntü İçerikli Sınıflandırma ve Yapay Zeka Entegrasyonu

Görüntü İçerikli Sınıflandırma Yöntemleri ve Yapay Zeka, günümüz bilgisayar bilimi ve yapay zeka alanlarında büyük öneme sahip iki konsepttir. İlk bakışta, görüntü içerikli sınıflandırma, görsel verileri analiz etme ve nesnelere veya özelliklere tanımlama amacını taşırken, yapay zeka ise bilgisayar sistemlerinin insan benzeri öğrenme yeteneklerini geliştirme amacını taşır. Ancak bu iki alan, birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir ilişki içindedir.

Görüntü içerikli sınıflandırma, yapay zeka algoritmaları kullanarak görüntülerdeki özellikleri tanımlamayı ve sınıflandırmayı hedefler. Özellikle, bu alandaki başarıların büyük bir kısmı derin öğrenme yöntemleri ile elde edilmiştir. Derin öğrenme, yapay sinir ağları kullanarak öğrenme sürecini modellemek için kullanılır ve bu ağlar, verileri otomatik olarak öğrenme yeteneği kazanırlar. Görüntü içerikli sınıflandırma, bu derin öğrenme modellerini kullanarak, büyük veri setleri üzerinde yüksek performanslı sınıflandırma işlemleri gerçekleştirebilir.

Öte yandan, yapay zeka, görüntü içerikli sınıflandırmanın ötesine geçer. Görüntü içerikli sınıflandırma, sadece görüntüleri analiz ederek nesnelere veya özelliklere tanımlar ve sınıflandırırken, yapay zeka daha geniş bir bağlama sahiptir. Yapay zeka, görüntü analizi dışında metin analizi, doğal dil işleme ve daha birçok alanı içerir. Bu nedenle, yapay zeka, sadece görsel verilerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda metin tabanlı verileri de işleyebilir ve analiz edebilir. (Alhawas ve Tüfekci, 2022: 237-242).

Bu çerçevede iki alanın kesiştiği nokta, görüntü içerikli sınıflandırma yöntemlerinin yapay zeka teknikleriyle güçlendirilmesidir. Yapay zeka, görüntü analizi için kullanılan derin öğrenme modellerini geliştirmek ve optimize etmek için kullanılır. Bu, daha hassas ve etkili sınıflandırma sonuçlarına yol açar. Ayrıca, yapay zeka, görüntü içerikli sınıflandırmanın ötesine geçerek, çoklu veri kaynaklarından bilgi çıkarmak için birleştirici bir rol oynar.

Bu balamda, görüntü içerikli sınıflandırma yöntemleri ile yapay zeka arasındaki bağlantı, görsel verilerin anlaşılması ve yorumlanmasında büyük bir rol oynar. Bu iki alanın bir araya gelmesi, birçok uygulama alanında önemli faydalar sağlar, özellikle tıp, otomotiv, güvenlik ve sanat gibi alanlarda. Bu nedenle, görüntü içerikli sınıflandırma ve yapay zeka alanları, bilgisayar bilimi ve teknoloji dünyasında önemli bir kesişim noktası oluşturur.

4. Yapay Zeka ve Görüntü Sınıflandırmasının Tarihsel Evrimi

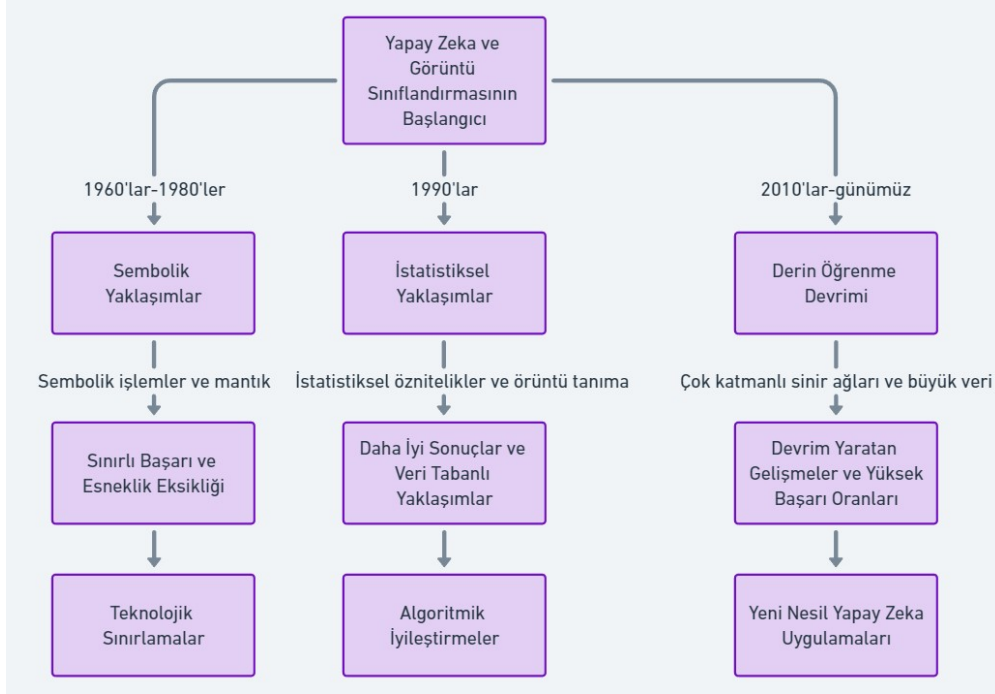
Yapay Zeka (YZ) ve Görüntü sınıflandırma, bilgisayar sistemlerinin Görüntülerin içeriğini anlama ve sınıflandırma yeteneklerini geliştirmeyi hedefleyen bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu alandaki gelişim, yapay zeka ve Görüntü işleme teknolojilerindeki ilerlemeler, veri setlerinin büyüklüğü ve çeşitliliği, derin öğrenme yöntemlerinin keşfi ve daha iyi donanım kaynaklarının kullanılmasıyla şekillenmiştir. İşte yapay zeka ve Görüntü sınıflandırmanın başlangıçtan günümüze evrim sürecinin ana hatları:

4.1. Sembolik Yaklaşımlar (1960'lar-1980'ler): YZ'nin erken dönemlerinde, sembolik yaklaşımlar Görüntü sınıflandırmada kullanılmıştır. Bu dönemde, Görüntüleri temsil etmek ve sınıflandırmak için sembolik işlemler ve sembolik mantık kullanılmıştır. Örneğin, Görüntülerdeki nesnelere tanımlamak için önceden tanımlanmış sembolik desenler veya semboller kullanılmıştır. Ancak, sembolik yaklaşımların karmaşıklık ve esneklik açısından sınırlamaları vardır ve genel olarak başarılı sonuçlar vermemiştir (Karahan, Bayrak, 2018: 35-43).

4.2. İstatistiksel Yaklaşımlar (1990'lar): 1990'lı yıllarda, Görüntü sınıflandırmada istatistiksel yaklaşımların kullanımı önem kazanmıştır. Bu dönemde, Görüntüleri temsil etmek ve sınıflandırmak için istatistiksel öznitelikler ve örüntü tanıma algoritmaları kullanılmıştır. Örnek olarak, öznitelik çıkarımı için görüntülerin piksel yoğunluk değerleri, kenarlar gibi istatistiksel öznitelikler kullanılmıştır. Ardından, bu öznitelikler kullanılarak örüntü tanıma algoritmaları (örneğin, destek vektör makineleri veya karar ağaçları) ile sınıflandırma işlemi gerçekleştirilmiştir (Bayram, Gözükara, 2020: 15-23).

4.3. Derin Öğrenme Devrimi (2010'lar-günümüz): Son yıllarda, derin öğrenme ve sinir ağları yapay zeka ve Görüntü sınıflandırmada devrim yaratmıştır. Derin öğrenme, çok katmanlı sinir ağı mimarileri kullanarak öğrenme yeteneğini sağlayan bir makine öğrenimi yöntemidir. Görüntü sınıflandırma alanında, evrişim sinir ağları (CNN) ve derin sinir ağları (DNN) gibi derin öğrenme modelleri öne çıkmıştır. Bu modeller, Görüntülerin özelliklerini otomatik olarak çıkarabilir ve sınıflandırma işlemi gerçekleştirebilir. Derin öğrenme modelleri, veri setlerinin büyük olması ve etiketlenmiş verilerin kullanılmasıyla eğitilir. Derin ağlar, özellikle çok sayıda katmanın birleşimiyle

kompleks özellikleri tanıma yeteneğine sahiptir. Örneğin, bir CNN modeli, bir Görüntüdeki kenarlar, köşeler, dokular ve daha yüksek seviyeli özellikleri algılayabilir. Bu sayede, nesnelere, yüzleri, sahneleri ve diğer Görüntü içeriğini doğru bir şekilde sınıflandırabilir (Kaya, Ata, 2019: 67-74).

Görsel 3: Yapay Zekâ ve Görüntü Sınıflandırmasının Tarihsel Evrimi (Akış Şeması Mehmet Akif Özdal)

<https://whimsical.com/yapay-zeka-ve-goruntu-s-n-fland-rmas-n-n-tarihsel-evrimi-detayl-kAYDcQC8VPuYsjqghFvDQ> . Erişim Tarihi: (01.12.2023)

5. Yapay Zekânın Görüntü İçerikli Sınıflandırmadaki Temel İlkeleri

Yapay Zekânın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki temel ilkeleri, görüntülerin analiz edilmesi ve sınıflandırılması sürecinde kullanılan yöntemleri ve prensipleri içerir. Bu ilkeler, Görüntü içerikli sınıflandırma performansını artırmak, doğruluk sağlamak ve insan benzeri zekâsal yetenekleri taklit etmek amacıyla kullanılır. İşte yapay zekânın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki temel ilkeleri:

5.1. Doğruluk (Accuracy): Görüntü içerikli sınıflandırmada, YZ'nin en temel hedefi doğru sonuçlar üretmektir. YZ algoritmaları, büyük miktarda veri kullanarak özellikleri otomatik olarak öğrenir ve görüntüleri doğru bir şekilde sınıflandırır. Doğruluk, YZ'nin performansının bir ölçüsüdür ve ne kadar doğru sonuçlar üretebildiğini gösterir. Yüksek doğruluk, YZ'nin güvenilirliğini artırır ve uygulama alanlarındaki kullanımını destekler (Keskin, Ünal, 2020: 23-29).

5.2. Özgüllük (Specificity): Özgüllük, YZ'nin sınıflandırma işleminde istenmeyen yanlış pozitif sonuçları en aza indirmeyi hedefler. Yani, YZ'nin yanlışlıkla bir kategoriye ait olmayan görüntüleri o kategoriye atamaması önemlidir. Özgüllük, sınıflandırma sisteminin kesinliğini ve güvenilirliğini artırır.

Özellikle tıbbi görüntüleme gibi hassas alanlarda, özgüllük büyük önem taşır çünkü yanlış sınıflandırmalar ciddi sonuçlara yol açabilir (Bayram, Gözükara, 2020: 15-23).

5.3. Genelleme Yeteneği (Generalization): YZ algoritmalarının genelleme yeteneği, eğitim veri kümesinde olmayan yeni örnekleri doğru bir şekilde sınıflandırabilme kabiliyetini ifade eder. YZ, eğitim verilerinden öğrendiği öznitelikleri farklı ve bilinmeyen örneklerde kullanarak genelleme yapmalıdır. Bu, YZ'nin sınıflandırma sisteminin gerçek dünya uygulamalarında da başarılı olabilmesi için önemlidir. Genelleme yeteneği, YZ'nin öğrendiği özniteliklerin genel ve uygulanabilir olduğunu gösterir (Çiçek, Diri, 2020: 25-33).

5.4. Güvenilirlik (Reliability): YZ tabanlı Görüntü içerikli sınıflandırma sisteminin güvenilir olması önemlidir. Güvenilirlik, sistemin istikrarlı bir şekilde doğru sonuçlar üretebilmesi anlamına gelir. YZ algoritmaları, verilerdeki değişikliklere, gürültü veya eksik verilere ve farklı çevre koşullarına dayanıklı olmalıdır. Güvenilirlik, sınıflandırma sisteminin güven veren sonuçlar üretebilme yeteneğini ifade eder (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

5.5. Etik Sorumluluk (Ethical Responsibility): YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırmadaki temel ilkelerinden biri de etik sorumluluktur. YZ algoritmaları, insanların gizlilik haklarını korumalı, ayrımcılık yapmamalı ve yanlış yönlendirmelerden kaçınmalıdır. Özellikle insanların kişisel bilgilerinin işlendiği durumlarda, etik sorumluluk büyük önem taşır. YZ'nin, toplumun değerlerine ve etik standartlara uygun şekilde çalışması ve sınıflandırma işlemini adaletli ve doğru bir şekilde gerçekleştirmesi beklenir (Demir, Karabörk, 2017: 25-32).

5.6. Veri Kümesi Oluşturma ve Etiketleme: Görüntü içerikli sınıflandırmada temel adımlardan biri, uygun bir veri kümesinin oluşturulması ve bu veri kümesinin etiketlenmesidir. Etiketleme süreci, her görüntünün içerdiği nesne, sahne veya özelliklerin doğru bir şekilde belirlenmesini içerir. Bu veri kümesi, yapay zeka modelinin öğrenme sürecinde kullanılacak olan eğitim veri setini oluşturur. Etiketleme işlemi genellikle insan gözlemciler veya otomatik etiketleme yöntemleriyle gerçekleştirilir (Uğur ve Kınacı, 2006: 347-348).

5.7. Veri Ön İşleme: Veri ön işleme, Görüntülerin analiz öncesinde uygun bir şekilde hazırlanması sürecidir. Bu adımda, görüntülerdeki gürültüyü azaltmak, boyutları standartlaştırmak veya renk dönüşümü gibi işlemler gerçekleştirilir. Veri ön işleme, yapay zeka modelinin daha doğru ve tutarlı sonuçlar elde etmesini sağlar (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

5.8. Öznitelik Çıkarımı: Öznitelik çıkarımı, görüntülerdeki önemli desenleri, özellikleri veya bilgileri tanımlama sürecidir. Bu adımda, yapay zeka modelinin anlamlı öznitelikleri öğrenmesi ve temsil etmesi sağlanır. Öznitelik çıkarımı genellikle erişimli sinir ağları (CNN) gibi derin öğrenme modelleriyle gerçekleştirilir. Bu modeller, farklı derinliklerdeki özellikleri algılayarak daha yüksek seviyeli özelliklerin oluşumuna katkıda bulunur (Alhawas ve Tüfekci, 2022: 237-242).

5.9. Model Eğitimi: Model eğitimi, yapay zeka modelinin veri kümesi üzerinde öğrenme sürecini ifade eder. Bu adımda, modelin veri setindeki desenleri ve ilişkileri öğrenmesi ve sınıflandırma görevini gerçekleştirebilmesi için ayarlanması sağlanır. Eğitim süreci genellikle büyük miktarda veriyle gerçekleştirilir ve eğitim veri setindeki örnekler üzerinde iteratif olarak gerçekleştirilir. Model, veri setindeki desenleri ve ilişkileri otomatik olarak algılar ve bu bilgiyi kullanarak sınıflandırma görevini gerçekleştirir. Eğitim süreci, genellikle optimizasyon algoritmaları (örneğin, gradyan inişi) kullanılarak gerçekleştirilir ve modelin hata oranını azaltması ve performansını artırması hedeflenir (Özdemir, Polat, 2018: 17-23).

5.10. Model Değerlendirme ve Ayarlama: Model eğitimi tamamlandıktan sonra, modelin performansını değerlendirmek ve ayarlamak önemlidir. Değerlendirme sürecinde, modelin test veri setindeki performansı ölçülür ve doğruluk, hassasiyet, özgünlük gibi metrikler kullanılarak değerlendirme yapılır. Bu değerlendirme sonuçlarına dayanarak modelde gerekli ayarlamalar yapılır ve performansı daha da iyileştirilmeye çalışılır. Bu aşamada, aşırı uyum (overfitting) gibi sorunlar da gözlemlenebilir ve bu sorunların çözümü için çeşitli yöntemler kullanılabilir (Çolak, Öztürk, 2021: 35-42).

5.11. Transfer Öğrenme: Transfer öğrenme, bir görevde başarılı bir şekilde eğitilmiş bir modelin, farklı bir görevde kullanılması anlamına gelir. Görüntü içerikli sınıflandırmada, genellikle önceden eğitilmiş modeller kullanılarak transfer öğrenme yöntemleri uygulanır. Önceden eğitilmiş bir model, geniş bir veri kümesinde öğrenme sürecinden geçmiş ve genel öznitelikleri öğrenmiştir. Bu model, yeni bir görev için ince ayarlanabilir veya çıkarım yapmak üzere kullanılabilir. Transfer öğrenme, daha az veri kullanılarak yüksek performans sağlama avantajı sunar ve genellemeyi iyileştirir.

5.12. Yapay Zeka ve İnsan Etkileşimi: Görüntü içerikli sınıflandırma alanında, yapay zekanın insan etkileşimiyle birleşimi de önemli bir ilke olarak öne çıkar. İnsanlar, yapay zeka modellerinin çıktılarını değerlendirebilir, onları etiketleyebilir veya yanlış sınıflandırılmış örnekleri düzeltebilir. Bu geri bildirimler, modelin performansını geliştirmek ve hataları düzeltmek için kullanılabilir. İnsan etkileşimi, yapay zeka modellerinin gelişimini destekleyen önemli bir bileşendir (Pirim, 2006: 81-93).

Bu temel ilkeler, YZ'nin Görüntü içerikli sınıflandırmadaki başarısını ve kullanımını etkileyen faktörlerdir. Doğruluk, özgüllük, genelleme yeteneği, güvenilirlik ve etik sorumluluk, YZ algoritmalarının geliştirilmesi ve sınıflandırma sistemlerinin optimize edilmesi için önemlidir. Bu ilkeler, kullanıcıların güvenini kazanmak, sistemin etik standartlara uygun çalışmasını sağlamak ve hatalı sonuçları en aza indirmek için dikkate alınmalıdır.

Görsel 4: Yapay Zekânın Görüntü İçerikli Sınıflandırmadaki Temel İlkeleri (Zihin Haritası Mehmet Akif Özdal) <https://whimsical.com/yapay-zekan-n-goruntu-icerikli-s-n-fland-rmadaki-temel-ilkeleri-6jzzSP36UJNyNDfR6JHqkY@2Ux7TurymN1jvEoPeXUG>. Erişim Tarihi: (01.12.2023)

6. Görüntü İşlemenin Yapay Zekâyla Kesişim Noktası

Görüntü işleme ve yapay zeka (YZ), bilgisayar biliminde ve endüstride önemli alanlardır ve birçok noktada kesişirler. Görüntü işleme, dijital görüntülerin analizi, işlenmesi ve anlamlandırılmasıyla ilgilenen bir disiplindir. YZ ise, bilgisayar sistemlerine insan benzeri zeka ve öğrenme yetenekleri kazandıran bir daldır. Bu başlıkta, görüntü işlemenin yapay zekâyla kesişim noktalarını ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

Görüntü işleme, görüntülerin özniteliklerini çıkarmak, desenleri tanımak, nesnelere tespit etmek, sınıflandırmak ve segmente etmek gibi çeşitli görevleri içerir. Görüntü işleme yöntemleri, piksel düzeyinde veya daha yüksek seviyeli özniteliklerle çalışabilir. Piksel düzeyinde işleme, görüntüdeki piksellerin rengini, parlaklığını veya kontrastını değiştirmek gibi düşük seviyeli işlemleri içerirken, yüksek seviyeli işleme, nesne tanıma veya yüz tanıma gibi daha karmaşık görevleri gerçekleştirebilir. (Uğur ve Kınacı, 2006: 347-348).

YZ, derin öğrenme algoritmaları gibi teknikleri kullanarak, büyük veri kümelerinden öznitelikleri otomatik olarak öğrenebilir. Derin öğrenme, çok katmanlı sinir ağları kullanarak karmaşık desenleri algılamaya ve öğrenmeye dayanan bir öğrenme yöntemidir. Derin öğrenme, büyük miktarda veri kullanılarak öğrenilen öznitelikleri kullanarak nesne tanıma, görüntü sınıflandırma ve segmentasyon gibi görüntü işleme görevlerinde yüksek performans sergileyebilir. (Soyhan, Gürel ve Tekin, 2021: 469-473).

Görüntü işlemenin yapay zekayla kesiştiği bir alan nesne tespittir. Nesne tespiti, görüntüdeki belirli nesnelerin konumunu ve sınırlayıcı kutularını tespit etme görevidir. Görüntü işleme yöntemleri, nesne tespiti için öznitelik çıkarabilir ve ardından YZ algoritmaları, bu öznitelikleri kullanarak nesneleri tanıyabilir ve tespit edebilir. Örneğin, YZ tabanlı nesne tespiti, güvenlik sistemlerinde yüz tanıma, trafik kameralarında araç tespiti ve medikal görüntüleme de tümör tespiti gibi birçok alanda kullanılabilir.

Bununla birlikte, YZ, görüntü işleme alanında özelleşmiş görevler için de kullanılabilir. Örneğin, YZ'nin kullanıldığı bir alan olan görüntü restorasyonu, bozuk veya hasarlı görüntülerin yeniden oluşturulmasını sağlar. YZ algoritmaları, veri analizi ve öğrenme süreciyle bozuk görüntülerin orijinal hallerini geri getirebilir (Şahin, Türk, 2021: 8-14).

Görüntü işlemenin yapay zeka ile kesiştiği diğer bir alan da görüntü sınıflandırmasıdır. Görüntü sınıflandırma, bir görüntüyü belirli bir kategoriye veya sınıfa atama işlemidir. YZ'nin derin öğrenme yöntemleri, büyük veri kümelerini kullanarak öznitelikleri otomatik olarak öğrenerek, görüntüleri doğru bir şekilde sınıflandırabilir. Bu, tıbbi görüntü analizi, güvenlik sistemleri, otomotiv endüstrisi ve daha birçok alanda kullanılabilir. (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Görüntü işleme ve yapay zeka arasındaki kesişim noktaları, daha güçlü ve etkili Görüntü analizi ve anlama yetenekleri sunar. Ancak bu alandaki gelişmelerin bazı zorlukları vardır. Büyük miktarda veriye ihtiyaç duymaları, hesaplama gücü gereksinimleri ve yanlış sınıflandırma riski gibi zorluklar, bu teknolojilerin yaygınlaşmasını engelleyebilir. Ayrıca, etik kaygılar ve veri gizliliği sorunları da göz önünde bulundurulmalıdır (Dikmen, Erol, 2021: 45-54).

Görsel 5: görüntü işlemenin ve yapay zekânın çeşitli alt alanları ve bu iki disiplinin birleşimi (Diyagram Mehmet Akif Özdal) <https://showme.redstarplugin.com/d/d:EEg4wZQa>. (Erişim Tarihi: 01.12.2023)

7. Görüntü İşlemenin Temel Prensipleri

Görüntü işleme, görüntülerin analiz edilmesi ve yorumlanması sürecini ifade eder. Bu süreç, görüntü iyileştirme, segmentasyon, öznitelik çıkarımı ve sınıflandırma adımlarını içerir. Geleneksel yöntemler genellikle matematiksel ve istatistiksel tekniklere dayanırken, yapay zeka ve makine öğrenmesi teknikleri, özellikle derin öğrenme, bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yapay zeka, derin öğrenme modelleri aracılığıyla otomatik öznitelik çıkarımı ve sınıflandırma yetenekleri sağlar.

Yapay zekanın görüntü işleme uygulamaları arasında derin öğrenme tabanlı görüntü sınıflandırma önemli bir yer tutar. Örneğin, Erişimli Sinir Ağları (CNN), hem öznitelik çıkarımını hem de sınıflandırmayı gerçekleştirme kabiliyetine sahiptir. Bu modeller, karmaşık ve yüksek boyutlu görüntü verilerini işleyebilir ve anlamlandırabilir. (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Görüntü işleme ve yapay zeka arasındaki kesişim, birbirini tamamlayan niteliklere sahiptir. Yapay zeka modelleri, özellikle derin öğrenme modelleri, görüntü verilerini işleyerek bilgi çıkarırken, görüntü işleme yöntemleri bu bilgilerin analizi ve işlenmesinde kullanılır. Yapay zeka, aktif öğrenme ve transfer öğrenme gibi tekniklerle verimliliği artırırken, görüntü işleme yöntemleri de analiz ve işleme yetenekleriyle yapay zekaya katkıda bulunur (Pirim, 2006: 81-93).

Bu kesişim noktası, tıp, güvenlik, otomotiv ve diğer birçok alanda yenilikçi uygulamaların geliştirilmesini sağlar. Ancak, veri eksikliği, hesaplama gücü ve etik sorumluluk gibi zorlukların ele alınması önemlidir.

Overall, görüntü işleme ve yapay zeka alanları birbirini tamamlayan ve birçok uygulama alanında önemli katkılar sağlayan alanlardır. Görüntü işleme yöntemleri görüntülerin analizi ve işlenmesinde kullanılırken, yapay zeka teknikleri verilerin analizi ve sınıflandırılmasında etkili olur. Bu birleşim, farklı

sektörlerde yenilikçi çözümlerin geliştirilmesine olanak tanırken, veri eksikliği, hesaplama gücü ve etik sorumluluk gibi zorlukların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Doğan, Çelik, 2018: 27-34).

7.1. Görüntü İşleme ve Yapay Zeka'nın Ortak Noktaları ve Önemli İlkeleri

Görüntü işleme ve yapay zeka, bilgisayar bilimleri alanında önemli ve birbirini tamamlayan disiplinlerdir. Her iki alan da bilgi işleme, analiz ve sınıflandırma yeteneklerine sahiptir ve birçok uygulama alanında kullanılırlar.

7.1.1. Ortak Noktalar:

Görüntü işleme ve yapay zeka, birbirini tamamlayan niteliklere sahiptir. Görüntü işleme yöntemleri, görüntülerin analizi ve işlenmesinde kullanılırken, yapay zeka modelleri, verilerin analizi ve sınıflandırılmasında etkili olur. Bu kesişim noktası, birçok alanda yenilikçi uygulamaların geliştirilmesini sağlar.

Özellikle derin öğrenme modelleri gibi yapay zeka teknikleri, karmaşık ve yüksek boyutlu görüntü verilerini işleyebilir ve anlamlandırabilir. Bu modeller, görüntü içerikli sınıflandırma gibi görevlerde başarılı sonuçlar elde etmek için kullanılır.

Görüntü işleme ve yapay zeka arasındaki bu kesişim, çeşitli sektörlerde önemli katkılar sağlar. Örneğin, tıp alanında hastalık teşhisi için görüntü analizi yapılırken, otomotiv endüstrisinde sürücüsüz araçlar için çevre algılama sistemleri geliştirilir.

7.1.2. Önemli İlkeler:

Yapay zeka ve görüntü işleme alanlarında bazı önemli ilkeler bulunmaktadır:

Doğruluk ve Özgüllük. Yapay zeka modellerinin ve görüntü işleme yöntemlerinin doğru sonuçlar üretmesi ve yanlış pozitif veya yanlış negatif sonuçları minimize etmesi önemlidir.

Genelleme Yeteneği. Yapay zeka modelleri, yeni ve bilinmeyen verilere de genelleme yapabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Overfitting gibi sorunlar genelleme yeteneğini zorlayabilir.

Güvenilirlik. Yapay zeka ve görüntü işleme sistemlerinin güvenilir olması, kullanıcıların güvenini kazanmak için kritiktir. Güvenilirlik, özellikle tıp ve güvenlik gibi hassas alanlarda büyük bir öneme sahiptir.

Etik Sorumluluk. Yapay zeka ve görüntü işleme sistemlerinin kullanımı sırasında etik sorumluluk taşınmalıdır. Veri gizliliği, ayrımcılık ve insan hakları gibi etik konular göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu ilkeler, yapay zeka modellerinin geliştirilmesi ve görüntü işleme sistemlerinin optimize edilmesi için temel taşlardır. Ayrıca, kullanıcıların güvenini kazanmak, sistemlerin etik standartlara uygun çalışmasını sağlamak ve hatalı sonuçları en aza indirmek için dikkate alınmalıdır.

Bu kapsamda, görüntü işleme ve yapay zeka alanları birbirini tamamlayan ve birçok uygulama alanında önemli katkılar sağlayan disiplinlerdir. Bu disiplinlerin birleşimi, farklı sektörlerde yenilikçi çözümlerin geliştirilmesine olanak tanırken, veri eksikliği, hesaplama gücü ve etik sorumluluk gibi zorlukların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Görsel 6: görüntü işleme ve yapay zekânın ortak noktaları ve bu alanlarda dikkate alınması gereken önemli ilkeler (Diyagram Mehmet Akif Özdal) <https://showme.redstarplugin.com/d/d:0WrsT0oN>. Erişim Tarihi: (01.12.2023).

8. Görüntü İçerikli Sınıflandırma Adımları

8.1. Veri Hazırlığı: Görüntülerin toplanması, etiketlenmesi ve bir eğitim veri seti oluşturulması gerekmektedir. Bu adımda, her görüntüye ilişkin doğru etiketlerin (sınıfların) atanması önemlidir (Altın, Erol, 2020: 119-129).

8.2. Model Eğitimi: Öznitelik çıkarma aşamasında elde edilen veriler kullanılarak, bir makine öğrenimi modeli veya derin öğrenme ağı eğitilir. Bu eğitim sürecinde, model, görüntülerin özelliklerini ve sınıflarını öğrenir (Pirim, 2006: 81-93).

8.3. Sınıflandırma: Eğitilen model, yeni ve bilinmeyen görüntülerin sınıflandırılmasını gerçekleştirir. Görüntüleri analiz eder ve en uygun sınıfı tahmin eder (Pirim, 2006: 81-93).

Görüntü içerikli sınıflandırma alanında birçok yöntem ve algoritma geliştirilmiştir. Convolutional Neural Networks (CNN), özellikle derin öğrenme tabanlı Görüntü sınıflandırma için etkili bir yöntemdir. CNN'ler, Görüntülerdeki öznitelikleri çıkarmak ve sınıflandırmak için kullanılan çok katmanlı sinir ağı mimarileridir (Pirim, 2006: 81-93).

Yapay zeka ve Görüntü içerikli sınıflandırma, bilgisayar sistemlerinin görüntülerin içeriğini anlama ve sınıflandırma yeteneklerini geliştiren bir alandır. Makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi yöntemlerle Görüntülerin içerdikleri öznitelikler çıkarılır ve sınıflandırma işlemi gerçekleştirilir. Bu alan, tıp, otomotiv, güvenlik, sanat ve tasarım gibi birçok farklı sektörde uygulamaları olan önemli bir araştırma alanıdır (Soyhan, Gürel ve Tekin, 2021: 469-473).

9. Görüntü İşleme Tekniklerinde Yapay Zeka Kullanımının Ana Hatlar

9.1. Görüntü Sınıflandırması: Görüntü sınıflandırması, bir görüntünün içeriğini tanımlamak ve belirli bir sınıfa atamak amacıyla yapay zeka tekniklerinin kullanıldığı bir yöntemdir. Yapay zeka modelleri, büyük veri setleri üzerinde eğitilerek görüntülerdeki desenleri ve özellikleri otomatik olarak öğrenebilir. Bu öğrenme süreci sonunda, yeni görüntüler sınıflandırılabilir ve önceden belirlenmiş sınıflara ait oldukları belirlenebilir. Görüntü sınıflandırması, tıbbi görüntülerin analizi, nesne tanıma, güvenlik uygulamaları ve otonom araçlarda kullanılabilir (Özbek, Selçuk, 2021: 1-7).

9.2. Nesne Algılama: Nesne algılama, bir görüntü içindeki nesnelerin tespit edilmesi ve konumlarının belirlenmesi sürecini ifade eder. Yapay zeka yöntemleri, görüntülerdeki nesneleri otomatik olarak algılayabilen ve sınıflandırabilen modellerin oluşturulmasını sağlar. (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41). Bu yöntemler genellikle derin öğrenme ve erişimli sinir ağları (CNN) gibi yapay sinir ağı mimarileri kullanır. Nesne algılama, otomatik gözetleme sistemleri, trafik analizi, nesnelerin izlenmesi ve otonom navigasyon gibi alanlarda yaygın olarak kullanılır

9.3. Yüz Tanıma: Yüz tanıma, bir görüntüdeki yüzleri algılama, tanıma ve sınıflandırma sürecini ifade eder. Yapay zeka yöntemleri, yüzleri tanımak için önceden eğitilmiş modeller veya derin öğrenme teknikleri kullanır. Bu modeller, yüz özniteliklerini çıkarır ve yüzleri benzersiz bir şekilde tanımlamak için bu öznitelikleri kullanır. Yüz tanıma, güvenlik sistemlerinde, kimlik doğrulamada, sosyal medya uygulamalarında ve insan-makine etkileşiminde yaygın olarak kullanılmaktadır (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41).

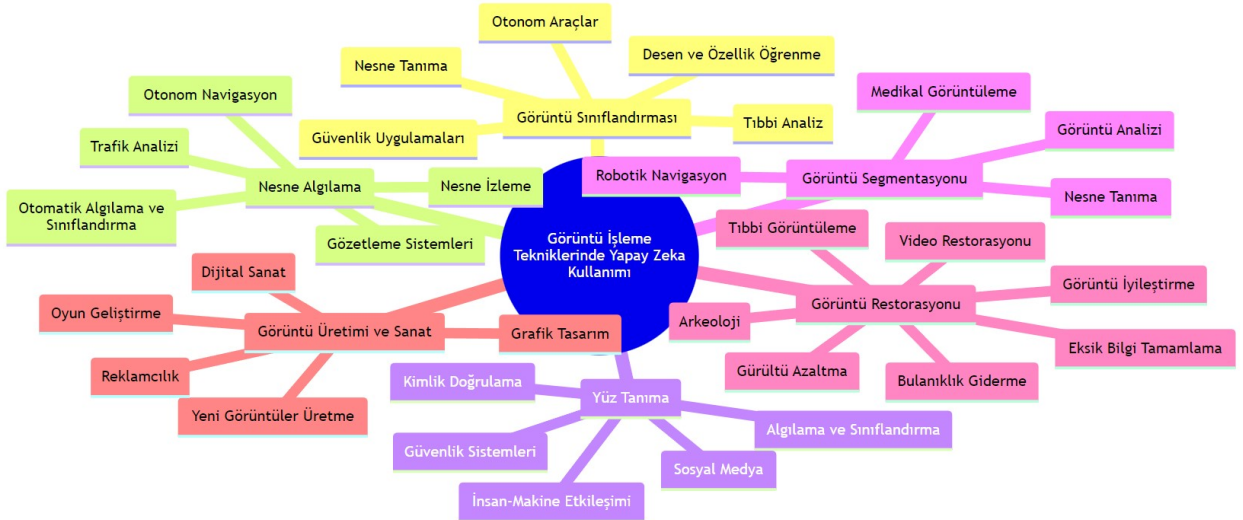
9.4. Görüntü Segmentasyonu: Görüntü segmentasyonu, bir görüntüyü farklı bölümlere ayırma sürecini ifade eder. Yapay zeka teknikleri, görüntüdeki farklı nesnelerin ve bölgelerin sınırlarını ve

özelliklerini belirlemek için kullanılabilir. Bu segmentasyon süreci, nesne tanıma, görüntü analizi, medikal görüntüleme ve robotik navigasyon gibi alanlarda önemli bir rol oynar. Yapay zeka modelleri, piksel düzeyinde segmentasyon yapabilir veya nesnelere bütün olarak algılayarak segmentasyon gerçekleştirebilir (Özbek, Selçuk, 2021: 1-7).

9.5. Görüntü Restorasyonu: Görüntü restorasyonu, bozuk, bulanık veya hasarlı görüntülerin orijinal haline geri dönmesini sağlayan bir işlemdir. Yapay zeka, görüntülerdeki gürültüyü azaltmak, bulanıklığı gidermek veya eksik bilgileri tamamlamak için kullanılabilir. (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41). Derin öğrenme modelleri, veri setleri üzerinde eğitilerek görüntü restorasyonunda etkili sonuçlar elde edebilir. Bu yöntem, tıbbi görüntüleme, arkeoloji, video restorasyonu ve görüntü iyileştirme gibi alanlarda kullanılır.

9.6. Görüntü Üretimi ve Sanat: Yapay zeka, görüntü üretimi ve sanatta da kullanılmaktadır. Özellikle derin öğrenme tabanlı modeller, orijinal görüntülerden esinlenerek yeni görüntüler üretebilir. Bu süreçte, öğrenilen desenler ve özellikler kullanılarak benzersiz ve sanatsal görüntüler oluşturulabilir. Bu tür yapay zeka tabanlı sanat, dijital sanat eserleri, grafik tasarım, oyun geliştirme ve reklamcılık gibi alanlarda kullanılır.

Bu kapsamda, görüntü işleme tekniklerinde yapay zeka kullanımı, görüntülerin analiz edilmesi, sınıflandırılması, algılanması, segmentasyonu, restorasyonu ve üretilmesi süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka modelleri, derin öğrenme ve erişimli sinir ağı mimarileri gibi teknikler kullanarak görüntülerdeki desenleri ve özellikleri otomatik olarak öğrenebilir. Bu sayede, daha doğru sonuçlar elde etmek, karmaşık görevleri gerçekleştirmek ve daha yaratıcı uygulamalar geliştirmek mümkün olur (Çakır, Doğru, 2018: 31-38).

Görsel 7: yapay zekânın görüntü işleme tekniklerindeki çeşitli kullanım alanları (Diyagram Mehmet Akif Özdal) <https://showme.redstarplugin.com/d/d:dc3lakf8>. (Erişim Tarihi: 01.12.2023)

10. Yapay Zekâ ve Görüntü Sınıflandırmanın Gelecek Perspektifleri ve Zorlukları

Yapay zeka tabanlı Görüntü sınıflandırma alanında veri kalitesi, çeşitliliği, sınıf dengesizliği, görsel anlama ve bağlamsal bilgi, veri gizliliği ve etik konular, hedef tabanlı öğrenme, karanlık veri ve Out-of-Distribution problemleri, ve çoklu görev öğrenme gibi çeşitli perspektifler ve zorluklar bulunmaktadır.

10.1. Veri kalitesi ve çeşitliliği: Yapay zekanın Görüntü sınıflandırmada daha iyi performans göstermesi için önemli bir faktördür. Ancak, veri toplama süreci genellikle zaman alıcı ve maliyetlidir. Bu nedenle, gelecekte otomatik etiketleme, veri artırma ve aktif öğrenme gibi yöntemler geliştirilerek daha geniş ve çeşitli veri kümeleri oluşturulmalıdır. Ayrıca, farklı kültürel ve coğrafi kökenlere sahip Görüntülerin dahil edildiği veri kümeleri oluşturmak da önemlidir (Eren, Göktaş, 2019: 109-117).

10.2. Sınıf dengesizliği: Farklı sınıflar arasında veri dengesizliği olduğunda ortaya çıkan bir sorundur. Az temsil edilen sınıfların doğru bir şekilde sınıflandırılması zor olabilir. Bu nedenle, gelecekte örnek dengeleme teknikleri ve örnek sentezleme yöntemleri gibi stratejiler geliştirilerek az temsil edilen sınıfların daha iyi öğrenilmesi sağlanmalıdır (Pirim, 2006: 81-93).

10.3. Görsel anlama ve bağlamsal bilgi: Görüntü sınıflandırma algoritmasının sadece lokal bilgilere odaklanması nedeniyle bir sorundur. Görüntüler genellikle bir bağlam içinde yer alır ve bu bağlam resmin anlamını etkileyebilir. Bu nedenle, gelecekte yapay zeka modellerinin Görüntülerin bağlamsal bilgisini ve ilişkilerini anlamalarına yönelik çalışmalar yapılmalıdır (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41).

10.4. Veri gizliliği ve etik konular: Yapay zeka tabanlı Görüntü sınıflandırma teknolojilerinin kişisel ve hassas bilgilerin analizini içerebileceği gerçeğiyle ilgilidir. Bu nedenle, veri gizliliği ve etik konulara özen gösterilmelidir. Kişisel verilerin korunması, mahremiyetin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi gibi konular dikkate alınmalıdır. Daha iyi düzenlemeler ve yönergeler oluşturulmalıdır (Pirim, 2006: 81-93).

10.5. Hedef tabanlı öğrenme: Yapay zekanın resmin sınıfını tanımlamakla kalmayıp içerdiği nesnelerin işlevini, ilişkileri veya hikayesini de anlaması gerektiği bir perspektiftir. Bu, yapay zekanın daha yüksek düzeyde görsel anlama yeteneğine sahip olmasını sağlayacaktır (İşcan, Alparslan, 2017: 13-20).

10.6. Karanlık veri ve Out-of-Distribution: Problemleri, yapay zeka modellerinin daha dirençli olması gereken konular arasındadır. Yapay zeka modellerinin karanlık veriye ve Out-of-Distribution problemlerine daha dirençli olması, yapay zekanın daha genelleştirici ve güvenilir olmasını sağlayacaktır (Güneş, Uçar, 2016: 87-97).

10.7. Çoklu görev öğrenme: Yapay zeka modellerinin birden fazla görevi aynı anda öğrenmesini hedefleyen bir perspektiftir. Bu, modelin daha geniş bir bilgi yelpazesine sahip olmasını ve farklı görevler arasındaki ilişkileri anlamasını sağlayacaktır (Eren, Göktaş, 2019: 109-117).

Bu perspektifler ve zorluklar, yapay zeka ve Görüntü sınıflandırmanın gelecekteki gelişimi için önemli noktaları vurgulamaktadır. Araştırmaların hızla ilerlemesi ve yeni tekniklerin geliştirilmesi, yapay zekanın Görüntü sınıflandırmada daha da gelişmesini ve daha geniş bir uygulama potansiyeline sahip olmasını sağlayacaktır. Ancak, veri kalitesi, etik konular ve bağlamsal bilgi gibi zorlukların da ele alınması gerekmektedir (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Görsel 8: Yapay zekâ ve görüntü sınıflandırmanın gelecekteki gelişimini etkileyebilecek çeşitli faktörler ve zorluklar (Diyagram Mehmet Akif Özdal) <https://showme.redstarplugin.com/d/d:0fIMBGWi>. Erişim Tarihi: (01.12.2023)

11. Yapay Zekâ ve Görüntü Sınıflandırmasının Gelecekteki Rolü

Yapay zeka (YZ) ve Görüntü sınıflandırma teknolojileri, son yıllarda büyük bir gelişim göstermiştir. Özellikle tıp, güvenlik ve otomotiv endüstrileri bu teknolojilerin potansiyel avantajlarından faydalanmaktadır. Ancak, bu teknolojilerin daha geniş ölçekte ve verimli bir şekilde kullanılmasının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. (Pirim, 2006: 81-93).

Tıp alanında, YZ ve Görüntü sınıflandırma teknolojileri, hastalıkların teşhisi, erken teşhis ve tedavi süreçlerinin optimizasyonu gibi çeşitli uygulamalarda kullanılabilir. Güvenlik sektöründe, bu teknolojiler, nesne tespiti, yüz tanıma ve tehlikeli durumların algılanması gibi uygulamalara olanak sağlar. Otomotiv endüstrisinde ise, YZ ve Görüntü sınıflandırma teknolojileri, trafik işaretlerinin tanınması, araçların çevreyi algılaması ve otomatik sürüş fonksiyonlarının geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Bu teknolojilerin genel kullanımının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunlardan ilki, veriye erişim ve kalite sorunlarıdır. YZ ve Görüntü sınıflandırma sistemlerinin başarısı, geniş ve çeşitli veri

kümelerine bağlıdır ve bu verilerin toplanması zor ve maliyetli olabilir. İkincisi, bu sistemlerin karmaşık yapıları ve açıklanamayan karar mekanizmaları nedeniyle güvenilirlik ve hesap verebilirlik sorunları yaşanabilir. Üçüncü olarak, YZ ve Görüntü sınıflandırma teknolojilerinin etik kullanımı ve yanlış kullanım potansiyeli, ciddi güvenlik, gizlilik ve toplumsal sorunlara yol açabilir. Son olarak, bu teknolojilerin kullanımı, yüksek hesaplama gücü ve kaynak ihtiyacı nedeniyle teknik sınırlamalarla karşı karşıyadır. (Pirim, 2006: 81-93).

Bu engellerin aşılması için çeşitli çözüm yolları önerilebilir. Veriye erişim ve kalite sorunları için, veri toplama ve paylaşım çabalarının artırılması ve veri gizliliği konusunda düzenlemeler yapılması gereklidir. Güvenilirlik ve hesap verebilirlik sorunları için, bu sistemlerin karar mekanizmalarının anlaşılabilir ve denetlenebilir olması sağlanmalıdır. Etik kullanım ve yanlış kullanım sorunları için, etik kurallar belirlenmeli ve bu kurallara uyulması sağlanmalıdır. Teknik sınırlamalar için ise, daha güçlü ve hızlı YZ algoritmalarının geliştirilmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Bu kapsamda, YZ ve Görüntü sınıflandırma teknolojileri, geniş bir uygulama alanına sahip olmasına rağmen, kullanımlarının önündeki engellerin aşılması için çeşitli adımların atılması gerekmektedir. Bu adımların atılması ve bu teknolojilerin potansiyelinin tam anlamıyla kullanılabilmesi için, veri toplama, düzenlemeler, etik kurallar ve teknik gelişmeler konusunda çeşitli çalışmalar yapılması gerekmektedir (Karabulut, Yıldırım, 2020: 23-30).

12. Yapay Zeka Tarafından Oluşturulan Görüntülerin Etik ve Gizlilik Tartışmaları

Son dönemde, yapay zeka tarafından üretilen Görüntüler etik ve gizlilik meselelerini beraberinde getirmiştir. Derin öğrenme ve üretken modeller, AI'nın gerçeğe benzer görseller üretme yeteneğini artırmış ve yeni yaratıcılık potansiyelleri sunmuştur. Ancak, bu durumda fikri mülkiyet ve telif hakları, manipülasyon ve sahtecilik, gizlilik ihlalleri gibi etik ve gizlilik sorunları da ortaya çıkmıştır. (Uğur ve Kınacı, 2006: 347-348).

AI tarafından üretilen Görüntülerin telif hakları konusu, belirsizlik yaratmaktadır. Geleneksel sanat eserlerinde olduğu gibi, AI ile oluşturulan Görüntülerin yaratıcısı ve telif hakları sahibi belirsizdir. Bu durum, Görüntülerin satılması veya sergilenmesi gibi konularda tartışmalara yol açmaktadır. (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41).

AI tarafından üretilen Görüntülerin manipülasyon ve sahtecilik potansiyeli, ciddi bir etik sorundur. Gerçekçi görünen sahte görseller, yanıltıcı veya manipülatif amaçlarla kullanılabilir ve bu durum bilgi güvenilirliği ve toplum üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir. (Uğur ve Kınacı, 2006: 347-348).

Gizlilik konusunda ise, AI'nın Görüntü oluşturma sürecinde büyük veri setlerini kullanması, kişisel ve hassas bilgilerin korunması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medya gibi platformlarda paylaşılan Görüntülerin AI tarafından analiz edilerek yeni Görüntülerin oluşturulmasında kullanılması,

kişisel gizlilik ihlalleri ve veri güvenliği sorunlarına neden olabilir (Demirhan, Kılıç ve Güler, 2010: 31-41).

Bu etik ve gizlilik sorunlarının çözümü için çeşitli öneriler bulunmaktadır. AI ile oluşturulan Görüntüler için etik bir çerçeve oluşturulması, telif hakları ve yaratıcılık konularını düzenleyen kuralların belirlenmesi önerilmektedir. Ayrıca, sahte Görüntüleri tespit etme ve yanıltıcı içerikleri tanımlama konusunda güvenilir AI tabanlı sistemlerin geliştirilmesi, toplumun farkındalığının artırılması, veri koruma ve kişisel gizlilik politikalarının güncellenmesi önemlidir (Dilber ve Çetin, 2023: 1695-1704).

Bu kapsamda, AI tarafından üretilen Görüntülerin etik ve gizlilik tartışmaları hızla gelişen bir alandır. Bu sorunların çözümü için çok taraflı bir yaklaşım gerekmektedir ve AI araştırmacıları, hukuki ve düzenleyici kurumların bir araya gelerek etik standartlara ve veri gizliliği ilkelerine uygun çalışmalar yapmalıdır. (Erbaş, İnce, 2019: 33-39)

Sonuç

Yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırma üzerindeki rolü ve uygulamaları, son yıllarda yapılan araştırmalar ve geliştirmelerle giderek artmaktadır. Görüntü içerikli sınıflandırma, bir görüntüyü belirli bir sınıfa atama işlemidir ve genellikle derin öğrenme teknikleri kullanılarak gerçekleştirilir.

Tıbbi görüntü analizi, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki başarısını ortaya koyan önemli bir uygulama alanıdır. Örneğin, kanser taraması veya hastalık teşhisinde kullanılan görüntüleme teknikleri (MRI, CT taramaları, mamografi vb.) üzerinde yapay zeka algoritmaları kullanılarak, anormal bölgelerin tespit edilmesi ve teşhisin yapılması sağlanabilir. Bu yöntemler, insan dokularının ve lezyonların otomatik olarak sınıflandırılmasıyla daha yüksek doğruluk oranları elde etme ve tedavi süreçlerini hızlandırma potansiyeline sahiptir.

Otomatik gözetim, bir başka önemli uygulama alanıdır. Güvenlik kameraları ve video izleme sistemleri, yapay zeka algoritmalarının kullanıldığı Görüntü analizi yöntemleriyle, tehlikeli durumları veya istenmeyen olayları otomatik olarak tespit edebilir. Örneğin, hırsızlık, saldırı veya trafik ihlalleri gibi durumlar, görüntülerin gerçek zamanlı olarak analiz edilmesiyle otomatik olarak saptanabilir ve gerekli önlemler alınabilir.

Tarım ve çevre analizi, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki bir diğer önemli uygulama alanıdır. Bitki hastalıklarının veya zararlı böceklerin erken teşhisi, bitki büyümesinin izlenmesi, orman yangınlarının tespiti gibi konular, görüntü analizi ve yapay zeka algoritmalarının kullanıldığı çözümlerle ele alınabilir. Bu sayede, tarım verimliliği artırılabilir, doğal kaynakların sürdürülebilirliği sağlanabilir ve çevresel tehlikelerle daha etkin bir şekilde mücadele edilebilir.

Bu alanlardaki başarılar, yapay zekanın Görüntü içerikli sınıflandırmadaki potansiyelini ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Derin öğrenme teknikleri, büyük veri setlerinden öğrenme yapabilme yetenekleri sayesinde, daha geniş bir görüntü yelpazesini tanımlayabilir ve daha kesin sonuçlar üretebilir.

Ayrıca kullanıcıların büyük miktarda veri toplayabilmesi, saklayabilmesi ve işleyebilmesi gerekmektedir. Bu, veri güvenliği, gizlilik ve etik konularında önemli sorunları beraberinde getirir. Özellikle tıbbi görüntü analizi gibi hassas verilerin işlendiği uygulamalarda, gizlilik ve veri güvenliği önlemlerinin sıkı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ayrıca, algoritmalarda ve model eğitiminde kullanılan verilerin dengeli ve temsil edici olması önemlidir, aksi takdirde yanlılık ve hatalar ortaya çıkabilir.

Yapay zeka, Görüntü içerikli sınıflandırma alanında sürekli geliştirilen birçok teknik ve algoritma ile daha da ilerlemektedir. Derin öğrenme modelleri, daha karmaşık ve sofistike özelliklerin öğrenilebileceği ve daha doğru sonuçlar elde edilebileceği yapıları sunar. Bu modeller, özellik çıkarımı, özyineleme ve transfer öğrenme gibi teknikleri kullanarak veri setlerini daha verimli bir şekilde kullanabilirler.

Ayrıca, genel yapay zeka alanında yapılan çalışmalar ve ilerlemeler, Görüntü içerikli sınıflandırmanın da potansiyelini artırmaktadır. Görüntü çözümlemesi, anlamsal anlama, nesne tespiti ve nesne takibi gibi alanlarda daha karmaşık görevleri yerine getirebilen modeller geliştirilmektedir. Bununla birlikte, yapay zekanın sınırlamaları, yetersiz veri, yanlılık, açıklanabilirlik eksikliği ve ahlaki sorunlar gibi konular da hala araştırma ve geliştirme gerektirmektedir.

Bu kapsamda, yapay zeka, Görüntü içerikli sınıflandırmada önemli bir rol oynamaktadır ve birçok uygulama alanında etkileyici başarılar elde edilmiştir. Tıbbi görüntü analizi, otomatik gözetim ve tarım ve çevre analizi gibi alanlarda, yapay zeka teknikleri ve derin öğrenme yöntemleri kullanılarak daha yüksek doğruluk oranları, hızlı sonuçlar ve geniş ölçekte uygulamalar elde edilebilir. Bununla birlikte, bu potansiyelin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için tekniklerin sürekli olarak geliştirilmesi, veri etiği ve güvenliği konularına dikkat edilmesi önemlidir. Yapay zeka alanındaki araştırma ve geliştirmelerin devam etmesiyle, Görüntü içerikli sınıflandırma ve diğer yapay zeka uygulamaları daha da iyileştirilebilir ve genişletilebilir.

Kaynakça

- Aktaş, M. ve Aydın, C. (2020). Derin öğrenme tabanlı görüntü işleme teknikleri. *Yapay Zeka ve Veri Bilimi Dergisi*, 5(2), 89-100.
- Alhawas, N. ve Tüfekci, Z. (2022). İnce ayarlı görüntü transformatörü ve MobileNet modelleri kullanılarak kırmızı et türlerinin belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Özel Sayı 36*, 237-242.
- Altın, C. ve Erol, R. (2020). Görüntü işlemede derin öğrenme uygulamaları. *Bilgisayar Mühendisliği Dergisi*, 16(3), 119-129.
- Bayram, H. ve Gözükara, Y. (2020). Yapay zekâ ve görüntü tanıma teknikleri. *Bilgisayar Mühendisliği ve Bilgi Sistemleri Dergisi*, 12(3), 15-23.
- Çakır, E. ve Doğru, M. (2018). Derin öğrenme teknikleri ve görüntü sınıflandırma uygulamaları. *Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 11(4), 31-38.
- Çiçek, Y. ve Diri, B. (2020). Yapay zekâ tabanlı görüntü işleme teknikleri ve uygulamaları. *Bilgisayar Mühendisliği ve Bilgi Sistemleri Dergisi*, 10(4), 25-33.
- Çolak, S. ve Öztürk, T. (2021). Derin öğrenme ve görüntü sınıflandırma teknikleri. *Yapay Zeka ve Veri Bilimi Dergisi*, 6(1), 35-42.
- Demir, E. ve Karabörk, H. (2017). Yapay zekâ ve görüntü işleme teknikleri. *Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği Dergisi*, 6(3), 25-32.
- Demirhan, A., Kılıç, Y. A. ve Güler, İ. (2010). Tıpta yapay zeka uygulamaları. *Yoğun Bakım Dergisi*, 9(1), 31-41.
- Dikmen, M. ve Erol, R. (2021). Derin öğrenme ve görüntü işleme uygulamaları. *Yapay Zeka ve Veri Bilimi Dergisi*, 6(1), 45-54.
- Dilber, İ. ve Çetin, A. (2023). Adli bilişim incelenme süreçlerinde yapay zeka kullanımı: VGG16 ile görüntü sınıflandırma. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(5), 1695-1704.
- Doğan, Ö. ve Çelik, H. (2018). Derin öğrenme tabanlı görüntü sınıflandırma teknikleri. *Elektrik-Elektronik Mühendisliği Dergisi*, 14(3), 27-34.
- Erbaş, Ç. ve İnce, M. (2019). Derin öğrenme ve yapay zekâ uygulamaları. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 17(2), 33-39.
- Eren, G. ve Göktaş, Y. (2019). Derin öğrenme ve derin görme üzerine bir inceleme. *Elektrik-Elektronik-Bilgisayar Mühendisliği Dergisi*, 19(3), 109-117.

Görüntü İçeriği Sınıflandırmasında Yapay Zekânın Rolü ve Uygulamaları

- Güneş, S. ve Uçar, E. (2016). Derin öğrenme ile görüntü sınıflandırma ve nesne tanıma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9(2), 87-97.
- İşcan, Z. ve Alparıslan, N. (2017). Yapay sinir ağıları ve uygulamaları üzerine bir inceleme. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 2(1), 13-20.
- Karabulut, M. ve Yıldırım, T. (2020). Derin öğrenme ve görüntü işleme teknikleri. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 18(4), 23-30.
- Karahan, E. ve Bayrak, C. (2018). Konvolüsyonel sinir ağıları ve uygulamaları. *Akıllı Sistemler ve Uygulamaları Dergisi*, 2(4), 35-43.
- Kaya, H. ve Ata, F. (2019). Derin öğrenme ve görüntü tanıma teknikleri. *Elektrik-Elektronik-Bilgisayar Mühendisliği Dergisi*, 19(2), 67-74.
- Keskin, C. ve Ünal, G. (2020). Görüntü sınıflandırma ve yapay zekâ teknikleri. *Elektronik Mühendisliği Dergisi*, 4(1), 23-29.
- Özbek, S. ve Selçuk, R. (2021). Derin öğrenme ve görüntü sınıflandırma teknikleri. *Bilgi Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 4(1), 1-7.
- Özdemir, S. ve Polat, F. (2018). Derin öğrenme ve uygulamaları. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 16(1), 17-23.
- Pirim, H. (2006). Yapay zeka. *Journal of Yasar University*, 1(1), 81-93.
- Soyhan, İ., Gürel, S. ve Tekin, S. A. (2021). Yapay zeka tabanlı görüntü işleme tekniklerinin insansız hava araçları üzerinde uygulamaları. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 24, 469-473.
- Şahin, M. ve Türk, A. (2021). Yapay zekâ ve görüntü sınıflandırma uygulamaları. *Bilgi Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 4(1), 8-14.
- Uğur, A. ve Kınacı, A. C. (2006). Yapay zeka teknikleri ve yapay sinir ağıları kullanılarak web sayfalarının sınıflandırılması. *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, inet-tr'06-XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı içinde (347-348)*. Ankara.

Urartu'nun Miras Sözcükleri için Yapısal ve Anlamsal Belirleyiciler

Structural and Semantic Determinants for Urartian Heritage Words

Orhan VAROL*

Öz

Urartuca, Eski Yakındoğu'nun çivi yazısı sistemine sahip dillerindendir. Tarihsel aralıklarla Urartucadan türemiş dillerin bulunmaması, bu dilin art zamanlı ve karşılaştırmalı incelenme olanağını azaltmaktadır. Öte yandan, Urartu yaşam alanının günümüzdeki dillerinde bulunan bazı sözcüklerin tarihinin, -etimoloji kaynaklarının belirttiğinden çok daha eskiye- "Urartu söz varlığına" kadar uzandıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Farsça, Türkçe ve Kürtçe gibi bölgesel dillerde bulunan ve Urartu kaynaklı olan ya da olabilecek sözcükler için bazı yöntemsel açıklamalar ortaya koymaktır. Bölgesel dillerin, Urartuca karşılıklarıyla yapısal ve anlamsal örtüşmeler sergileyen bazı sözcüklerindeki benzerlikler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Urartu'nun yakın tarihli bölgesel ardılı olan Eski Pers Krallığı yazıtlarının tarihsel verilerinden faydalanılarak Urartuca ile karşılaştırmalı ilişkilendirilmeler yapılmaktadır. Yapısal çeşitlilik içeren sözcükler sayesinde, dilbilgisel işleve sahip birimlerdeki örtüşmelerin de değerlendirilme imkânı ortaya çıkmaktadır. Urartu yazıtlarının oluşturulmasında kullanılan Asur yazı sisteminin, Urartucanın ses değerlerinin yansıtılması konusunda yetersiz kaldığı bilinmektedir. Urartu yazıtlarının dilbilgisel ve içeriksel bilgisine ulaşabilmek için Urartuca ile dil bağlamında genetik ilişkileri olmasa da bölgesel etkileşimi olan diller ile yazıya dair sesbilimsel (yapısal) ve anlambilimsel belirleyicilere ihtiyaç vardır. Urartu yazıtlarında geçen bazı sözcüklerin günümüzdeki olası biçimlerinin yapısal ve anlamsal örtüşmeleri, benzerlik (analogy) ve eşdizimlilik (collocation) belirleyicilerine bağlı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda ele alınan sözcüklerin temel yapısal kurulumları olan seslerdeki örtüşmeler, yakın ses değişimleri ve seslem göçüşmeleri (metatez) dikkate alınarak değerlendirilmeler yapılmaktadır. Bazı seslerin karşılıklı geçişkenliği olduğundan, Urartucada olup da yazı sisteminin yetersizliğinden seçilemeyen ünlü ve ünsüz sesler belirlenmektedir. Çalışmada ele alınan sözcükler dışında, benzeri dilbilimsel yöntemlerle, Urartu'dan kalmış birer kültürel miras olan ve günümüz bölge dilleri tarafından kullanılmaya devam eden diğer sözcüklere ulaşma imkânı da sağlanabilir.

Anahtar Sözcükler: *Urartuca, Miras Sözcükler, Eşdizimlilik, Metatez, Etimoloji, Sesbilim, Anlambilim.*

*Doç. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ovarol@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8662-484X

Atıf için: Varol, O. (2023). "Urartu'nun Miras Sözcükleri için Yapısal ve Anlamsal Belirleyiciler". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 6 Sayfa Sayısı: 62-79. DOI: 10.62068/visbid.1393604

Abstract

Urartian is one of the Ancient Near East language with cuneiform writing system. The potential of studying Urartian diachronically and in comparison to other languages is diminished by the lack of later languages descended from it. On the other hand, it is understood that the history of some words found in the current languages of the Urartian habitat dates back to the "Urartian vocabulary"- much older than etymological sources indicate. The aim of this study is to put forward some methodological explanations for words found in regional languages such as Farsi / Persian, Turkish and Kurdish that are or may be of Urartian origin. Structural and semantic similarities in some words of regional languages that may overlap with their Urartian equivalents are discussed. Historical data of old Persian inscriptions are also used in associating Urartian with the languages of the societies that are regional successors of Urartian. In this way, overlaps in units with grammatical functions are also evaluated. It is known that the Assyrian writing system used in the creation of Urartian inscriptions was insufficient to reflect the sound values of Urartian. In order to access the grammatical and contextual information of Urartian inscriptions, there is a need for phonological and semantic determinants of languages and writing that have regional interaction, although they do not have genetic relations with Urartian. The structural and semantic overlaps of the possible today's forms of some words in the Urartian inscriptions are tried to be explained depending on the determinants of similarity (analogy) and collocation. In this context, the overlaps in sounds, which are the basic structural patterns of the words discussed, are evaluated by taking into account close sound changes and phonetic transitions (metathesis). Since some sounds are mutually permeable, vowel and consonant sounds in Urartian that cannot be distinguished due to the inadequacy of the writing system are determined. With these and similar linguistic methods, it is possible to reach other words that continue to be used by today's regional languages as a legacy from Urartian.

Keywords: *Urartian, Heritage Words, Collocation, Metathesis, Etymology, Phonetics, Semantics.*

Giriş

Konuşan insanın tarihi boyunca ne diller sadece belirli toplumların değişmez iletişim araçlarıydı ne de toplumlar sadece belirli dillere sahip ve bu konuda değişime kapalıydı. Arapça, Farsça ve Batı dillerine ait dilsel özellikleri içinde barındıran Türkçenin, Anadolu'daki Türk egemenliğinden sonra bu coğrafyanın farklı dil kullanıcısı olan diğer toplumları için ana dil olarak benimsenmesi bu açıklamaya örnektir. Sömürgeleştirmeyle, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca gibi diller, başta Afrika ve Amerika kıtaları olmak üzere dünyanın birçok bölgesindeki yerli toplumların ana dillerinin yerini almış durumdadırlar. Yerliler, baskın toplumlardan etkilenme oranlarına bağlı olarak dil yetkinliklerinin değişip dönüştüğü bir sürece dahil olmuşlardır. Bu süreçte, yerlilerin ana dilleri ve baskın toplum dillerinin karışımı ile oluşan Güney Afrika'daki *Afrikaans*¹ gibi karma dillerin yanında, yerli/yerel ana dillerden uzaklaşarak baskın toplumların dillerine geçişler de yaygın olarak gerçekleşmiştir. Fakat aynı topraklarda kalındığı sürece, ana dillerden vazgeçişlerin bir bütün olarak gerçekleşmediği, yerliler tarafından edinilen sömürge dillerinin yapısal ve anlamsal farklılıklarından anlaşılmalıdır. Toplumlar, yaşam alanlarındaki anlam ağları ve söylem oluşturmadaki fiziksel donanımlarına göre bir dil kimliği edinmişlerdir. Bu kimliğin inşası uzun zaman alırken yeni bir dilin bu kimliği tamamıyla temsil edebilmesi daha uzun bir zaman alabilmektedir. Bu nedenle, önceki ana/ata dilden uzaklaşma gerçekleşirken bu dile ait söz varlığı unsurlarını yeni iletişim diline uyumlu hale getirmelere de ihtiyaç duyulabilmektedir. İkidillilik ile başlayan süreçte, her iki dilin aktarım ve anlama olanaklarından faydalanma imkânı bulunmaktadır. Yerel toplumların önceden sahip oldukları dillere ait özelliklerin, işlevsellik sergiledikleri sürece değişim ve dönüşüme uyum sağlamaları söz konusudur. Yani yerel toplumlar, yitirilen ana dillerine dair özellikleri isteyerek ya da istemeyerek sahiplendikleri yeni dil içinde kullanmaya devam edebilmektedirler. Bu oluşum, birinci dilden *taşımaya yerleştirme* (carry-over insertion) olarak adlandırılmaktadır (Johanson, 2008: 63). Doğu Anadolu coğrafyasına, milattan önce 850-600 yılları arasında hâkim olan Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra, Urartulu kimliklerinden uzaklaşmak zorunda kalan insanların da dil yetkinliklerinin böylesi bir süreçle biçimlenmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Urartulu insanlar, yeni baskın toplumlara benzeşerek uyum sağladıklarında, ata dillerinden bazı özellikler de dilsel uyumlarla *ortak etkileşim birimler* (common contact elements) olarak yapısal ve anlamsal kullanım alanlarını korumayı başarmış olabilirler (Varol, 2014: 135).

Diller, ait oldukları toplumların iletişimsel ihtiyaçlarına cevap verebildikleri sürece yaşayabilmektedirler. Çok kültürlülüğün olduğu yaşam alanlarında ise diller, yapısal ve / ya da anlamsal işlevselliklerine bağlı bir çekiciliğe² ve toplumsal prestije³ sahip olduklarında başka dillere özelliklerini aktarılabilirler. Çok kültürlü oluşumun -adeta bir pazar alanı içindeki- dilsel unsurları, yaşam

¹ Afrikaans, kaynağını büyük oranda Hollanda (Dutch) dilinden sağlayan, Koekoe ve San gibi güney ve güneybatı yerli Afrika dillerinin özelliklerini de içeren 19. yüzyılda oluşmuş karma (creole) bir dildir (Roberge, 2013).

² Johanson, eklemeli biçimbirimlerle daha ekonomik anlamsal aktarımların gerçekleşmesinden dolayı, eklemeli dillerin, çekimli dil kullanıcıları için bir çekiciliğe (attractiveness) sahip olduğunu belirtmektedir. Bu özelliği bakımından Türkçenin Hint Avrupa dillerini etkilediği aktarılmaktadır (Johanson, 1999).

³ Bir dilin toplumsal prestijinin olması, o dilin öncelikle hâkim toplumun ya da devletin, eğitimin ve ekonominin dili olması ile ilgilidir. Çok dilli ortamların ortak-geçer dili (lingua franca) olmak ya da günümüz İngilizcesi gibi akademik / bilimsel çalışmaların ortak-geçer dil olma durumu da prestijli olmayı sağlamaktadır.

sürelerini, edinilen ya da ödünçlenen⁴ birimler olarak uzatabilmektedirler. Böylece, toplumlar arası ilişkiler olduğu gibi diller arası etkileşim ve uyum sağlamalar da olmaya devam etmektedir (Aksan, 2003: 24,25). Çok toplumlu ve çok kültürlü yaşam alanlarındaki dilsel değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesinin temelinde etkileşim bulunmaktadır. Topluların dillerinin, seslerinden sözcüklerine ve tümce oluşumlarına uzanan söz varlıklarında etkileşim belirleyici olabilmektedir. Günümüz etkileşim dilleri, bu konudaki çeşitli dilsel göstergeleriyle geçmişin dillerine de ışık tutmaktadırlar. Urartuca gibi söz varlığı konusunda yetersiz bilgiye bağlı olarak kısıtlı değerlendirme imkânı olan ölü dillerin anlaşılabilirliğinde, toplumların bölgesel etkileşimleri önemli bilgiler barındırabilmektedir (Nanto ve Varol, 2023). Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra Urartu toplumunun kültürel ve dilsel devamlılığını sağlayan bölgesel güçlerin oluşmadığı bilinmektedir. Urartu sonrası bölgede gerçekleşen tarihsel olayların bir sonucu olarak Urartuların Med ve Pers egemenliğine kültürel ve dilsel uyum sağladıkları bir yaşam formu oluşturdukları anlaşılmaktadır. Urartular, bölgenin baskın toplum dilini ya da dillerini edinirken ana dilleri olan Urartucadan da *taşımaya kopyalama*⁵ gerçekleştirmiş olmalıdırlar. Diğer bir olası gerçekleşim ise Urartu ile etkileşim yaşamış farklı toplumların, Urartucanın söz varlığındaki özellik ve sözcükleri iletişimsel olanaklar sağlamak amacıyla ödünçlemeler yapmış olmalarıdır.

Bir dilin başka bir dil ile belirli bazı dilsel özellikler konusunda benzerliğe sahip olmasının üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, her iki dilin aynı ata ya da köken dile sahip olmasıdır. Dil ailelerinin tespitinde bu görünüme dikkat edilmektedir. İki dil arasında akrabalık bağı olması için dillerdeki seslerin, sözcüklerin ve dilbilgisel özelliklerin yapı ve anlam yönleriyle belirgin örtüşmeler sergilemesi gerekmektedir (Dinçol, 1970: 9). Yapısal ve anlamsal, temsil ve sunumlardaki benzerliğin oranı, dil akrabalığına işaret etmektedir. Diller bu bağlamda birer etnisite göstergesi olarak da ele alınıp değerlendirilmektedir. Benzerliğin ikinci nedeni, rastlantısal olmalarıdır. Özellikle aynı dil ailesi içinde bulunmayan iki dil arasında zamansal ve mekânsal aralık fazlalaştıkça, benzerliğin rastlantısal olma olasılığı da artmaktadır. Üçüncü benzerlik nedeni ise iki dil arasında etkileşimin gerçekleşmiş olmasıdır. Buna bağlı olarak da aktaran ya da verici dildeki bazı dilsel özelliklerin, alıcı ya da aktarılan dilin ses envanterine uyumlu hale getirilen biçimlerinin bulunması söz konusudur (Thomason 2001: 100). Çalışmada ele alınan Urartu kaynaklı sözcüklerin, krallığın yıkılmasıyla, farklı dil kullanıcılarına dönüşen Urartu etnik kökenine sahip insanlar tarafından ve / ya da Urartu dili ile etkileşimi olan diğer toplumlar tarafından yine bölgesel etkileşimlere bağlı olarak nesiller boyunca aktarıldıkları düşünülmektedir. Bu düşüncenin kaynağı, yakın tarihli toplumların ve dillerinin de benzer süreçlere maruz kalmaları yanında ele alınan Urartu kaynaklı sözcüklerin açıklanmasını sağlayan dilbilimsel oluşumlardır.

Bu çalışmada, Urartu metinlerinde bulunan ve günümüz bölge dillerinde de kullanılan bazı miras sözcükler değerlendirilmektedir. Bunlar *tırs-* “tırs-(mak), korkmak”, *masimi* “silah”, *zilibi* > *cibili(yet)* “soy, köken” sözcükleridir. Sözcükler, yapısal kurulumlarının ve anlamsal sunumlarının birer dilbilimsel belirleyici ile açıklanabilme yönleriyle ele alınmaktadır. Sözcüklerin ilişkilendirilmesinde, *benzerlik*, *eş*

⁴ Ödünçleme (borrowing), diller arası etkileşime bağlı olarak dilsel bir birim ya da örüntünün (ses, sözcük ve tümce kurulumu gibi) farklı dillere aktarılma ve yerleşme durumudur (bkz. Thomason, 2001).

⁵ Dilsel etkileşime bağlı olarak dillerdeki değişim ve dönüşümlerin kavramsal anlaşılabilirliği konusunda Johanson'un Kopyalama Modeli açıklamalar sunmaktadır (bkz. Johanson, 1999; Johanson, 2008).

dişimlilik, göçüşme / metatez ve olası ses değişimlerinin tespitleri gibi yapısal ve anlamsal belirleyicilere bakılmaktadır. Urartu yazıtları yanında, Urartu'nun bölgesel toplum olarak ardıllarının dillerindeki sözcükler, -eski ve yeni Pers/Fars dönemine ait kaynaklar- değerlendirilmektedir (Mackenzie, 1971: 82). Urartuca ve farklı ölü dillerin yazıtlarının okunabilmesinde yöntemsel katkılar sunmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, çok kültürlü ortamlardaki etkileşime bağlı dilselleşme süreçlerinin ve geçmişin dillerine ait sözcüklerin aydınlatılmasına çalışılmaktadır.

Çalışmada ele alınan sözcüklerin belirli bir dil ya da diller ile akrabalık bağı kurularak ilişkilendirilme arayışı yoktur. Urartu dilinin son konuşucularından günümüze, binlerce yıl varlıklarını sürdürerek kalabilen ve yakın tarihimizde çözümlenmeye başlanan Urartu yazıtlarının anlaşılabilirliğinde bölge dilleri dilbilimsel bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Çünkü dilbilimin evrensel ya da göreceli olarak açıklama getirdiği birçok dil olayı, miras sözcüklerin ve dilbilgisel işleve sahip birim ve örüntülerin belirlenmesini sağlayabilecektir.

1. Yöntem ve Analiz

Art zamanlı dil araştırmalarında, tarihsel süreç içinde, aynı dil ailesine mensup diller, çeşitli özellikleri bakımından değerlendirilmektedir. Diller arasındaki biçim-sesbilimsel değişimlere bağlı olarak sözcüklerin zaman içinde aldıkları formlar (yeniden yapılanmalar) açıklanmaktadır. Tarihsel derinliği olan -bir zincirin halkaları biçimindeki- dillerin kurallı değişim ve dönüşümlerinin tespiti sağlanmaktadır. Bu çalışmada ise geçmişin anlaşılmaya çalışılan dili Urartucadan, aynı bölgede yaşam bulmuş farklı dillere -bir şekilde⁶- nesiller boyunca aktarılan bazı sözcüklerin açıklanmasına çalışılmaktadır⁷.

Urartuca araştırmaları, Akadca ve Hititçe gibi farklı çivi yazılı dillerle kıyaslandığında daha kısıtlı kaynaklar ile gerçekleştirilmektedir. Az sayıdaki Urartu yazıtlarının konusal çeşitlilikleri de sınırlı olduğundan dilin ve yazıtlardaki anlamsal ifadelerin çözümlenmesi zordur. Dili temsil eden yazının seslerinin ve yazıtlardaki anlamsal içeriğin dilbilimsel açıdan detaylandırılması gerekmektedir. Çalışmada, -bu değerlendirmeler ışığında- bölge dillerindeki olası Urartu izlerinin yapısal ve anlamsal benzerlik ilişkilerine bakılmaktadır. Bu konudaki göstergeler, tarihsel etkileşim süreçleri ve benzerliğin olasılıklarına bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Her dilin kendine ait bir ses envanteri bulunmaktadır ve farklı bir dilden ödünçlenen sözcükler bu ses envanterine uyumlu hale getirilmektedirler. Örneğin Türkçeye İtalyancadan aktarılan *macchina* > *makine* ya da *makine* olarak telafuz edildiğinde Türkçeleştirme (Turkification) gerçekleşmektedir. İtalyanca *biglietto* sözcüğü, Fransızca *billette*, Türkçe *bilet* ve ikidilli Kürtçesinde *bilêt* olduğunda her dilin kendi ses envanterine uyum sağlamaktadır. Urartucanın hecesel çeviriyazısı ile *a-di-e-ra-si / -i-ia-bi* "tırs/-tı (kork(tu))" sözcük formunun *tars* ve *ters* formlarıyla eski ve yeni Pers/Fars dillerine, *tars-* ya da *dars-*

⁶ Toplumlar arası bölgesel etkileşimler ve Urartu toplumunun bazı söz varlıklarını koruyarak baskın toplumlara ve bu toplumların dillerine uyumları (entegrasyonları) iki olası dilsel aktarım yolu olarak görülmektedir.

⁷ Urartuca kaynaklı olarak değerlendirilen bu sözcüklerin ilk ortaya çıkış ilişkisi bakımından farklı bir dil ile de bağlantıları olabilir. Fakat -detaylı araştırma yapılmayan- bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.

biçimlerinde Türkçe ve Kürtçe söz varlıklarına yerleşmesi bu uyumu örneklemektedir. Tarihsel aralıklarla yaşam bulan bölgesel dillerin etkileşim ve ödünçleme ihtiyacına bağlı olarak sözcüklerin aktarım, uyarılma ve uygulanma aşamalarının gerçekleştiğini bilmekteyiz (Johanson, 2008: 61-63; Varol, 2014: 29). Sessel değişim ve dönüşümler hece boyutunda olduğunda seslemlerin yer değişimi olarak bilinen göçüşme / metatez eyleminin gerçekleşimine dayanan sözcüklerle karşılaşmaktadır⁸. Bu türden oluşumlar, yapısal analizlere bağlı olarak günümüz dillerindeki sözcüklerin Urartuca ile ilişkilendirilmelerini sağlamaktadır. Urartu yazıtlarının beddu söylemlerinde geçen *zi-li-bi* “soy, yaradılış, köken” anlamlarına gelen sözcüğün “cibili-yet” olarak bölge dillerinde bulunduğu düşünülmektedir. Bu sözcüğün ilk sesi olan /z/ ile /c/ arasındaki yer değiştirme ve *li-bi* > *bi-li* seslem yer değişimi (metatez) sonucu bu formun oluştuğu düşünülmektedir. Yani ölü dilin sözcüğünün anlamsal yakınlığının yapısal kurulumdaki örtüşmesi, yakın seslerin yer değişimi ve metateze bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Eşdizimlilik, yazıtta bir arada bulunması gereken birbirine yakın iki sözcükten birinin anlamsal çıkarımının yapılmasına dayalı, anlambilimsel bir doğrulama sağlamaktadır. Urartucada bu kurulumu *şuri* “mızrak” sözcüğünden önce ve *buradi* “asker” sözcüğünden sonra gelen *masini* “silah” sözcüğünün anlamsal çıkarımı ile belirlemektedir. Ölü bir dilin anlaşılabilirliğinde belirleyici olan yapısal ve anlamsal değerlendirmeler, bu açıklamaların sistematik olarak farklı sözcükler için de uygulanabileceğini ortaya koymaktadır. Böylece, dil ilişkilerinin anlaşılmasına ve yazıt okumalarına katkılar sağlanabilecektir.

2. Urartucanın Ses Envanteri

Urartu dilinin ses envanteri ya da ses değerleri konusundaki temel kaynak Asur yazı sistemidir. Urartu yazıtları, ideografik kaynaklı belirteç ve hecelerin kullanımıyla oluşturulmaktaydı. Urartucanın söz varlığı ile ilgili bilgileri ise hecesel okumalara bağlı olarak edinmekteyiz. İdeografik işaretler Urartuca karşılıkları ile telafuz edilirken belirteçler, okuyucuyu anlam ayırt edici özellikleriyle, yazılanın anlaşılır olması konusunda yönlendirmekteydiler. Belirteçlerin telafuz değerleri yoktur. Genelde kendilerinden sonra gelen sözcükler için anlamsal açıklayıcılıkları vardır. Semitik Asur dili için oluşturulmuş yazı sistemi, Urartuca sözcükler için de ses ve hece değerleriyle kullanılmaktadırlar. Latin alfabesinin Türkçenin yazılı aktarımına uyarlanması gibi Urartu'nun da Asur yazı sistemini Urartucaya uyarlamış olduğu anlaşılmalıdır. Yani bazı hece işaretleri, Asur kaynaklarında olduğundan farklı ses değerlerine de sahiptiler. Bu farklılığın, öncelikle birbirine yakın ses değerleri konusunda gerçekleşmiş olabileceği düşünülmelidir. Yazıdaki sesletim sistemine dair düzenleme ve uzlaşımın Urartularca nasıl sağlanmış olduğuna dair bilgiye ulaşmak için detaylı veri ve incelemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Varol, 2021: 18).

Urartucada /a/, /e/, /i/ ve/u/ ünlü sesleri için Asur'dan edinilmiş yazımsal işaretler bulunmaktadır. Akad kaynaklı olan Asur dilinde de bu seslerin sadece kısa ve uzun biçimleri bulunmaktaydı (Gelb, 1961: 123). Yani Asur yazısı, Urartucanın farklı ünlü sesleri yazıtlarında gösterebilmesi için kaynak sunmamaktaydı. Bundan dolayı sesletime dair yazımsal kaynağın Urartu tarafından dolaylı olarak ve benzerlik ilişkisi kurularak oluşturulması söz konusuydu. Urartucada kapalı

⁸ Türkçenin farklı ağızlarının konuşma dilindeki *kiripi* > *kıpiri*; *kiribit* > *kibirit* ve gömlek > gölmek; çömlek > çölmek sözcüklerinde olduğu gibi göçüşme (metatez) yaygın olarak gerçekleşmektedir (Ersöz, 2018).

/ê/ sesi için /e/, /o/ sesi için /u/ işaretinin kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca /ı/ veya değişkenleri için /i/ işaretinin, /ü/ sesi veya /ö/benzeri sesler için /u/ işaretinin kullanılma olasılığı bulunmaktadır. Çünkü Urartu Krallığı içinde farklı dil ailelerine mensup insanların yaşadığı ve bu insanların dillerindeki farklı ses değerlerinin bunlara yakın ses işaretleriyle yansıtılmış oldukları düşünülmektedir. Bu varsayımına bağlı olarak Urartu'nun bölgesel yaşam anlamında ardılı olan toplumların sözcüklerinin Urartucanın anlaşılması için katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Yani sözcüklerin farklı dillerdeki ses değişimlerine bağlı olarak yeniden inşa edilmeleri (reconstruction) gerçekleşebilir. Bunun için Urartucada bulunan sözcüklere yapısal ve anlamsal olarak benzer sözcüklere ulaşılması gerekmektedir. Bu işlem, dilde bulunan ünsüz seslere yakın ama hece yazılı işaretlerde ses değerlerine ulaşamayan ünsüzler için de mümkündür. Urartucada /b/, /d/, /g/, /h/ (gırtlaksız h sesi), /k/, /l/, /m/, /n/, /s/, /p/, /q/, /r/, /s/, /ş/ (ş sesi), /t/, /z/ ünsüzleri dışında yarı ünsüz /w/ ve /y/ ünsüz seslerinin dolaylı olarak kullanılmış olabileceği belirtilmektedir (Wilhelm, 1983: 159-162; Wilhelm 2004: 121). Urartu yazı sisteminde, olma olasılığı bulunan /c/, /ç/, /f/, /j/ ve /v/ seslerine dair hece işaretleri görülmemektedir. Urartu'nun çok kültürlü yapısından dolayı, dilinde olma olasılığı yüksek bu ünsüz sesler de diğer seslere benzerlik ilişkisi ile uzlaşım sal olarak kullanılmış olabilirler. Yani /j/ sesi için /z/, /v/ sesi için /b/'nin hecesel sunumuyla kullanılmış olması söz konusudur. Yazıtlarda *Bi-a-i-ni⁹* olarak geçen Urartu Ülkesi'nin adının **Vîyan¹⁰* biçiminde telafuz edildiği ve bu sözcüğün de zamanla kısalarak *Van* adı olarak sözcükselleştiği düşünülmektedir. Dilin tözel ekonomi yasasına bağlı olarak dünya dillerinde bu türden görünüm yaygındır. Farklı anlama sahip bir sözcüğe dönüşmedikçe, zamanla sözcüğün kısaltılmış biçimi uzlaşım sal olarak tercih edilebilmektedir. Yani *Van* adının Urartu'nun ardından gelen bölge dillerinde farklı bir yerleşim adı ile çakışmaması, sözcüğün bu görünümü almasında neden olabilir. /c/ ve /j/ sesleri için işaretler bulunmadığından /z/ ya da /s/ seslerini belirten hece işaretlerinin bu sesleri de karşılamaları mümkündür. Yani yazı sisteminin sesleri sunmasındaki yetersizliklere bağlı olarak Urartucanın ses değerlerinin olası bazı yollarla yansıtılma durumlarının olabileceği anlaşılmaktadır. Dünya dillerinin genelinde gerçekleşen ses olaylarının Urartu dilinde de oldukları düşünülerek ses değerlendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Bu bilgilere ulaşmak için dil kullanıcıları ve dilbilim araştırmacıları olarak bazı kurallar ve ses olayları çerçevesinde sezgisel çıkarımlar yapılması gerekmektedir.

3. Ölü Dilin Miras Sözcükleri

Sözcük, dilin özelliklerinden olan ses, biçimbirimsel kurulum, tümcesel örüntülenme ve anlamsal içerik gibi konuların açıklanmasında kesişme noktasıdır. Sesler etkileşime girerken, tümceler oluşurken çokanlamlılık ortaya çıkarken çoğu zaman sözcük merkezli açıklamalar yapılmaktadır. Sözcük, dil kullanıcıları tarafından kolayca anlamlandırılmasından ya da konuşmada kolayca tanınabildiğinden geleneksel dilbilgisi çalışmalarının her zaman en çok çalışılan konusu olmuştur (Uzun, 2006: 21). Günümüz dillerinde devam eden işlevsellikleriyle kullanım alanları bulunan birçok sözcüğün tarihi, ait

⁹ Urartucada ünsüz işaretleri tek başlarına bulunamadıklarından *-ni* hecesinin sadece /n/ sesini vermek için kullanılmış olması söz konusudur.

¹⁰ **Vîyan* için * (asteriks) işaretinin kullanılma nedeni yazılı belgelerde kullanıldığına dair bilgi bulunmasa da olası bir biçimlenme olduğunu belirtmek içindir.

oldukları varsayılan dillerin tarihinden çok daha eskiye dayanmaktadır. Yani bazı sözcükler, yapısal kurulum ve anlamsal sunum bakımından buldukları dil ile uyum sergileseler de asıl kaynakları farklı dillerdir. Krallıklar ya da imparatorluklar yıkılıp topraklarındaki hâkim güçler el değiştirdiğinde kültürel değişim ve geçişler de gerçekleşmekteydi. Baskın toplumun dili geçer-ortak dil olduğundan, iletişim yetkinliğinin oluşması ve uygulanması da bu dil aracılığıyla sağlanmaktaydı. Önceki dilin ömrü ise sonraki birkaç nesil içinde tükenmekteydi. Öte yandan, yaşamsal süreçlerini yitiren dillerin içerik sözcükleri gibi bazı dilsel özelliklerinin farklı dillerde yaşamını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu'nun yitirilen dili Urartucanın günümüz dillerinde yaşayan sözcükleri, bu konuda değerlendirilmeleri gereken, yönlendirici örneklerdir. Herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan toplumların bölgesel etkileşimlerine bağlı olarak Urartuca kaynaklı bazı sözcüklerin günümüz dillerine aktarıldıkları anlaşılmaktadır.

Urartu, milattan önce 850-600 yılları arasında Doğu Anadolu'da hüküm sürmüş ilk krallıktır. Eski Yakınoğu'nun günümüzü şekillendiren önemli toplumlarındandır. Tarihsel, toplumsal ve kültürel bilgiler sunan arkeolojik verileri ve yazıtları ile Urartu, aynı yaşam alanını günümüze kadar paylaşan farklı toplumlara kaynaklık etmiştir. Bundan dolayı Urartu'dan miras kalıntıların anlaşılması için bu krallık ile bölgesel ve tarihsel ilişki ağı içindeki oluşumların da anlaşılması önemli katkılar sağlayacaktır. Ölü dil, alan yazında, “böylesi bir dil için artık herhangi bir konuşanı yoktur” biçiminde bir tanıma sahiptir. Bunun yanında miras diller, azınlık olarak da belirtilen toplum dilleri için kullanılmaktadır (Polinsky ve Kagan, 2007). Konuşucusu bakımından sayısal oranları az olan bu dillerin kullanım alanlarının da azalmasına bağlı olarak işlevselliği yok olmaktadır ve yakın bir gelecekte tamamıyla yitirilen diller haline geleceklerdir (Evans, 2010). Yani bunlar da birer ölü dil olacaklardır. Daha önceden ölü bir dile ait olan sözcüklerin, ölü dil ile aynı yaşam alanını paylaşan günümüz dillerindeki biçimleri *miras sözcükler* olarak adlandırılmaktadır. Yani günümüz Farsçası, Ermenicesi¹¹, Türkçesi, Kürtçesi ve Arapçasında bulunup Urartu döneminde aynı ya da benzer yapısal kurulumu ve anlamsal sunumu sergileyen sözcükler için miras sözcükler tanımı kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin genetik ilişki bağı olmadan farklı dillerde görülme nedeninin bölgesel etkileşim olduğu anlaşılmaktadır (Thomason, 2001; House ve Rehbein, 2004). Geçmişin toplumlarında sözcük türetmek yerine etkileşimde oldukları toplum dillerinin sözcüklerini söz varlıklarına katma uygulamasının günümüzden daha yaygın olduğu belirtilebilir. Bu sürecin temel uygulaması, sözcüğün aktarılan dilin ses envanterine uygun olacak biçimde yeniden yapılandırılmasına, sürecin devamlılığı ise sözcüğün işlevselliğine bağlıdır.

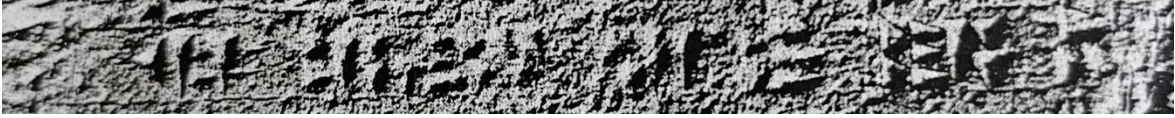
Yaşayan ya da ölü, tüm dünya dilleri oluşum ve sunumlarında soyut ve somut bileşenlere sahiptir. Zihnimizdeki soyut dil edinim düzeneği, sosyal çevremizin sunduğu somut olanaklarla dilselleşme sürecini yaşamamızı sağlamaktadır. Bu sürecin çıktısı ise ses ve bildirişim değerleri olan somut sözcük ve sözcüklerin soyut da olabilen anlamsal içerikleriyle iletişim döngüsünü sağlamalarıdır. Konuşan insanın sözlü dilinin işitsel somutluğu olan, en küçük ve temel yapı taşı seslerdir. Seslerin ayırıcı özellikler sergileyen sesbirimlerinin günümüz dünya dillerinin çoğundaki yazımsal karşılıkları ise görsel somutluklarıyla harflerdir. Urartu dilinin ve yazıtlarının uyarlandığı çivi yazısının ideogram, belirteç ve

¹¹ Ermenice ve Kafkas dilleri ile Urartuca arasındaki sözcüksel ve dilbilgisel örtüşmeleri ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu konuda (Diakonoff ve Starostin, 1986) detaylı bilgiler içermektedir.

hece üçlüsü sistemi içinde sadece heceler Urartu söz varlığını sunmaktadırlar. İdeogramlar ve belirteçler, Sümer ve Akad kaynaklı yazımsal değerlerdir ve Eski Yakındoğu'nun aynı yazı sistemini kullanan farklı toplumları için anlamsal içerikleri aynıdır. İdeogram kaynaklı olan belirteçler ise sesletim değeri olmayan yazımsal açıklayıcılardır (Varol, 2005: 33-40; Varol, 2021: 13). Hecelerin sesletim değerleri yanında yazıtlardaki ideogramlar yerine geçebilecek sözcükler, Urartucanın söz varlığının belirlenmesinde belirleyicidirler. Bu bağlamda, Urartucada ve günümüz Urartu yaşam alanındaki dillerde bulunan bazı sözcükler yapısal ve anlamsal açıklamalarla değerlendirilmektedir.

3.1 *Dierasi-abi* “Tırs-tı” için Yapısal ve Anlamsal Belirleyiciler

Urartu yazıtlarındaki hecesel yazımın ses envanterinin ya da değerlerinin doğrulanma imkânı, - tarihsel ve toplumsal değişim ve dönüşümler de göz ardı edilmeden- günümüz dillerinde bulunan ortak sözcükler ile gerçekleştirilebilir. Bu türden sözcükler, aynı yaşam alanını paylaşan farklı dil kullanıcılarının ortak sözcükleri anlamında, *ortak etkileşim birimler* olarak da adlandırılabilirler. Çünkü sözcüklerin ilk kaynakları Urartu olarak anlaşılrsa da Urartu sonrası uzun bir tarihsel sürece farklı diller aracılığıyla nüfuz ettikleri gibi Urartu öncesi dillerde de varlık bulmuş olmaları mümkündür. Bu sözcüklerden biri ve tarihsel takibi imkanına bağlı olarak tutarlılık sergileyeni yazıtlarda *a-di-e-ra-si-i-ia-bi*; *a-di-ra-si-ia-bi* formlarıyla görülen “tırs-(mak)” sözcüğüdür.

Resim 1. Urartu yazıtında [a]-di-e-ra-si-i-ia-[bi] yazan bölüm (Harutyunyan, 2004; Salvini, 2008)

(43) [ʰal]-di-[i-ni-ni] [ba]-ʿú¹-ši-[ni¹²]

(44) [a-še]-ʿe¹ gu-ʿnu¹-[še]

(45) [ú-i] gu-[nu-ú-še]

(46) [a-di-ra]-ʿsi¹-[ia-bi]¹³

“Haldi savaşmamı emrettiğinde ben savaşmaktan korkmam”

Sardurui oğlu Rusa dönemine tarihlenen Movana stelinin (43-49) satırlar arasında Haldi'nin savaş emrinin korkmadan (tırsmadan) yerine getirildiğine dair bir anlam bulunmaktadır. Bu sözcüğün, Urartu yazıtlarındaki bağlamsal sunumları yanında eski Pers dönemine tarihlenen yazıtlarda ve günümüze kadar anlamsal işlevselliği ile kullanılması, içeriği konusunda doğrulamalar sağlamaktadır. Urartu yazıtlarında *adiras-* “korkmak, tırsmak” olarak belirtilen sözcük, günümüz Türkçesinde *tırs-*, Kürtçede

¹² Köşeli parantez [...] işareti, yazıtların kırık ya da belirginliğini yitirmiş alanları için kullanılmaktadır. Parantez boşlukları, genellikle sözcüğün kırık olmayan kısımlarının anlaşılabilirliğine bağlı olarak doldurulmaktadır.

¹³ <http://oracc.org/ecut/Q007087/>.

dars-/trrs-, Farsçada *ters-* formlarıyla Urartucadaki yapısal ve anlamsal sunumu bakımından çok da değişmeden günümüz dillerine kadar aktarılmış görülmektedir¹⁴. Eski Persçede,

𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴

t-r-s-t-i-y /tārsatiy/ olarak görülen sözcüğün orta ve günümüz Persçesinde de kullanımının devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁵. Behisitun yazıtında bu sözcüğün yukarıdaki işaretlerle işlenmiş olduğu görülmektedir. Sözcük, Pers Kralı Darius'un tahta çıktığı dönemi anlatan yazıt içinde geçmektedir (Polat, 2023: 5). Bu sözcüğün bulunduğu yazıt bölümünün transkripsiyon ve çevirisi aşağıdaki gibidir.

...*tyam magum xšačam ditam caxriyā kārāšim hacā daršam atarsa*

“... krallıktan mahrum. Halk ondan çok **korkuyordu**”¹⁶.

Buradaki *atarsa* yapılanması “korkuyordu” anlamını vererek sözcük başı ve sonu konumundaki /a/ seslerinin hem sürerlilik görünüşü {-ıyor} hem de geçmiş zaman {-du} bildirimi ile şimdiki zamanın hikayesi olarak adlandırılan yapılanmayı sergilemektedir. Bu yapının Pers dilindeki eksiz yapısı *tars-* biçimindedir. Urartucadaki kurallı görünüşünün de *adiras-* yerine *diras-* olarak anlaşılması gerektiği görülmektedir. Hece yazısı sisteminin kısıtlayıcılığı ortadan kaldırıldığında da sözcüğün *dirs-* > *dars-/trrs-* formlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yani bu sözcüğün anlamsal aktarımı yanında Urartucadaki telafuz biçiminin günümüz bölge dilleri olan Türkçe ve Kürtçe ile de örtüştüğü anlaşılmaktadır.

3.2 *Zilibi* > “Cibili(yet)” için Yapısal Belirleyici: Göçüşme / Metatez

Sözlü dilde seslerin ve seslemlerin yazıda harflerin ve hecelerin sözcüklerdeki yer değişimi göçüşme /metatez (metathesis) olarak değerlendirilmektedir (Ersöz, 2018: 2189). Sözcüğü oluşturan birimlerin yer değişimine bağlı anlamsal farklılıklar olmamaktadır. İlk yazılı kaynaklardan itibaren bu türden görünüşlerle karşılaşmaktadır. Sümerce, bir taş adı olan *abašmû*, etkileşime ve metateze bağlı olarak daha sonraki Akad metinlerinde *amašbû* biçiminde görüldüğünden, ödünçlenmiş bir sözcük olarak değerlendirilmektedir (Gelb vd., 1998: 39). Bu durum ödünçlemede seslem değişimi olarak da nitelenebilir. Urartu dilinden miras sözcüklerin değerlendirilmesinde bu oluşumun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Metatez, aynı dilin değişkesini (ya da farklı ağızlarını) kullanan insanlar arasında yaygın olduğu kadar, dilsel etkileşime bağlı olarak da sözcüğün aktarıldığı toplum dilinde uygulanabilmektedir.

Urartucadaki *zilibi* sözcüğü “soy, köken” anlamıyla günümüzdeki *cibilyet* sözcüğüyle ilişkili görülmektedir. Türkçedeki formunun Arapça kaynaklı olduğu belirtilen bu sözcük, Türklerin Araplarla ilişkilerinin başlamasından daha önce İran halkları ile etkileşimlerine bağlı olarak Türkçe söz varlığına konuşma diliyle yerleşmiş olabilir. Fakat bu sözcüğün günümüz Türkçesinde yine Arapça kaynaklı ad yapım eki {-iyet} ile kullanımı Arapçadan alıntı olma durumunu ortaya koymaktadır. Urartu diline, Arapların ata toplumunun dili olan Asurcadan ödünçleme ile geçen bir sözcük de olabilir. *Zilibi* sözcüğü, Urartu metinlerinin sonundaki beddua bölümlerinde görülmektedir.

¹⁴ Bu sözcüğün yansıma sesine bağlı olarak kullanımının ortaya çıkıp yaygınlaşması ve doğallığının da kalıcılığını desteklemiş olması söz konusu olabilir.

¹⁵ https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Old_Persian_Swadesh_list.

¹⁶ https://lrc.la.utexas.edu/cieol/aveol/80#glossed_text_gloss_101275.

(8) ú-li-e i-ni-li du-li-e ^dḫal-di-ʿše¹

(9) [ʿ]ʿIM¹-še ^dUTU-še qi-ú-ra-a-še DINGIR.MEŠ-ʿše¹

(10) [tú]-ru-ti-ni-e-ni ma-a-ni e-ʿa¹

(11) ʿzi¹-li-bi qi-ú-ra-a-ni e-di-ni

“Her kim bunu yaparsa Tanrı Haldi, Fırtına Tanrısı Teişeba, Güneş Tanrısı, Yeryüzü Tanrıları yok etsinler onu, **cibiliyetini** (soyunu) dünya yüzeyinden ...¹⁷”

Sözcüğün Urartu yazıtlarında *zi-il-be*, *zi-il-bi-i* ve *zi-li-bi* biçiminde hece yazısı değerleri bulunmaktadır¹⁸. Sözcüğün ait olduğu dil içinde de zülbi <> zilibi biçiminde seslem göçüşmeleri olduğuna dair metatez örnekleri vardır.

Resim 2. Zvartnos yazıtı içindeki beddua bölümü ve [zi]-il-bi sözcüğü (Harutyunyan, 2004; Salvini, 2008)

(42) ^dḫal-di-še

(43) ʿIM¹-še ^dUTU-ni-še DINGIR.MEŠ-še

(44) ʿm¹-i ti-i-ni m¹-i

¹⁷ (<http://oracc.org/ecut/Q006928/>)

¹⁸ (<http://oracc.museum.upenn.edu/ecut/cbd/xur/onebigfile.html>).

(45) ar-mu-zi-i mi-i

(46) ¹zi¹-il-bi-i qi-ú-ra-i-¹di¹

(47) ¹ku¹-li-e-tú-ú-¹ni¹¹⁹

“Tanrı Haldi, Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı, (ve) bütün tanrılar, onun adını, ırkını ve cibiliyetini dünya üzerinden yok etsinler”

Zvartnos yazıtının sonlardaki beddua bölümünde, sözcüğün ilk hecesi kırık olsa da tümcesel bağlama göre zi-il-bi hecesi metateze uğramış biçimiyle anlaşılmaktadır. Sözcüğün, genellikle *qiura* “dünya” sözcüğünden önce kullanımını söz konusudur. Urartu'nun beddua metinlerinde yüklem genellikle tümce başı konumda bulunmaktadır.

Sözcük anlamlarının örtüşmesi yanında Urartu yazım işaretlerinin ses envanterinde olmadığı belirtilen /c/ sesinin *zilibi* için sözcük başı konumda bulunma ihtimali vardır. Yani /z/ sesinin aynı zamanda /c/ olarak da sesletilmesi söz konusudur. Bu değerlendirmeye bağlı olarak Urartu sözcüklerinden /z/ sesine sahip olanların /c/ ya da /j/ olarak da sesletilme durumlarının olabileceği anlaşılmaktadır. Urartuyu oluşturan farklı etnik grupların ses envanterlerinde olma olasılığı yüksek olan bu seslerin yazıda /z/ sesi ile gösterimleri söz konusudur. Urartu ardılı olan bölgesel dillerdeki sözcüklerle de bu değerlendirmeye bağlı olarak yapısal karşılaştırmalar yapılabilir ve Urartucanın aydınlatılmasına destek olacak yeni sözcük anlamlarına ulaşılabilir.

3.3 *Masini* “Silah” için Anlamsal Belirleyici: Eşdizimlilik

Eşdizimlilik, bazı sözcüklerin kullanım sıklığı bakımından yan yana görülmelerinin oldukça fazla olma durumudur. Yani *sı* ve *içmek*, *köpek* ve *havlama*, *terzi* ve *kumaş*, *asker*, *savaş* ve *silah* gibi sözcüklerin yan yana bulunma olasılığının çokluğunu belirtmektedir (Çetinkaya, 2009: 197). Urartu yazıt okumalarındaki önemli bir hata, dillerdeki eşdizimlilik olgusunun gözden kaçırılmasıdır. Bunun yanında sözcüklerin çok anlamlı olabilecekleri ve aynı ya da benzer ses dizimlerine sahip sözcüklerin farklı anlamlara sahip olabilecekleri de bilinmelidir. Çünkü bunlar dünya dillerinin evrensel görünümüdür. Urartu yaşam alanında bulunan günümüz dilleri bu özelliklere sahiptirler. Urartu için de aynı kuralların geçerli olduğunu düşündüğümüzde Urartuca “onun” anlamındaki *masi* sözcüğünün *masini* formunun aynı biçimde tercümesi eşdizimlilik kuralını bozmaktadır. Oracc Museum sayfasında bu sözcüğün yazılı ve kurallı biçimlenmeleri ve bu biçimlenmeler seçildiğinde geçtikleri metinler belirtilmektedir²⁰. Aşağıdaki bazı örneklerle, bu sözcüğün anlamsal içeriğinin belirginleştirilmesine çalışılmaktadır.

^dhal-di-¹i¹-ni uš-ta-a-bi **ma-a-si-ni-e** ^{GIŠ}.šú-ri-i-e²¹

¹⁹ <http://oracc.org/ecut/Q007107/>.

²⁰ (<http://oracc.museum.upenn.edu/ecut/cbd/xur/onebigfile.html>).

²¹ (<http://oracc.org/ecut/Q007002/>.)

“Tanrı Haldi **silahı** (olan) mızrakla sefere çıktı (hücum etti)”

Minua oğlu I. Argiştı dönemine tarihlenen bu yazıt bölümünde, “askeri sefere çıkmak ya da hücum etmek” anlamındaki *ušta-bi* sözcüğünden sonra gelen *masini* sözcüğü bulunmaktadır. Sözcüğün devamında, temel işlevi ağaçtan yapılan nesnelere olan fakat silah işlevi de olduğu anlaşılan GIŞ belirteci görülmektedir. Bu belirtecin, *şuri* “mızrak” (Haldi’nin mızrağı) sözcüğünden önce kullanımı söz konusudur. Yani buradaki anlamsal örüntü içinde *masin*’nin “onun” gibi gereksiz bir anlam oluşturmak yerine silah anlamını verdiği düşünülmelidir. Çünkü bazı yazıtlarda GIŞ belirtecinin düşmesi ile *masini* sözcüğünün anlam yükünü taşıması söz konusudur ve “onun” anlamını verdiği iddia edilen bu sözcüğün sahiplik belirten farklı tamlama kalıplarında bulunmadığı anlaşılmaktadır (Nanto, Varol, 2023: 172). Bu sözcüğün eş dizimlilik ilkesine göre “silah” anlamının ortaya çıktığı farklı örnekler vardır. *Masini* “silah” sözcüğünün anlamsal içeriğini, bu sözcükle eşdizimli olabilen *huradi* “asker” sözcüğünden sonra gelmesiyle anlamaktayız.

LÚ.A.SI.MEŠ-áš-te ú-i ú-ni a-šá-a-zi-e

hi-i-ni-e ši-ú-bi LÚ.**hu-ú-ra-¹di-na¹-a**

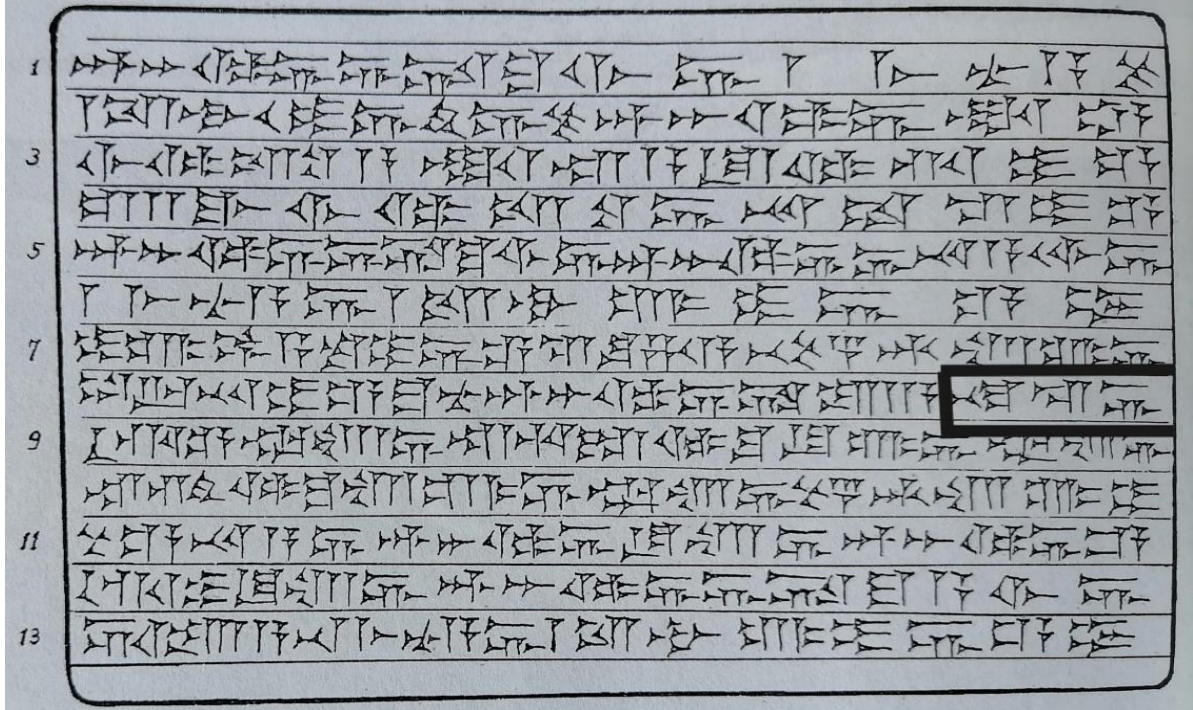
ma-a-si-ni-e-i-a-ni a-šá-zi-e ¹ú-ú¹-še 2 MAN.MEŠ-...

“O zaman ordumu götürdüm ondan² silahla. . . ayrıca iki kralı kuşattım(?) . . .²²”

Urartu Kralı Işpuini oğlu Minua dönemine dair tam okunamayan bu yazıtta (ve diğer yazıtlarda) *masini* “onu, ondan” olarak tercüme edilmekte ve dilin eşdizimlilik ilkesini yıkmaktadır. Urartu yazıtları incelendiğinde, *masini* sözcüğünün birçok yerde “silah” anlamıyla mantıksal örtüşmeler sergilediği anlaşılabilmektedir. Çünkü asker ve mızrak sözcükleri birer belirteç gibi *masini* “^{asker} silah^{mızrak}” sözcüğünün anlam alanını ortaya çıkarmaktadırlar²³. Ağrı’nın Patnos ilçesi sınırları içindeki Urartu Aznavurtepe Tapınağı yazıtında da *masini* sözcüğünün “silah” anlamını verdiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

²² (<http://oracc.org/ecut/Q006901/>).

²³ *Masini* sözcüğünün Urartu yazıtlarında bulunmasının diğer bir önemi, bu sözcüğün anlam alanını genişletmesiyle “araç ve makine” gibi sözcüklerin de kaynağı ya da erken dönem kullanımı örnekleri olabilmesidir. Makine sözcüğünün Yunan kaynaklı olduğu belirtilse de bu sözcüğün Urartulardan sonra Yunanlılar ile yoğun etkileşim yaşamış Persler sayesinde Yunan medeniyetinin söz varlığına aktarıldığı düşünülebilir. Bu düşünceyi destekleyecek farklı kaynaklara da ihtiyaç vardır.

Çizim 1. Aznavurtepe yazıtının çizimi ve *ma-si-ni* sözcüğü (Balkan, 1960; Salvini, 2008)

- (6) ^mmì-nu-a-ni ^miš-pu-ú-i-ni-e-**h**é
- (7) i-ú LÚ.a-te-i-ni e-si na-**h**a-a-be KUR.šá-ti-ru-ú-ni
- (8) du-ur-ba-i-e ma-nu ^dh^{al}-di-ni uš-ta-a-be **ma-si-ni**
- (9) šú-ri-e ka-ru-ni URU.**h**u-ra-di-na-ku-ú-ni ka-ru-ni

“... İşpuini oğlu Minua, babasının tahtına oturduğu zaman, Şatiru Ülkesi isyan çıkardı. Tanrı Haldi, **silahı** olan mızrakla hücum etti, Huradinakuni şehrini yenilgiye uğrattı ...”.

Aznavurtepe yazıtının bir bölümünün (6-9 satırlar) değerlendirildiği metin içinde geçen *masini* sözcüğünün “silah” anlamı ile uyumluluk sergilediğini bu sözcüğün devamında gelen *şuri* “mızrak” ile anlamaktayız. Urartu yazımında *şuri* sözcüğünde olduğu gibi GIŞ belirtecinin düştüğü örnekler de bulunmaktadır. Bu belirtecin işlevselliğini yitirmesinde, “silah” anlamıyla *masini* sözcüğü etkili olmaktadır.

Ayanis yazıtının (ii 3) olarak belirtilen bölümünde geçen *ma-si-ni-li* sözcüğünde, Urartuca çoğul bildirim eki {-li} bulunmasına rağmen yine sözcüğün “onun” 3. tekil şahıs sahiplik adlı ile çevirisi yapılmaktadır. Bu sözcükteki çoğul aktarımda da *masinili* sözcüğünün “silahlar” anlamını verdiği düşünülmektedir. Yazıtta, *masini*'nin bulunduğu satırın diğer sözcükleri konusunda da belirsizlikler

hakimdir. Yazıtın okumasında, “Tanrı Haldi onun kapısını silistleyecek alzinai²⁴” biçiminde dilbilgisel bağdaşıklık ve anlamsal tutarlılığın yeterince uzak olduğu bir çeviri bulunmaktadır²⁵. Urartucanın *derasiabi*; *zilibi* ve *masini* sözcüklerinde olduğu gibi diğer sözcük anlam alanlarının belirlenmesine yönelik bilgilerin, tutarlılık ve uzlaşım salk sergileyecek biçimde detaylandırılmasına -Türkçe bir bütünce oluşturabilmek amacıyla- devam edilecektir.

Sonuç

Urartu ve Urartu yazıtları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kültürel ve dilsel miraslarıdır. Urartu yazıtları, geçen binlerce yıla ve Doğu Anadolu'nun sert iklimine rağmen günümüze kalabilmişlerdir. Yazıtlarda geçen bazı sözcüklerin de günümüz bölge dillerinde bulunması, bu durumun rastlantısallığın ötesinde olduğunu ve bir değerlendirilme sürecini gerektirdiğini belirtmektedir. Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra, Urartulu insanların toplu bir soykırıma ya da göçe maruz bırakıldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, Urartuların, değişen baskın toplumlara ve dillerine uyum sağlayarak (benzeşerek) yaşamlarını aynı bölgede devam ettirdikleri anlaşılmalıdır.

Urartu'dan kalan miras sözcükler, Urartucanın anlaşılabilirliğinde belirleyici oldukları gibi dilbilimsel araştırmalara da kaynaklık etmektedirler. Çünkü ölü bir dil olan Urartucanın söz varlığına dair bilgileri edinmek, Akadca, Hititçe ve Asurca gibi dillerden daha zordur. Urartu yazı sistemi, özünde semitik dillere aittir. Yazı, bu dillerin ses envanterine uyum sağlayacak biçimde oluşturulmuştur. Urartu yazıtları sayıca daha azdır ve konusal çeşitlilikleri sınırlıdır. Bu nedenle seslerin, sözcüklerin ve dilbilgisel anlama sahip birimlerin detaylı olarak belirlenmeleri ve bunların anlam alanlarının pekiştirilme olanakları azdır. Urartucanın devamı olan dillerin bulunmaması, art zamanlı dil araştırmaları imkanını sınırlamaktadır. Dilin söz varlığına ve yazıtlarının anlamsal içeriğine dair birçok bilgi gizemini korumaktadır. Uyum sorunlu yazı sistemi ve Hurrice ile olan akrabalık ilişkisine bağlı olarak çözümlenme çalışmaları olsa da farklı dillere ve kaynaklara da ulaşmak gerektiği anlaşılmaktadır. Urartu'nun yaşam alanındaki günümüz dillerinin ve dilbilimsel belirleyicilerin ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu dillerde, Urartu döneminden günümüze aktarılan, -doğrulan ve doğrulama gerektiren- sözcüklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenlerle, dilin ve dilsel içeriğin anlaşılabilirliğine imkân tanıyan dilbilimsel yöntem ve açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgedeki farklı diller konusundaki araştırmacı bilgisi, Urartucanın anlaşılabilirliğinde belirleyici etkiye sahiptir. Çünkü eski çağ toplumlarının aynı yaşam alanını paylaşmaları ile dilsel özellik paylaşmaları arasında önemli bağlar bulunduğu görülmektedir. Tarihin akışı içinde, bu özelliklerin yapısal ve anlamsal ilişkilerinin belirlenmesi için de dillerin ses envanterlerine uyum başta olmak üzere dilsel etkileşimin, aktarım-uyarlama ve uygulama bileşenlerinin anlaşılması gerekmektedir.

Çalışmada, Urartu sonrası, yaşamını özellikle bölgesel etkileşime bağlı olarak sürdüren sözcükler ele alınmaktadır. Bu konuda benzerlik, eşdizimlilik ve metatez gibi çözümlenmeye destek, yapısal ve

²⁴ <http://oracc.org/ecut/Q007100/>.

²⁵ “Tanrı Haldi silahlarla alzinai kapısını silistleyecek” biçimindeki yazıt okuması ve *silist* sözcüğünün anlamsal karşılığının belirlenmesi yönlendirici olacaktır.

anlamsal belirleyicilerin açıklayıcılıklarına başvurulmaktadır. Bunlar, günümüz Farsçası ve bu dilin erken dönem biçimleri ile Türkçe ve Kürtçe gibi bölgesel dillerde bulunup Urartu kaynaklı olan ya da olabilecek sözcükleri belirleyecek ve bu belirlemeleri temellendirecek yönetsel açıklamalardır. Bu belirlemeler yapılırken, *a-derasi* ve *a-tars-a* “-tırs-...” örneklerinde olduğu gibi bilinen dildeki ekleri içererek yapısal ve anlamsal çeşitlilik sergileyen sözcükler aracılığıyla, incelenen dilin belirsizlik sergileyen dilbilgisel işleve sahip eklerini açıklama imkânı da ortaya çıkabilmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.
- Balkan, K. (1960). Patnos yakınında Anzavurtepe’de bulunan Urartu tapınağı ve kitabeleri. *Anatolia*, 5, 133-158.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli Sözcükler *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 196-206.
- Diakanoff, I. M. ve Starostin, A. R. (1986). *Hurro-Urartian as an Eastearn Caucasian language*, Kitzinger, München.
- Dinçol, A. M. (1970). *Eski Anadolu dillerine giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ersöz, S. (2018). Türkçede göçüşme: tanım ve tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Evans, N. (2010). *Dying words: Endangered languages and what they have to tell us*. Malden MA: Wiley-Blackwell.
- Gelb, I. J. (1961). *Old Akkadian writing and grammar, materials for the Assyrian dictionary No: 2*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Gelb, I. J., Civil, M, Brinkman, J. A. ve Anthony, J. (1998). *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Ignace J. Gelb ve ark. (Ed.). Chicago: The Institute.
- Harutyunyan, N. V. (2001). *Korpus Urartskich klinoobraznych nadpisei* (Corpus of Urartian cuneiform inscriptions). Yerevan: Yerevan University Press.
- House, J., and J. Rehbein (2004). What is ‘multilingual communication’? J. House ve J. Rehbein (Ed.), *Multilingual communication* içinde (ss. 1-19). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hsm.3.01hou>
- Johanson, L. (1999). Attractiveness and relatedness: notes on Turkic language contacts. J. Good ve A. C. L. Yu (Ed.), *Proceedings of the Twenty-Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society, Special Session on Caucasian Dravidian and Turkic Linguistic* içinde (ss. 87-93). Berkeley: Berkeley Linguistics Society.

- Johanson, L. (2008). Remodeling grammar: Copying, conventionalization, grammaticalization. P. Siemund ve N. Kintana (Ed.), *Language contact and contact languages* içinde (61-79.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- König, W. F. (1950). *Handbuch der chaldäischen Inschriften, Archiv für Orientforschung (Cilt 1)*. Beiheft 8. Selbstverlag Ernst Weidners.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A concise Pahlavi dictionary*. London: Oxford University Press.
- Nanto, S. ve Varol, O. (2023). Ölü bir dil olarak Urartucayı incelemenin parametreleri, *Arteoloji Dergisi*, 2(2), 155-177.
- Polat, E. (2023). Arkeolojik veriler, çivi yazılı metinler ve antik kaynaklar ışığında I. Darius, *Arteoloji Dergisi*, (2)2, 1-21.
- Polinsky, M. ve Kagan, O. (2007). Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom. *Language and Linguistics Compass*, 1(5), 368-395. 10.1111/j.1749-818X.2007.00022.x.
- Roberge, P. (2013). The formation of Afrikaans. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*, 23.
- Salvini, M. (2008). *Corpus dei testi Urartei Volume I, II, III*. Le Iscrizioni Su Pietra E Rocca-Tavole.
- Thomason, S. G. (2001). *Language Contact*. UK: Edinburgh University Press.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim-temel kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Varol, O. (2005). *Çivi yazılı belgeler ışığında Urartu dilinin yapısal özellikleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Varol, O. (2014). *Türkçe-Kürtçe dil etkileşimi: İkidilli konuşuculara ait verilerdeki dilbilimsel görünümeler*, [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Varol, O. (2021). Sembollerden çivi yazısı ve harflere: Yazı sistemlerindeki temel dil bilişsel eylemler. A. Oktay (Ed.), *Sembollerden romana* içinde (ss. 7-29). Ankara: İksad Yayınevi.
- Wilhelm, G. (1983). Reconstructing the phonology of dead languages. F. C. Ehlich, Dü. (Ed.), *Writing in Focus* içinde (ss. 157- 167). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110822830.157>
- Wilhelm, G. (2004). Urartian. R. D. Woodard (Ed.), *The Cambridge encyclopedia of the world's ancient languages* içinde (ss. 119-137). Cambridge: Cambridge University Press.

İnternet Kaynakları

- https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Old_Persian_Swadesh_list
- https://lrc.la.utexas.edu/eieol/aveol/80#glossed_text_gloss_101275
- <http://oracc.museum.upenn.edu/ecut/cbd/xur/onebigfile.html>

Urartu'nun Miras Sözcükleri için Yapısal ve Anlamsal Belirleyiciler

<http://oracc.org/ecut/Q006901/>.

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/cibilliyet>

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 20.11.2023 Kabul Tarihi: 19.12.2023 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Antropoloji’de Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: İnkaya Mağarası Örneği

*The Utilization of Geographic Information System in Anthropology: A Case Study of İnkaya
Cave*

Birkan GÜLSEVEN*

Öz

Antropolojik ve arkeolojik araştırmalarda elde edilen fosil ve kültürel materyal verilerinin işlenebilmesi için farklı yöntemler uygulanmaktadır. Dijital yöntemlerin yaygınlaşmasıyla Antropolojik ve Arkeolojik kazılarda elde edilen verileri depolamak ve işlemek için dijital yöntemler önemli bir araç haline gelmiştir. Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (CBS) de antropoloji ve arkeoloji bilimleri tarafından son yıllarda yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Coğrafi bilgi sistemleri araçlarıyla kazı alanlarında elde edilen antropolojik ve arkeolojik verilerin mekansal verilerle birlikte işlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu araştırma kapsamında antropoloji ve arkeoloji araştırmalarında coğrafi bilgi sistemlerinin kullanılabilmesi için uygun olan yazılımlar ve yöntemlerden bahsedilmektedir. Bu araştırmada coğrafi bilgi sistemleriyle analiz yapabilmek için ArcGis, Qgis, Voxler ve Surfer yazılımlarından yararlanılmıştır. İnkaya Mağarası’nda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında elde edilen ve teknolojik ve tipolojik olarak analizi yapılan 11.649 adet yontmataşın dağılım ve yoğunluklarının incelenmesi sonucu elde edilen bulgular bu araştırmada kapsamında örnek gösterilerek açıklanmaktadır. Elde edilen analiz sonuçları coğrafi bilgi sistemlerinin arkeolojik ve antropolojik araştırmalarda kullanılabilirliğini göstermektedir. Paleolitik Çağ insanları tarafından kullanıldığı bilinen İnkaya Mağarası’nda yürütülen kazılarda elde edilen bulgular coğrafi bilgi sistemlerinin araçlarıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde mekansal veriyi işleme olanağı sağlayan yazılımlardan faydalanılarak görsel veri çıktıları elde edilmektedir. Bu görsel veri tabanı, İnkaya Mağarası’nda yaşam sürmüş Paleolitik Dönem insan topluluklarının alan kullanımlarını, çevreyle olan ilişkilerini, mekân kullanımlarını ve hareket sistemlerini inceleme olanağı sağlamaktadır. Bu araştırma kapsamında bahsedilen tüm analizler insan davranışlarının nerede ve nasıl sergilendiğini anlamaya yönelik yapılan araştırmalara yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu araştırmaya konu olan coğrafi bilgi sistemleriyle analiz yöntemlerinin antropolojik verinin depolanmasındaki ve işlenmesindeki önemi gözlemlenmiştir. CBS sayesinde elde edilen görsel sonuçların insan davranışları ve mekân kullanımı hakkında yeni çıkarımlar yapmaya imkân tanıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırma kapsamında gözlemlenen sonuçlarda CBS araçlarının antropolojik ve arkeolojik kazılarda toplanan bilimsel verinin depolanmasına ve işlenmesine önemli katkılar sağladığından söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Antropoloji, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Mekansal Analiz, İnsan Davranışları, İnkaya Mağarası.*

* Dr., birkangulseven@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3638-2998

Atıf için: Gülseven, B. (2023). “Antropoloji’de Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: İnkaya Mağarası Örneği”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı 6: Sayfa Sayısı: 80-93. DOI: 10.62068/visbid.1393657

Abstract

Different methods are applied to process fossil and cultural material data obtained in anthropological and archaeological research. In the sense that digital methods, it have become an important tool for storing and processing data obtained in anthropological and archaeological excavations. Geographic Information Systems (GIS) have also been widely used by anthropology and archaeology sciences in recent years. Geographic information systems tools enable the processing of anthropological and archaeological data obtained from excavation sites together with spatial data. Within the scope of this research, software and methods suitable for the use of geographic information systems in anthropology and archaeology research are mentioned. In this research, ArcGis, Qgis, Voxler and Surfer software were used for analysis with geographic information systems. In this research, ArcGis, Qgis, Voxler and Surfer software were utilized for analysis with geographic information systems. The findings obtained as a result of examining the distribution and density of 11.649 lithics obtained during the excavations carried out in İnkaya Cave and lithics analyzed technologically and typologically are explained in this research. The results of the analysis show the usability of geographic information systems in archaeological and anthropological research. The findings obtained from the excavations carried out in İnkaya Cave, which is known to have been used by Paleolithic people, were analyzed with the tools of geographic information systems. In the analyzes, visual data outputs are obtained by using software that enables spatial data processing. This visual database provides the opportunity to examine the use of space, the relationship with the environment, the use of space and the movement systems of the Paleolithic Age human communities that lived in İnkaya Cave. All the analyses mentioned within the scope of this research are to bring a new perspective to the researches conducted to understand where and how human behaviors are exhibited. The importance of geographic information systems and analysis methods in the storage and processing of anthropological data has been observed. It has been determined that the visual results obtained through GIS enable new inferences about human behavior and spatial analysis. In addition, the results observed within the scope of this research indicate that GIS tools provide significant contributions to the storage and processing of scientific data collected in anthropological and archaeological excavations.

Keywords: *Geographical Information Systems, Antropoloji, Spatial Analysis, Human Behaviours, İnkaya Cave*

Giriş

İnsanlık tarihini anlamak, insanın yeryüzü ile olan ilişkisini anlamaktan geçer. Antropoloji bilimi de diğer bilim dalları gibi insanlık tarihini ortaya çıkarmak için teknolojinin sunduğu imkanları geleneksel yöntem ve tekniklere entegre etmektedir. Günümüzde teknoloji veri toplamayı ve toplanan verilerin işlenmesiyle üst (meta) verilerin oluşmasını sağlar. Neredeyse teknolojinin temas etmediği bilim dalı yoktur. Bu bağlamda antropoloji ve coğrafya bilimlerinin araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması insanlık ve onun kültür tarihine daha geniş bir çerçeveden bakmayı sağlamaktadır. İnsan, mekân ve nesne organizasyonunun davranışa ulaşma konusunda bağdaştırıcı yanı büyüktür. İnsanların mekân içinde gerçekleştirdikleri aktiviteler ve olayların örüntüleri edinilmiş deneyimler ile belirlenir. İnsan toplulukları yaşam alanlarını işlevsel olarak kodlamaktadırlar. Çünkü insanlar çevresel olaylar karşısında da davranışlar inşa ederler ve bunu mekâna yansıtırlar. İnsan izlerinin olduğu bir mekâna insanı ve onun yaşamının parçası olan bütün öğeleri yerleştirmesek burada sadece mimariden ve doğal oluşan yapılardan bahsetmiş oluruz. Mekânın antropolojik algısını oluşturmak istiyorsak insanı ve onun yaşamının tüm bileşenlerini mekân içinde incelemek gerekmektedir (Roberts, 2018).

Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) antropolojik ve arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarında toplanan sayısal verilerin, çizimlerin, koordinatların hızlı ve güvenilir bir şekilde görselleştirilmesini sağlamaktadır. Son yıllarda CBS çeşitli bilim dalları tarafından kullanılmaktadır (Heywood, vd., 2011). Antropolojik ve arkeolojik yüzey araştırmalarında ve kazı çalışmalarında araştırılan alanın öznel verileri ve elde edilen insan ve hayvan fosillerinin, insan tarafından üretilen materyallerin ve hammadde kaynakları gibi mekansal verileri birbiri ile ilişkilendirmek için CBS kullanılmaktadır. CBS araştırmalarda toplanan GPS ve total station verilerinin hızlı ve düzenli bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır. Bunun yanında CBS ile araştırma esnasında ve sonrasında oluşturulan sorunsallara en kolay şekilde cevap alınabilmektedir (Conolly ve Lake, 2006). CBS sayesinde kültürel materyallerin çevre ile olan ilişkisinin görünürlüğünü sağlamak mümkündür. Çevre ve aktivite ilişkisi Paleolitik Çağ insanları için önemlidir.

Elde edilen kültürel materyalin kaydını coğrafi referanslarla oluşturabilmek için CBS önemli bir araçtır. Alandan elde ettiğimiz verileri araştırma sorunsallarına göre CBS’de işleyebilmekteyiz. Burada vurgulanması gereken iki önemli unsur vardır. Birincisi araştırma sorunsallarıdır. Bu sorunsallar bilimsel araştırmanın insan zihnindeki haritasını oluşturur. İkinci unsur ise veri depolama yönteminin yapılacak analize göre yapılması gerekmektedir. Yani araştırma yapılırken alandan elde edilebilecek tüm veriler noktasal verileri elde edilerek koordinatlandırılmalı ve kimliklendirilmelidir. Kimliksiz olan tanımlanmayan veriler coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımını zorlaştırabilmekte hatta hatalı verilerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Kültürel materyalin kimliklendirilmesi ve mekansal verinin oluşturulması, insan davranışları hakkında önemli meta veriler sağlayabilmektedir.

Bu çalışmada 2014-2021 yılları arasında Çanakkale ili ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmaları ve 2017-2022 yılları arasında gerçekleştirilen İnkaya Mağarası Kazısı’nda elde edilen mekansal verilerle birlikte bu mekanlardan elde edilen 11.649 tane yontmataş verisinin coğrafi bilgi sistemleri araçlarının nasıl kullanıldığından bahsedilmektedir (Özer, vd., 2018, Özer, 2023, Gülseven, 2023). İnkaya Mağarası kazısında elde edilen 11.649 adet yontmataş teknolojik ve tipolojik analizleri yapılarak sınıflandırılmıştır.

Bu yontmataşların çekirdekler, taşımaları ve kazıyıcı aletler olarak üç ana başlık altında incelenmiştir (Özer, 2023).

Bu çalışmada Çanakkale ilinde ve İnkaya Mağarası’nda yaşam sürmüş Paleolitik Çağ insan topluluklarının mekân içindeki davranış örüntülerini inceleyebilmek için yeni bir yöntem denemesinden söz edilmektedir. Bu denenen yöntemde materyal olarak Paleolitik Çağ insan davranışlarının somut örnekleri olan yontmataşlardan faydalanılmıştır. Yontmataş devrindeki insanları konu alan araştırmalarda, paleolitik çağda yaşamış insanların fosillerine ulaşmak her zaman kolay olmamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar, Paleolitik Çağ insanının besin olarak tükettiği materyallerden ve ürettiği eşyalardan yola çıkarak insana ulaşma eğilimi göstermektedir. Bazı durumlarda Paleolitik Çağ insanların yaşadıkları ortamlarda toprak yapısından ve jeolojik olaylardan kaynaklanan deformasyonlardan dolayı sadece yontmataşlar ele geçmektedir. İnkaya Mağarasında henüz insan, hayvan ve bitki kalıntıları tespit edilememiştir. Ancak çok sayıda yontmataş elde edilmiş ve bu yontmataşlar coğrafi referanslarıyla birlikte teknolojik ve tipolojik analizleri yapılarak incelenmiştir (Özer, 2023). Anadolu coğrafyasında yapılan Paleolitik Çağ araştırmaları için henüz yeni olan bu yöntemde birçok bilgisayar yazılımlarından (ArcGis, QGIS, Voxler ve Surfer) yararlanılmıştır.

Araştırma alanlarından elde edilen mekânsal veriyle yontmataş verilerinin CBS araçlarıyla yönetilebilmesi için sorunsallar oluşturulmuştur. CBS ile işlenen verilerden elde edilen analiz grafikleri ve haritalar bu sorunsallar temelinde oluşturulmuştur. Sorunsallar aşağıda maddeler halinde aktarılmıştır.

- İnkaya Mağarası’nın konumu ile Çanakkale yüzey araştırmasında tespit edilen yontmataş buluntu alanlarının arasında konuma bağlı bir ilişki var mıdır?
- Paleolitik Çağ insanları için İnkaya Mağarası avantajlı bir konumda mıdır? Yontmataş buluntularının mekânsal konumları bunu incelememize olanak sağlar mı?
- Mağarada yaşam süren insanların yaşamını kolaylaştıran çevresel faktörler nelerdir ve bu faktörlerin lokasyonla ilişkisini nasıl inceleyebiliriz? Eğer lokasyona bağlı çevresel avantajlar varsa bunlar CBS analizleriyle nasıl değerlendirilebilir.
- Araştırma esnasında belirlenen lokasyonlarda yontmataşların yoğun olduğu alanlar nerelerdir?
- Yontmataşların yoğun olduğu bölgelerde yontmataş çeşitliliği var mıdır? Bu yontmataşların diğer lokasyonlarla tekno-tipolojik ilişkisi bulunmakta mıdır?
- Yontmataşların bulunduğu alanlarla hammadde kaynakları arasındaki mesafe ne kadardır? Bu mesafenin belirlenmesi insanların hareket sistemleri ve yayılım alanları hakkında bilgi verebilir mi?
- İnsan faaliyetlerinin göstergesi olan yontmataşların birikim ve dağılımları alan içinde ne gibi farklılıklar göstermektedir? Mekânsal kullanım izlerinin CBS analiziyle sağlanması yapılabilir mi?
- Yontmataşların alet çeşitliğinde mekânsal ve dönemsel farklılıklar var mıdır?
- İnsan topluluklarının mekân üzerindeki etkisinin izleri görülebilir mi?

- Mağara insanları, yaşam ve aktivite alanlarını belirlerken topografyanın özelliklerini göz önünde bulundurulmuş mudur? Topografya özelliklerinin incelenmesi insan davranışları hakkında bir veri sağlayabilir mi?

Metot: Coğrafi Bilgi Sistemleriyle Yapılan Analizler ve Görsel Çıktıları

Coğrafi bilgi sistemleri arkeolojik ve antropolojik harita üretme aracı değildir. Araştırma alanında elde edilen bütün verileri birleştirerek analiz etmeyi sağlayan ve bunun neticesinde de görsel olarak yeni bir veri tabanı oluşturma aracıdır (Roosevelt, 2020).

Bu çalışmada Coğrafi bilgi sistemlerinin araçlarıyla yapılan analizler için ArcGis ve Qgis yazılımları kullanılarak Kernel Density ve Point Density analizleri yapılmıştır. Voxler yazılımı kullanılarak Scatterplot analizi yapılmıştır. Kernel 2 boyutlu Voxler ise 3 boyutlu bir dağılım ve yoğunluk analizi vermektedir. Ayrıca topografya haritaları için de Surfer yazılımı kullanılmıştır. Bu analizler farklı işlem adımları izlenerek yapılmıştır. Topografya haritaları için kullanılan yükseklik değerleri Google Earth Pro programının alt yapısı kullanılarak elde edilmiştir.

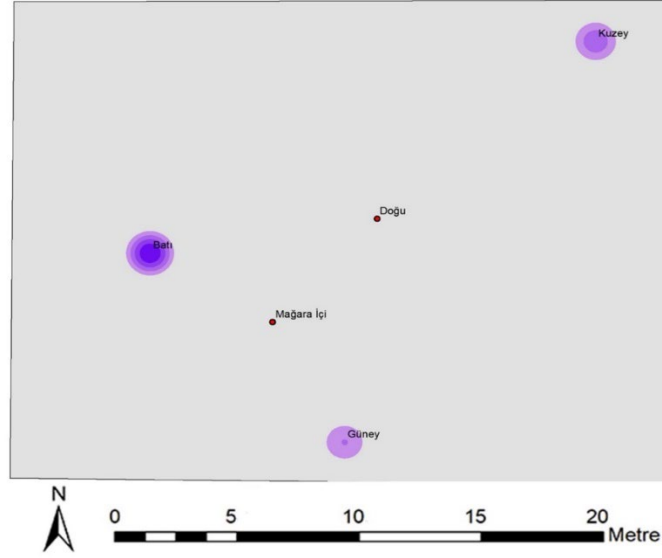
Kernel ve Point Density analizleri için yüzey araştırmalarında tespit edilen tüm buluntu alanlarının GPS bilgileri kaydedilmiştir. Bu lokasyon bilgisine ek olarak araştırma alanlarında bulunan yontmataşların teknolojik ve tipolojik özelliklerinin de bulunduğu veri seti eklendikten sonra ArcGis ve Qgis yazılımlarının öznel tablosu alanına hem lokasyon bilgileri hem de yontmataşların teknolojik özelliklerinin bilgileri aktarılmaktadır. Öz nitelik verileri oluşturulmuş vektör poligonu üzerine işlenerek biçim dosyasına (Shapefile) doğru ve eksiksiz bir şekilde eklendikten sonra Kernel ve Point Density analizleri gerçekleştirilmiştir.

Voxler yazılımının içinde bulunan Scatterplot analizi 3 boyutlu bir görsel sunduğu için kazı yapılan alanlarda uygulanması daha faydalı olacaktır. Bu analizde açmalarda bulunan tüm kalıntıların X, Y, Z koordinatları alınmış olması gerekmektedir. X koordinatı açmanın kuzey duvarının (doğu-batı yönündeki) kenar uzunluğunu, Y koordinatı batı duvarının (kuzey-güney yönlü) kenarının ölçülerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Z ölçüsü buluntuların yükseklik (derinlik) ölçülerini göstermektedir. Bu çalışmada sadece buluntuların koordinatlarının alınması yeterli değildir aynı zamanda açmaların da sınırlarını belirten GPS değerlerinin kayıt altına alınması gerekmektedir. Tüm buluntuların X Y Z bilgilerinin yanında arkeolojik ve antropolojik bilimsel tanımlamalarının yapılarak kaydedilmesi gerekmektedir. Toplanan bu veriler Voxler yazılımının tanıdığı CSV (csv: virgülle ayrılmış değerleri içeren dosya) uzantılı dosyaya eklenerek Scatterplot analizi için ihtiyaç duyulan veri girişi sağlanır. Hazırlanan CSV uzantılı veri setinin içinde kazı alanlarından elde edilen materyallerin bilimsel tanımlamalarından oluşan sınıflandırma bilgileri ve bu materyallerin X Y Z bilgileri yer almaktadır. Bu işlemler tamamlandıktan sonra lejant ve ölçek ayarları yapılmaktadır. Son olarak analizin görsel çıktısı kayıt altına alınarak analiz işlemi tamamlanmaktadır. Bu analizde önemli olan unsur, X Y Z koordinatları ile lokasyon bilgilerinin birbiri ile uyum sağlamasıdır. Aksi takdirde yapılan analizin görsel sonuçları ve ölçeği hatalı olacaktır.

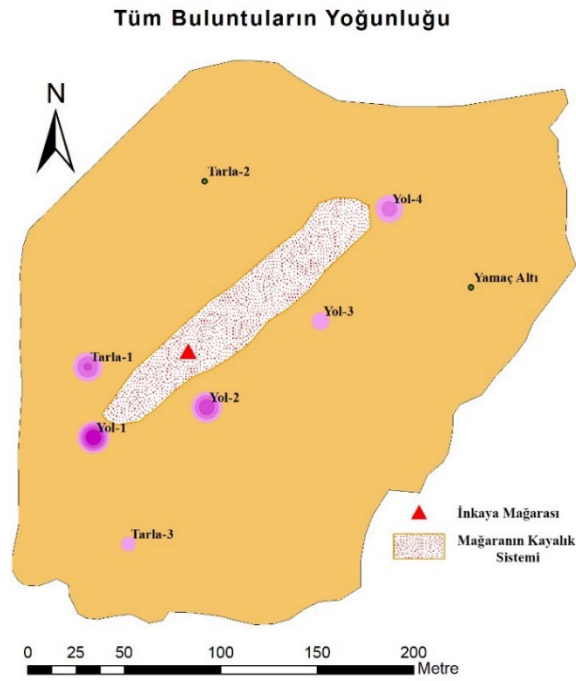
Surfer yazılımı ile oluşturulan topografya haritaları için iki farklı şekilde yükseklik değerleri elde edilebilir. İlk ve daha kolay yolunda Google Earth Pro yazılımından araştırma alanının sınırları belirlenerek yüksek çözünürlükte yükseklik verisini indirmek gerekmektedir. Bu olanakları Google Earth Pro yazılımı sağlamaktadır. İkinci yol ise arazide gezilerek belirlenen birçok alandan GPS koordinatlarını alarak topografya haritası için ihtiyaç duyulan veri tabanı oluşturulabilmektedir. Elde edilen yükseklik değerleri ve araştırma alanının sınırlarının kayıtlı olduğu CSV uzantılı dosyayla Surfer yazılımına aktarılmakta ve uygun işlem adımları izlenerek topografya haritasının çıktısı alınmaktadır.

Coğrafi bilgi sistemleri farklı veri türlerinin aynı düzlemde işlenmesine olanak sağlamıştır. Bu sayede hem veri depolama hem de depolanan verilerin görselleştirilmesi yapılmıştır. Oluşan yeni görsel veri tabanı sayesinde kullanılan mekâna ve insan davranışlarına dair daha fazla çıkarım yapma olanağı sağlanmıştır. Yukarıda bahsedilen analizlerin her biri İnkaya Mağarası’nda ve Çanakkale ili yüzey araştırmalarında elde edilen verilerle yapılmıştır (Özer, vd., 2018; Özer, 2023). Kazı ve yüzey araştırmalarında elde edilen lokasyon bilgileriyle, yontmataşların analizlerinden oluşan bir veri tabanı hazırlanmış ve analizlerin görsel çıktıları alınmıştır (Gülseven 2023).

İlk olarak Kernel ve Point Density analizler için araştırma alanının sınırlarını gösteren poligon hazırlanmış ve üzerine buluntu alanlarının koordinatlarına bağlı kalarak noktalar eklenmiştir. Birçok veri katmanının üst üste binmesiyle oluşan bu veri setinin en son katmanını yontmataş buluntuların sayıları ve tekno-tüpolojik analizleri oluşturmaktadır. Özetle Poligon (alan sınırları verisi) katmanı, Noktasal veri (Point) katmanı ve bu noktalarda tespit edilen yontmataşların miktarları ve tekno-tüpolojik özelliklerinin bulunduğu öznitelik katmanı eklenir. Bu aşamalar tamamlandıktan sonra mekansal verinin çıktısı olan Kernel ve Point Density analizlerinin görsel çıktıları alınır (Grafik 1, Grafik 2 ve Grafik 3). Yapılan analizler sayesinde ortaya çıkan görsel grafiklerde yontmataşların dağılım ve yoğunluklarının bulunduğu alanlar gösterilmektedir. Grafik 1’de İnkaya Mağarası’nda kazı yapılan açmalarda tespit edilen yontmataşların yoğunluk grafiği gösterilmektedir. Bu grafikte en yoğun yontmataş buluntusunun olduğu alan Batı açması olarak tespit edilmektedir. Grafik 2’de İnkaya Mağarası’nın etrafında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen yontmataş buluntu alanlarının yoğun olduğu alanlar gösterilmektedir. Grafik 3.1’de Çanakkale ili ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen buluntu alanlarının dağılımları gösterilmektedir. Grafik 3.2’de Çanakkale’nin Çan ilçesinde tespit edilen yüzey araştırması buluntu alanlarının dağılımları (Point Density yoğunlukları) gösterilmektedir. Grafik 3.3’te Çan ilçesinde tespit edilen yontmataş buluntu alanlarındaki buluntuların Kernel yoğunluk grafikleri gösterilmektedir.

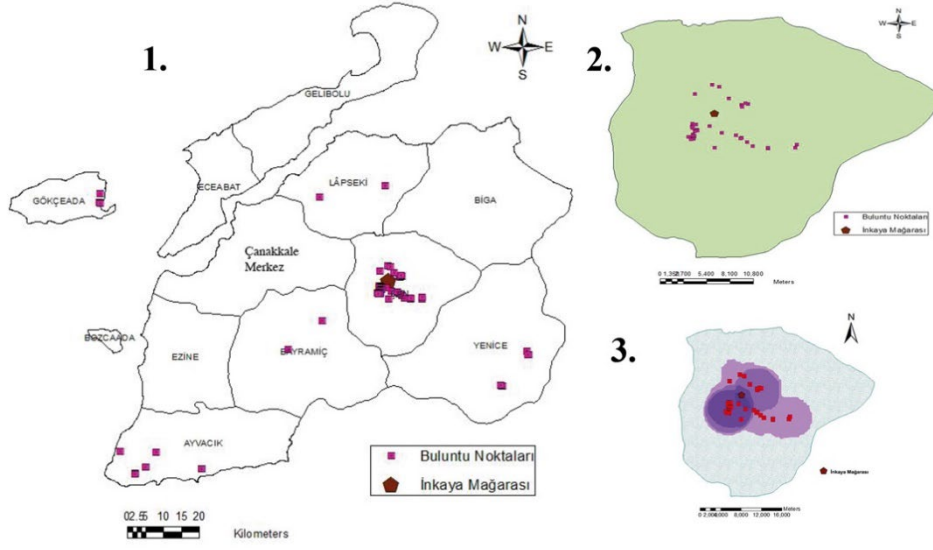

Grafik 1: İnkaya Mağarası'nda yürütülen kazı çalışmalarının yapıldığı açmalar ve açmalarda tespit edilen yontmataşların Kernel Density yoğunluk grafiği

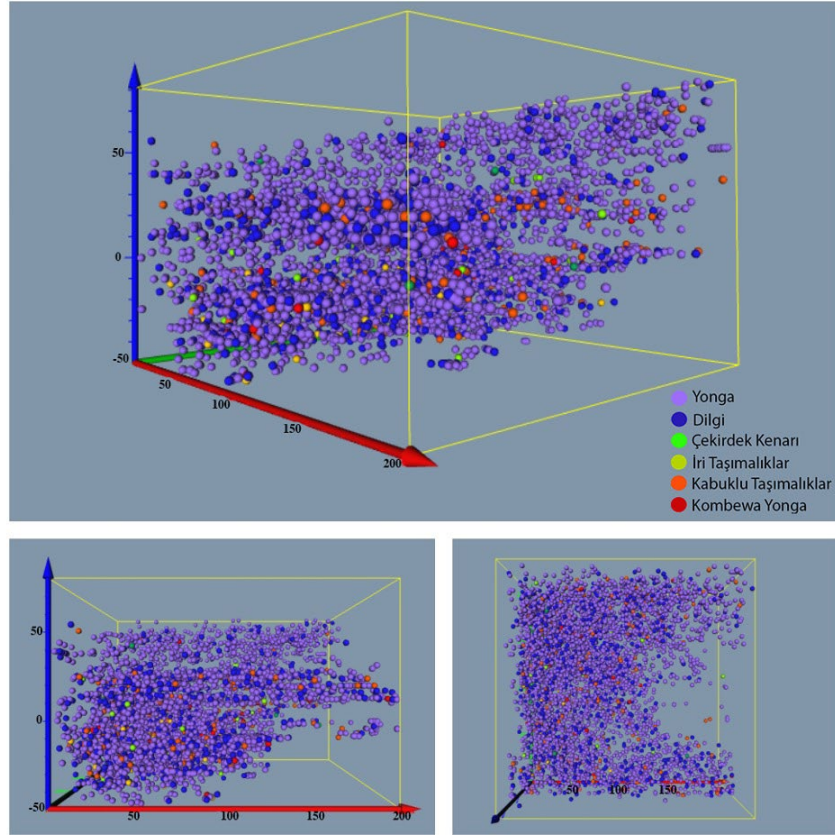
Grafik 2: İnkaya Mağarası'nın çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen buluntu alanlarının Kernel Density grafiği

Antropoloji’de Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: İnkaya Mağarası Örneği

Grafik 3: Çanakkale ili ve ilçelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen yontmataş buluntu alanlarının Kernel ve Point Density analiz grafikleri

İnkaya Mağarası’nda kullanılan ikinci CBS aracı da Voxler yazılımıdır. Yontmataşların kazı açmalarındaki konum bilgileriyle bu yontmataşların teknolojik ve tipolojik sınıflandırmalarının yer aldığı veri seti Voxler yazılımının içinde yer alan Scatterplot analizi ile incelenmiştir (Grafik 4). Grafik 4’te İnkaya Mağarası’nın Batı açmasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespit edilen yontmataş buluntuların dağılım ve birikim yaptığı kısımlar gösterilmektedir. Grafikte gösterilen farklı renkler farklı yontmataş alet tiplerini yansıtmaktadır.

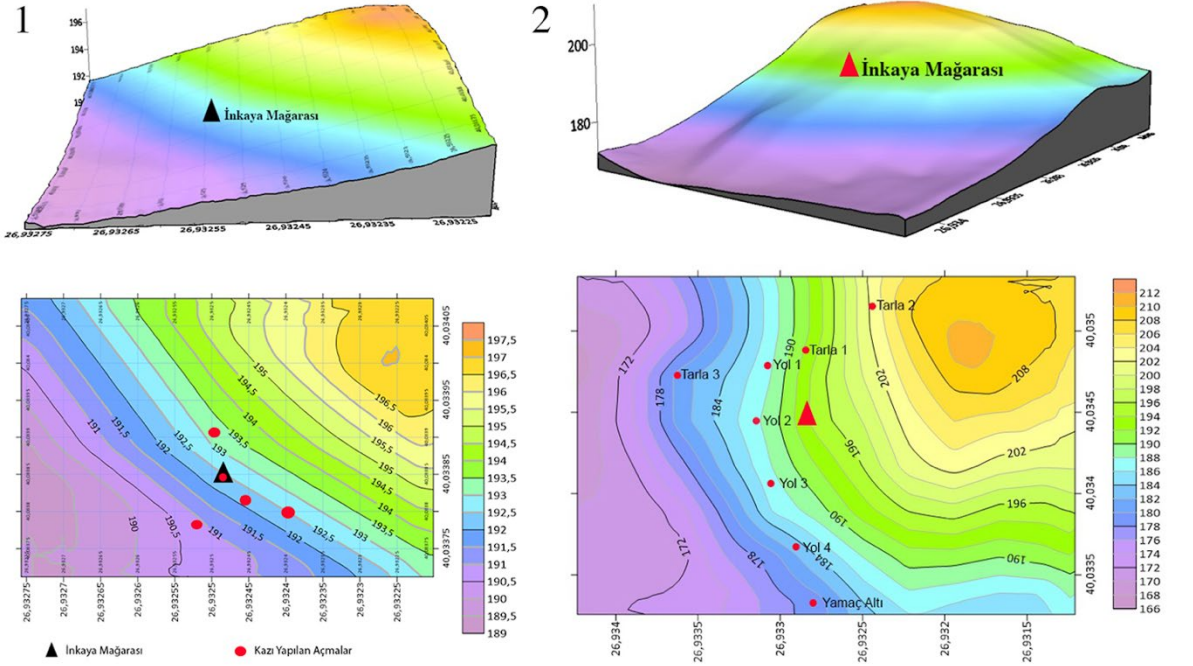

Grafik 4: İnkaya Mağarası'nda bulunan Batı açmasındaki yontmataşların Scatterplot analiz grafiği

Scatterplot analizinde, teknolojik ve tipolojik olarak farklılık gösteren yontmataşlar farklı renklerde dairelerle gösterilmektedir. Bu sayede açma içinde hangi alet tipinin nerede kümeleşip birikim yaptığını ve ne kadar miktarda bulunduğunu görebilmekteyiz. Bununla beraber birikim yapan yontmataşların bulunduğu açmaların genişlik, uzunluk ve derinlik bilgilerini de aynı grafikte gözlemleyebilmekteyiz. Aslında ortaya çıkan bu görsel kazı yapılan açma içindeki toprağın alınmasıyla havada asılı kalan yontmataşların bir görüntüsünü sunmaktadır. Ayrıca bu manzara stratigrafik olarak yontmataşların çeşitliliğinde bir değişimin olup olmadığını da göstermektedir. Özetle Voxler yazılımıyla yapılan Scatterplot analizi, ölçekli ve üç boyutlu (3D) dağılım ve yoğunluk grafiği vermektedir. Bu sayede kazı yapılan açmalarda üç boyutlu yüzey ve hacim izlenimi yaratmak Scatterplot analiziyle mümkün olmuştur (Conolly ve Lake, 2006).

Son olarak İnkaya Mağarası'nda yapılan araştırmaların topografya üzerindeki yansımalarını incelemek için Surfer yazılımı kullanılarak küçük ölçekli topografya haritaları oluşturulmuştur (Grafik 5). Bu haritalar sayesinde mağara içinde ve etrafında yapılan kazı çalışmalarının ve yüzey araştırmalarında tespit edilen araştırma noktalarının yükseklik ve eğim verilerine ulaşılabilmektedir. Topografya haritalarına mekânsal verileri ekleyerek araştırma yapılan alanların çevresel durumları da incelenmiştir.

Antropoloji’de Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: İnkaya Mağarası Örneği

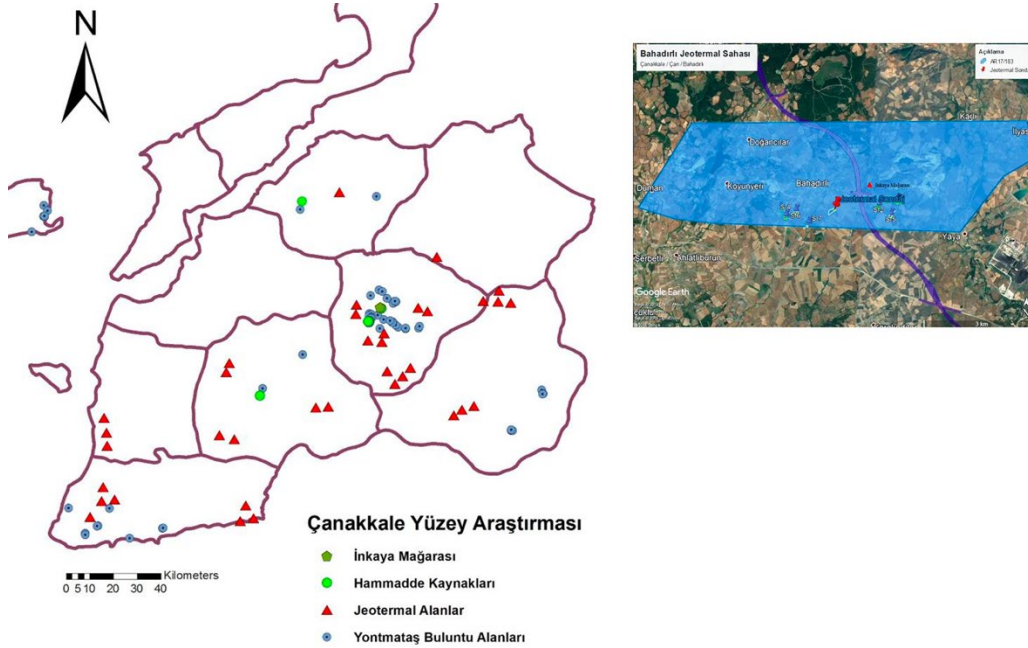
Grafik 5: İnkaya Mağarası’nda ve çevresinde yürütülen kazı çalışmalarının ve yüzey araştırmalarının topografya üzerindeki konumları. **1.** Kazı Açmaları **2.** Yüzey Buluntu Alanları

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak coğrafi bilgi sistemlerinin, arkeolojik ve antropolojik araştırmalar için önemli bir depolama ve görselleştirme aracı olarak kullanılabildiği tespit edilmiştir. Coğrafi bilgi sistemlerinin araçlarını kullanmadan önce yapılan araştırmayı ve istenilen verileri daha doğru bir şekilde yönetebilmek için hazırlanan sorunsallarla elde edilen CBS çıktılarını değerlendirdiğimiz de değerli bilgilere ulaştığımızı görmekteyiz. CBS’yle üretilen bu görsel çıktılar sayesinde oluşturulan sorunsallarla ilişki kurarak insan topluluklarının davranış örüntüleri ve mekansal analizleri incelenebilmiştir. İnkaya Mağarası’nda yaşamış insan toplulukları hakkında davranışsal çıkarımlar yapmak mümkün olabilmıştır.

CBS araçları kullanılarak üretilen grafiklerle ve haritalarla Çanakkale’de yapılan yüzey araştırmalarında ve İnkaya Mağarası’nda yapılan kazı çalışmalarında elde edilen yontmataş materyallerin mekansal verileri oluşturulmuştur. Bu sayede araştırma yapılan mekân içinde bilimsel veriyi oluşturan yontmataşların ne kadar olduğunu, bu yontmataşların yerlerini ve hangi karakteristik özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaya çalışarak yontmataşların dağılım ve yoğunluklarıyla insanlar tarafından kullanılan mekân arasındaki ilişki gözlemlenebilmiştir. Üretilen haritalar ve grafikler yukarıda

bahsedilen sorunsallara göre incelenmiştir. Bu bağlamda Çanakkale ilinde yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen yontmataş buluntu alanlarıyla bölgede avantaj sağladığı düşünülen çevresel avantajlar arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Harita 1: Çanakkale İlinde tespit edilen yontmataş buluntu alanları, jeotermal su kaynakları ve hammadde kaynaklarının konumları (Solda), İnkaya Mağarası'nın yakında aktif olan jeotermal sondaj çalışmasının lokasyon haritası (Sağda)

Araştırma sorunsallarına bağlı olarak oluşturulan görsel veri çıktılarından elde edilen bilgiler aşağıda sırasıyla bahsedilmektedir.

- Çanakkale İli ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen buluntu noktalarıyla İnkaya Mağarası'nda elde edilen yontmataş buluntular arasında hem kültürel hem de konumsal ilişki gözlemlenebilmiştir. İnkaya Mağarası'nın yüzey araştırmalarında tespit edilen yontmataş buluntu alanlarının tam merkezinde konumlandığını görebilmekteyiz (Harita 1) (Özer, vd., 2013; Özer, vd., 2018). Çanakkale İlının genelinde tespit edilen yontmataş buluntu alanlarının Paleolitik Çağ insan topluluklarının yoğun olarak Çan ilçesinde bulunan İnkaya Mağarası'nın çevresinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir (Grafik 1, Grafik 2 ve Grafik 3).
- İnkaya Mağarası'nın bulunduğu bölgenin Paleolitik Çağ insanları tarafından yoğun olarak kullanıldığı anlaşıldıktan sonra çevresel faktörlerin sağladığı avantajlar incelenmiştir. Bu doğal

kaynakların Paleolitik Çağ insanları için bir çevresel avantaj olabileceği düşünülmüştür (Harita 1) (Özer, vd., 2018; Özer, 2023; Gülseven, 2023). Harita 1’de yontmataş buluntu alanlarının, çakmaktaşı kaynaklarının ve jeotermal su kaynaklarının İnkaya Mağarası’nın etrafında kümeleştiği görülmektedir. Dolayısıyla Paleolitik Çağ insanların ihtiyaç duyduğu hammadde kaynaklarının ve jeotermal su kaynaklarının yakınında olmayı tercih ettiği gözlemlenebilmektedir. Ayrıca haritada doğal kaynakların ve insan eliyle üretilmiş yontmataşların arasındaki mekansal ilişki de incelenebilmektedir (Özer, 2023).

- Mağaranın konumu ile hammadde kaynaklarının arasındaki mesafe ölçülebilmıştır (Harita 1). Yontmataşların üretildiği tüm hammadde kaynaklarının mağaranın yakın çevresinde olduğu tespit edilmiştir. Bu hammadde kaynakları mağarada yaşam sürmüş insanların çok yakınında bulunmaktadır. Ayrıca İnkaya Mağarası ’da çakmak taşından oluştuğu için dönem insanları mağaranın kendisini de hammadde kaynağı olarak kullanmıştır (Özer, 2023).

- Yontmataşların yoğun olduğu alanlar tespit edilebilmiş ve bu alanlardaki yontmataş çeşitliliği belirlenmiştir. Bu sayede insan aktivitelerinin nerede yoğunlaştığı gözlemlenebilmiştir. İnsan faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlarda yontmataşların birikiminin ve çeşitliliğinin fazla olduğu tespit edilmiştir (Grafik 1, Grafik 2, Grafik 3, Grafik 4). Grafikler incelendiğinde İnkaya Mağarası’nın etrafının yaklaşık 200 metrelik bir yarı çap genişliğinde yoğun bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Mağaradan uzaklaştıkça yontmataş sayılarında önemli bir düşüş gözlenmekte ve belirli bir sınırdan sonra yontmataş kalıntıları görülmemektedir.

- Çanakkale ili ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmalarıyla, mağara çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen yontmataşların lokasyon verileri CBS araçlarıyla işlenerek yontmataşların dağılım sınırları belirlenmiştir. Diğer bir deyişle mağarada yaşam sürmüş insan topluluklarının yayılım gösterdiği alanlar görselleştirilmiştir (Harita 1, Grafik 3).

- Yontmataşların yoğunluk ve çeşitlilik gösterdiği alanlardan bazılarında farklı alet tiplerinin olduğu tespit edilmiştir (Grafik 1, Grafik 2, Grafik 3). Farklı alanlarda gözlemlenen yontmataş tipleri insanların mağarayı ve çevresini farklı aktiviteler için kullandığını düşündürmüştür. Alet tiplerinin işlevsel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda mağaranın batı açmasının bir atölye alanı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Burada tespit edilen çekirdekler, çekirdek kenarları kabuklu yongalar ve debris (atık parça) birikintileri diğer buluntu alanlarından farklı bir görünüm sergilemektedir. Batı açması mağaranın diğer kısımlarında tespit edilen yontmataşlardan hem sayıca daha fazladır hem de çeşitlilik olarak farklılık göstermektedir (Grafik 4). Dolayısıyla İnkaya Mağarası’nda insan topluluklarının ürettiği yontmataşların dağılım ve birikim yaptığı alanlarda mekansal farklılıkların olduğunu söylemek mümkün olmuştur (Gülseven, 2023).

- İnkaya Mağarası’nda yaşam sürmüş Paleolitik Çağ insanları için mağaranın topografya özellikleri de dikkat çekmektedir. Mağaranın bulunduğu lokasyon geniş bir ovayı, hammadde kaynaklarını ve su kaynaklarını görebilecek bir konumda olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun insan topluluklarının çevreleri ile hızlı iletişime geçme olanağı sağlayabilir. Paleolitik Çağ insanları için görüş açıklığı enerji kaynakları kadar önemlidir. Görüş açıklığı, çevresinde olan bitenin farkında olmasını sağlar ve bu sayede kendi güvenli alanını oluşturabilir. Ek olarak topografyayı

inceleyerek eğimli alanları, su kaynaklarına yakınlığı, kesin olmayan ancak tahmin edilen açık av alanlarını gözlemleyebilmek gibi pek çok veriye ulaşabilmek hedeflenmiştir. Ancak bu çıkarımları eksiksiz yapabilmek için arkeolojik, antropolojik, zooarkeolojik, botanik ve jeolojik verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde henüz yeterli olmayan veri setleriyle ilgili yapılan çıkarımlar bir önerme veya teori olarak kalacaktır.

- Paleolitik Çağ insan topluluklarının mekân üzerindeki izleri CBS araçları kullanılarak görselleştirilmiştir. Kazı ve yüzey araştırmalarının yürütüldüğü alanlarda CBS araçlarından faydalanılarak üç boyutlu (3D) üretilen görsellerde yontmataşların nerede, ne kadar ve hangi tipte bulunduğu tespit edilmiştir. Lokasyon ve materyal bilgisinin işlenmesiyle birlikte tipolojik özelliklerine göre renklendirilen yontmataşların nerede ve hangi tipte kümeleşme yaptığı gözlemlenebilmiştir (Grafik 4). Mekân içinde dağınık olarak gözlemlenen yontmataşların CBS araçlarıyla yapılan analizlerinden sonra İnkaya Mağarası'nın insanların mekânı gelişi güzel kullanmak yerine yaşamsal aktivitelerine göre organize ettiği anlaşılmıştır. Bu analizler sayesinde İnkaya Mağarası'nda yaşam sürmüş insan topluluklarının alet üretmek için seçtikleri atölye alanı tespit edilmiştir (Gülseven, 2023). Yapılan bu analizlerin sonuçları kazı ve araştırma alanlarında elde edilen yontmataş kalıntılarının yoğunlukları ve tipolojik çeşitlilikleri sayesinde oluşturulmuştur.

Son söz, İnkaya Mağarası ülkemizde CBS araçlarını kullanarak analizler değerlendirilen ilk Paleolitik Çağ mağarasıdır. Burada var olan insan topluluklarının davranış örüntülerinin mekânla olan ilişkilerinin ortaya konulması önemlidir. Bu incelemeleri yapabilmek için CBS analizleri büyük kolaylık sağlamıştır. Antropolojik araştırmalarda, insanın ve insanın temas ettiği tüm kalıntıları bir bütün halinde inceleyebilmek için CBS araçları önemli bir rol üstlenmektedir. Bu araştırmada antropolojik ve arkeolojik kazılarda elde edilen bilimsel verilerin coğrafi bilgi sistemlerinin araçlarıyla incelenebilmesi için kullanılacak yeni bir yöntem önerisi sunulmuştur. Bu yöntemin kullanılabilirliğinin göstergesi olarak örnek bir araştırmanın veri tabanından ve görsel çıktılarından faydalanılmıştır (Özer, vd., 2013; Özer, vd., 2018; Özer, 2023, Gülseven, 2023).

Teşekkür

İnkaya Mağarası Kazısında elde edilen bulgular üzerinde çalışma imkânı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. İsmail Özer 'e ve tüm İnkaya Mağarası kazı ekibine teşekkür ederim.

Kaynakça

- Conolly, J. ve Lake, M. (2006). *Geographical information systems in Archaeology*. England: Cambridge University Press.
- Gülseven, B. (2023). *İnkaya Mağarası ve çevresindeki Pleistosen dönem buluntu alanlarının coğrafi bilgi sistemleriyle değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Heywood, I., Cornelius, S. ve Carver, S. (2011). *An introduction to geographical information systems*. England: Pearson Education Limited.
- Özer, İ., Sağır, M., Şahin, S., Baykara, İ. ve Güleç, E. (2013). 2013 yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması. A, Özme (Ed.). 32. Araştırma sonuçları toplantısı 2. cilt içinde (s. 279-288) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özer, İ., Sağır, M., Baykara, İ., Dinçer, B., Koca Özer, B., Şahin, S., Eren, E. ve Özdemir, A. (2018). Çanakkale İli’nde Paleolitik dönem insan izleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 99-116.
- Özer, İ. (2023). Çanakkale / Çan / İnkaya Mağarası kazısı. *Antropoloji*, 46, 82-89.
- Roberts, L. (2018). *Spatial Anthropology: Excursions in iminal space*. London: Rowman & Littlefield International.
- Roosevelt, C. H. (2020). Konumun önemi: Geçmişin dijital olarak haritalandırılmasında disiplin çeşitliliği ve toplumla iş birliği. C. H. Roosevelt (Ed.), *Mekansal ağlar araştırma ve kamu erişimi için Anadolu’nun geçmişinin haritalandırılması* (1. Baskı) içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 19.11.2023 Kabul Tarihi: 23.12.2023 Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Orhan Pamuk'un Eserlerinde Hayat ve İktisat İlişkisi* *The Relationship between Life and Economics in the Works Orhan Pamuk*

Zöhre EKİNCİ**

Seyit Battal UĞURLU***

Öz

İnsan tutum ve davranışlarının temel güdüleyicisi olarak ekonominin, yaygın düşüncenin aksine, insanların büyük çoğunluğunun, inanç ve düşüncelerinin ana yönlendiricisi, kişilik ve kimliğinin niteliğinin de belirleyicisi olduğu söylenebilir. Ekonomi, insanın dünyayı kavrama biçimi, doğa ile ilişkisi, sınıfsal ve kültürel düzeyi gibi birçok kategorinin de ana belirleyicisi olarak ifade edilebilir. Farklı disiplinlerin gözlüğünden bakıldığında, sınırsız anlatma olanaklarına sahip roman türünün, insanı olabildiğince geniş perspektiflerden ele alırken onun ekonomik konumunu sürekli detaylandırmasına karşın, bu olgunun edebi araştırmalarda benzer şekilde değerlendirildiğini söylemek güç görünmektedir. Sosyolojik yönü de belirgin olan romanın bir de bu açıdan değerlendirilmesi ayrı bir anlamlılık taşımaktadır. İnsanın iktisadi varlığı ya da yoksunluğu, gündelik yaşamdaki tutum ve davranışları gibi dünya ile her türden ilişkisinde etkin bir sınır belirleyicidir. Türk edebiyatının çoklu bakış açılarına zengin nesnel karşılıklar verebilen yetkinlikteki tek Nobel ödülü yazarı Orhan Pamuk'un (1952-) romanları, bireyi tarihsel süreç içinde toplumsal olgular ile bir arada ele alır. Yazarın eserlerinde, Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinden günümüze kadar geçen süreçte çizilen panorama, Türkiye toplumunu sosyo-ekonomik ve kültürel doku içinde deneyimlediği süreçleri birçok boyutu ile görünür kılar. Bu makalede; yazarın eserleri, bireyin ve toplumun ekonomik varsıllığı ve/veya yoksunluğu ile uyumluluk arz eden tutum ve davranışlarına dönük iz sürülmektedir. İnsanın ekonomik statüsünün; duygu ve düşünce dünyası gibi, gündelik yaşam pratiklerinin de belirleyicisi olduğu öne sürülmekte, yaşamı yönlendiren gerilimlerin de gerisindeki temel güdünün bu olduğu varsayılmaktadır. Geleneksel üretimin egemen olduğu toplumdaki tüketimin var olma gerekçesine dönüştüğü modern topluma kadar sürdüğü, günümüzde ise çılgınlık düzeyine eriştiği gözlemi Pamuk'un romanları üzerinden gözlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Edebiyat ve Ekonomi, Roman ve Ekonomi, Orhan Pamuk, Gündelik Yaşam, Tüketim Kültürü, Sınıfsal Farklılık.*

* Bu makale Zöhre Ekinci'nin 2020 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamladığı "Orhan Pamuk'un Romanlarında Hayat ve İktisat" başlıklı tezinden üretilmiştir.

** MEB, erdalzehra13@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9292-0079

*** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ugurlu@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5814-8820

Abstract

As the main motivator of human attitudes and behaviors, it can be said that contrary to popular belief, the economy is the main driver of the beliefs and thoughts of the vast majority of people, and the determinant of the quality of their personality and identity. The economy can also be said to be the main determinant of many categories such as the way people comprehend the world, their relationship with nature, their class and cultural level. From the perspective of different disciplines, it seems difficult to say that this phenomenon is evaluated in a similar way in literary studies, despite the fact that the novel genre, which has unlimited narrative possibilities, constantly elaborates on the economic position of the human being while dealing with him/her from as broad perspectives as possible. The novel, which also has a prominent sociological aspect, is of particular significance from this point of view. The economic wealth or deprivation of human beings is an effective boundary determinant in all kinds of relations with the world, such as their attitudes and behaviors in daily life. The novels of Orhan Pamuk (1952-), the only Nobel Prize-winning author of Turkish literature capable of giving rich objective responses to multiple perspectives, deal with the individual together with social phenomena in the historical process. The panorama drawn in the author's works, especially in the last periods of the Ottoman Empire to the present day, makes visible the processes experienced by Turkish society within the socio-economic and cultural texture in many dimensions. In this article, the author's works are traced towards the attitudes and behaviors of the individual and society that are compatible with their economic wealth and/or deprivation. It is argued that a person's economic status is the determinant of his/her daily life practices as well as his/her world of emotion and thought, and it is assumed that this is the basic motive behind the tensions that direct life. Pamuk's novels are used to observe the observation that consumption has continued from the society dominated by traditional production to the modern society where consumption has turned into a reason for existence, and that it has reached the level of madness today.

Keywords: *Literature and Economy, Novel and Economy, Orhan Pamuk, Everyday Life, Consumption Culture, Class Difference.*

Giriş

Üretim ilişkilerindeki değişimin dünyanın doğal dengesini bozması neticesinde baş gösteren ekolojik riskler, kapitalizmin ilerleme ve bunun bir ürünü olarak tüketimi kalıcı bir siyaset olarak uygulamasının sonuçlarından biridir. Doğal kaynakların sınırsız üretim itkisiyle dengesizce tüketilmesi ve bunun sürdürülebilir adil bir dengelilik hâli içinde paylaşılmaması, gelir dağılımında eşitsizliklere, farklı sınıflar arasında gelir makasının daha fazla açılmasına ve dünyanın bir kesiminin, sefaleti soyaçekim yasası gibi dededen toruna tevarüs eden bir kader gibi yaşamasına neden olmuştur. Sınırlı kaynakların adil olmayan paylaşımı, üretim ilişkilerini doğrudan etkiler ve sosyal hayata da etkin şekilde yansır. Bunun önemli sonuçlarından biri, toplumun geniş bir kesiminin ömür boyu Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin sınırlarının dışına çıkamayan bir yaşam biçimine mecbur kalmasıdır. Toplumun ve tek tek bireylerin iktisadi yaşamının bu standarda ayarlı olması gündelik yaşamlarının hemen her alanı gibi kültürel ve sanatsal ürünlerle ilişkilerini kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Bireysel çabaların sürekli maddi engellerle karşılaşması, yaşam standartlarını bir kısır döngü içinde ciddi şekilde geriletir.

Estetik değerler, yaşam standartlarının ortalamasının üzerinde olduğu yerlerde çok daha çabuk karşılık bulur. Toplum ve sanat ilişkisinde ekonominin belirleyiciliği öteden beri bilinen bir zorunluluktur. İktisadi durumlar, sanat ürünlerinin üretilme, toplumsal karşılık bulma ve yaygınlaşma süreçlerinde doğrudan ve dolaylı olarak temel belirleyicidir. İnsan, pek çok ihtiyacı olan sosyal bir varlık olması dolayısıyla insani ve beşeri bilimlerin tümünün odağında yer alır. Edebi türler içinde insanı en geniş çerçeveden kavrama olanağına sahip olan sanat türü roman da, onu bu karmaşık toplumsal doku içinde en detaylı biçimiyle verir. Sadece roman değil, günümüz karmaşık ilişkiler ağının her türden değerlendirilmesinde disiplinler arası perspektif önümüzde bir zorunluluk olarak durmaktadır. Roman ise bu özelliği ile felsefe, siyaset, edebiyat, tarih, psikoloji, psikanaliz ve sosyoloji gibi ekonominin de yakından ilgilendiği, çoklu disiplinlerin odağında yer alan bir türdür. Bu durumda disiplinler arası diyalog kaçınılmazdır. Çınla Akdere, disiplinlerin diğer alanların bilgi birikimlerinden ve yaklaşımlardan yararlandığını ifade eder. Kimi zaman bir bilginin soyut çerçevesini çizebilmek için diğer disiplinlere ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Yazara göre disiplinler arası bu anlamda “bilgi geçişliliği”ni tanımlar (2017: 196-97).

Sosyal bilim alanlarında son yıllarda görünürlüğü daha da artan disiplinler arası yaklaşımlar, edebiyat araştırmalarına da çok boyutluluk olarak yansımaya başlamıştır. Her ne kadar edebi metin inceleme yöntemleri çeşitlenmiş olsa da sosyal bilimlerin bazı dallarıyla ilgili karşılaştırmalı ya da disiplinler arası çalışma sayısında hâlâ ciddi bir boşluk vardır. Özellikle edebiyat ekonomi ilişkisinde bir kısırlık olduğu söylenebilir. Oysa edebi eserlerin hemen hepsinde hayatın temel çekim alanı olduğu gibi insanlar arası ilişkileri düzenleyen asli unsur, ekonomi ve bunun etrafında şekillenen kültürdür. Edebiyat ile ekonomi, insan hayatındaki birçok ortak odak noktasını oluşturmaktadır. Biri insanın istek ve ihtiyaçlarının nasıl, ne kadar ve hangi yollarla karşılandığıyla ilgilenir. Diğeri ise insan doğasının temel unsurlarını inceleme konusu yaparken ekonomik yaşamın onun üzerindeki etkileriyle de ilgilenir. Akdere, edebiyat ve iktisat arasındaki ilişkinin epistemolojik düzlemde birbirini bütünleyebileceğini düşünür. Yazara göre önceleri edebiyat ve iktisat arasında pek bir bağlantı

Orhan Pamuk'un Eserlerinde Hayat ve İktisat İlişkisi

kurulamaz. İkisi çok farklı alanlarda çalışılır. Ancak süreç içinde yazarlar eserlerindeki iktisadi konuları inceler ya da iktisatçılar edebiyatın yöntemleriyle ekonomiye farklı açılımlar getirir. İlk zamanlarda birbiriyle asla ilişkilendirilemeyen bu iki alan arasında böylelikle bir etkileşim köprüsü kurulur (2017: 196-97).

Âdem Levent, edebiyat ve iktisat arasındaki ilişkinin edebiyat ve kapitalizm ekseninde etrafında geliştiğini belirtir. Yazara göre sermaye biriktirmek adına çalışma koşullarının ağırlaşması çalışan sınıf üzerinde olumsuz etkilere neden olur. Çalışma şartlarının zorluğu, kötü yaşam koşulları, yabancılaşma, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi konular edebiyat ve iktisat alanında merkezi konuları oluşturur (2019: 174-175). Deniz Kılınçoğlu ise, roman ve iktisat arasındaki yakın bağı şu sözlerle dile getirir:

Kurgusal bir tür olan romanın tarihsel bağlamı içinde anlaşılması için aynı dönemde yazılmış kurgusal olmayan metinlerle paralel olarak okunması gerektiği fikrinden yola çıkan bu yaklaşım, özellikle İngiliz ve Fransız edebiyat tarihi içinde, iktisat, tarih ve edebiyat arasında önemli bağlantıları ve karşılıklı etkileşimleri ortaya koyar (2017: 234).

Edebiyatın farklı disiplinlerden yararlandığını gösterecek bir başka örnek de Batıda yaşanan gelişmelerdir. Fransa'da klasisizm Montaigne ile başlar. Ardından Pierre Corneille, (1606-1684) Racine, (1639-1699) Moliere, (1622-1673) La Bruyere'e (1916-1973) ve Pascal'a (1623-1662) kadar yeni dönemin başlamasına âdeta ön hazırlık yapılır. Edebiyat, bu gelişmelerin arasında bir yandan yaşanan sürecin bir yandan da süreç içerisinde oluşan insan ve toplum bilimlerinin işlendiği bir alan olarak kullanılır. O, yeryüzünde keşfedilen her yeni olguya ev sahipliğini yaparken temelde insanı sorgulayacaktır. Edebiyatın asıl amacı insanın anlaşılması, betimlenmesi, çözümlenmesi, böylelikle keşfedilmesidir. 17. yüzyıl yazarlarından La Bruyere *Karakterler* (1688) adlı eserinde 'insan ruhu anatomisi'ni inceler. Ekonomist olmanın ötesine geçen Smith, insan bilimine odaklanarak ahlaki yapı taşlarını oturttuğu *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabını yazar. Smith, insanın dönüşümünü incelerken toplumun iktisadi oluşumu doğrultusunda da araştırmalar yapar. İnsanı ahlaki gerçeklik perspektifinde ele alan yazar, onun, tutkularının esaretiyle birçok hataya düştüğünü belirtir (Sarfati, 2014: 114-116).

Orhan Pamuk'un Romanlarında Hayat ve İktisat İlişkisi

Roman türünde ekonomi ile ilgili işlenen konuların süreç içinde değiştiği görülür. Aydın, 17. ve 18. yüzyılda yükselen ve iktidara hâkim olan burjuva insanının romanı da sahiplendiğini belirtir. Yazara göre bu kesim sanayileşmiş toplumlarda klasik romana özgü "ferdiyet, aşk, hassasiyet, yardımseverlik, iyilikseverlik" gibi niteliklerin yerine "para, erotizm, iktidar ve iktidar hırsı" gibi niceliği ön planda tutan değerler koyar (2002: 353). Mustafa Özel de kapitalizmi modernliğin kutsal kitabı olarak tanımlar. 17. yüzyılda ekonomi ve erdem ilk çatışmasını okura sunan Cervantes'ten (1547-1616) sonra 18. yüzyıl Avrupa'sında Daniel Defoe'nun (1660-1731) eserleri dikkat çeker. 19. yüzyıla gelindiğinde modern toplumun kılcal damarlarına kadar ilerleyen roman, bireyin ruhundaki tüm çalkantıları kaydetmekle yetinmeyerek geleceği de yorumlar (2019b: 46-47).

Akdere, 18. yüzyılda popüler olmaya başlayan romanın 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde okura ekonomik olaylarla örülü pek çok konu sunduğunu düşünür. Ekonomik göstergeler açısından bakıldığında roman türünün; para, spekülasyon, iş, işçi, rant, lüks tüketim, ticaret, modern kölelik, zenginlik ve fakirlik üzerine kurulu olduğu görülür. Yazara göre roman kişileri şehrin endüstriden kaynaklanan kirli havasını soluyarak yaşıyor ve endüstri ile ilgili işlerde çalışıyor. Kimi zaman finansal kazancı, karanlık işlerle elde ediyor, kimi zaman da ağır ekonomik kayıplar yaşıyor ve iflas ediyor. Orta kesimdeki insanlar yatırımlar yapıyor, doyuramadıkları tüketim arzuları nedeniyle acı çekiyor, işverenleri tarafından emekleri sömürülüyor, krizler, depresyonlar ve benzeri pek çok problemle baş etmek durumunda kalıyor. Romanda kurgulanmış olan bu yaşam kesitleri, okura aslında tam olarak realist bir iktisat betimlemesi sunuyor (2019: 67).

Türk romanında ekonomi ile ilgili veriler merkeze oturtulmuş olmasa da bu olgu çoğu ilişkiler dolayısıyla metinlerde yer bulur. Sınıf çatışması, zengin ve yoksulların yaşam standartları, eğitim düzeyleri ve kendini gerçekleştirme biçimleri, farklı görünüşleriyle roman dilinden okura sunulur.

İktisadın kamusal alanda etkili olmasından dolayı bu konu kaçınılmaz olarak sosyal ve beşeri bilimlerin yanı sıra tüm sanat dallarının da gündeminde merkezi bir noktada yer alır. Çok katmanlı bir kurgu dünyası olan Orhan Pamuk'un eserlerindeki sorunlardan biri de bireyin ve toplumun iktisadi ilişkiler ağı içinde verilışı olarak tespit edilebilir. Her romanında anlattığı dönemin ruhunu yakalamak için bir araştırmacı insiyakıyla derin incelemeler de yaptığı bilinen Pamuk'un eserlerinde üretim-tüketim ilişkilerinin sağladığı ya da eksik bıraktığı iktisadi güç ve güçsüzlükten kaynaklanan gerilim ve çatışmalar, iktisadi dengesizlikler, toplumsal doku içinde, dönemin de karakteristiğini yansıtacak bir yaklaşımla, eleştirel bir mesafeden sahnelenir. Yıldız Ecevit, Pamuk'un romanlarında tüketim ekonomisinin bir sonucu olarak beliren 'kültürel kirlenme'yi bir motif olarak şu sözlerle tespit eder:

Ekonomik kaynaklı 'kültürel' kirlenme, Pamuk'un metinlerinin başka motifidir. Çokuluslu ve çok reklamlı tüketim ürünlerinin kuşatması altındaki bir yaşam biçimini eleştirel bir bakışla yansıtır. Pamuk romanlarında; Kara Kitap'ta tüketim ürünlerini ürkütücü bir cangılı betimler gibi art arda sıralar; Yeni Hayat'ta ise eleştirisinin dozunu arttırır, tüketim ekonomisini boy hedefi yapar. Yeni Hayat'ın Dr. Narin'i söz konusu şirketlerin bayiliklerine ve onların maşası olduğunu düşündüğü 'Büyük Kumpas'a karşı örgütlenir ona savaş açar (1996: 39).

Kuşkusuz Orhan Pamuk'un biçim ve içerik açısından her birisinde farklı deneyimler yaptığı bütün romanlarında ekonomik olgulara vurgu, özellikle ana tema olarak doğrudan söz konusu edilmez; ancak romanlarında ele aldığı insan toplumsal, sanatsal ve ekonomik olgularla iç içe ele alınır. Belirlediği konuları ve kişileri terazinin iki kefesine yerleştirerek aradaki çatışmalardan gerilim yükseltir. İlk romanlarındaki kişiler arasında idealist, memleketsever ve aydın kimseler bulunur. Sonrakilerde ise saf ve temiz duyguları olan Necip ve Fazıl gibi dindarlar vardır. İlerleyen süreçte bu uçta Füsün ve Mevlut gibi yoksul ve iyi yürekli insanlar da yer alır. Olumsuz taraftaki kişilerde ise değişiklik görülmez. Bu kategorideki bireyler kentsoylu, zengin, bencil ve maneviyattan yoksun kimselerden oluşur.

Pamuk'un ilk roman deneyimini Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sürecin panoramasını sosyo-ekonomik meseleler üzerine inşa ettiğini, bunda ekonomik olanın güçlü bir damar olarak yer

aldığını ve bunun, yazarın eserlerinde ağırlıklı bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Üç kuşak üzerinden aile anlatısı, bildungsroman roman türünden bir eser olan *Cevdet Bey ve Oğulları*, Osmanlı'nın iktisadi gücünün gayrimüslimlerin tekelinde olduğu 19. yüzyılda, Müslüman bir girişimcinin kendisini azınlıkta hissetmesinden, İttihat ve Terakki'nin 'milli burjuvazi' oluşturmasıyla bu durumun tersyüz olmasına ve Cumhuriyet döneminde ailenin dağılmasına kadarki süreç ekonomik olgular çerçevesinde resmedilir. *Yeni Hayat*'ta Batılılaşmanın öncelikle iktisadi ürünler aracılığıyla ülkenin her tarafına taşınması olgusu ele alınır. Dr. Narin'in veya Süreyya Bey'in yerelliğe sahip çıkma gayretlerinin karşılıksızlığı gözler önüne serilir. Kara Kitap'ta ise bu anlamda temel bir durgunluk vardır. Ailenin ekonomik durumu ya da bununla ilgili bir çaba göze çarpmaz. Modernleşmenin ekonomik yapı üzerindeki etkileri Alaattin'in Dükkanı ve Bedii Usta'nın mankenleri aracılığıyla anlatılır. Pamuk, *Manzaradan Parçalar* adlı eserinde *Kara Kitap*'ta bulunan roman kişilerinin çoğunun eşya koruma ve biriktirme eğiliminde olduğunu ifade eder. *Masumiyet Müzesi*'nde Kemal'in sekiz yıllık sürede bir teselli olarak sevdiği kadına ait eşyaları biriktirirken, bir koleksiyoncuya dönüşmesine tanık olunur. Romanda kendi hayatının müzesini yapma fikri söz konusudur (2010: 442-43). Aynı duyguyu *Kara Kitap*'taki Galip'te de görmek mümkündür, Galip, Rüya'ya ait eşyalara dokunarak onların envanterini çıkarmak ister.

Yazarın ilk romanlarında göze çarpan mal üretiminin önemine dair düşünce, sonraki eserlerinde hizmet üretimine evrilmesiyle dikkat çeker. *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda sermaye ve girişim iktisadi zenginliğin ana damarlarından. *Beyaz Kale*'de ise söz konusu olan hizmet üretimidir. Roman kişilerinin eğitim düzeyi, sermaye birikimi ve yaşam şartları para kazanmanın yollarını etkilemiştir.

Birey, Para ve Mutluluk İlişkisi

Mutluluk, insan yaşamındaki temel arayıştır. Bu nedenle birey kendisini mutlu edecek olgulara yönelirken mutsuz olacağı durumlardan da uzaklaşır. Ancak mutluluk anlayışı her insanda farklılık arz ettiğinden mutluluk araçlarının somut bir açıklamasını yapmak imkânsızdır. Çünkü insanın neyi mutluluk sebebi olarak seçeceği önceden bilinemez bir kabuldür. Çeşitli deneyimler, mal birikimi, ledünni hazlar, aşk, cinsellik, mantıktan uzak aşırılıklar, esriklik hâlleri, gösteriş, heyecan ve çoğaltılabilecek pek çok mutluluk nedeni söylenebilir.

Kapitalizmin ilerleme mantığının, mutluluğun sadece daha çok üretmek ve tüketmek üzerine inşa edildiği ve bunu toplum bilincine yerleştirmeyi hedeflediği, bunda da süreç içerisinde başarılı olduğu görülür. Günümüzde insanların artık maddeyle aralarında çok sıkı bir ilişki kurduğu açıktır. Fakat bugün gelinen noktada maddeyle kurulan bu ilişkinin insanı mutlu etmeye yetmediği belirgindir.

Freud insanların yanlış kıstaslara yönelerek mutluluk arayışında olduklarını düşünür. İktidar, başarı ve zengin olma çabaları ya da bunlara sahip olanların çevrede oluşturdukları hayranlık söz konusudur. Ancak insanın düşünceleri ile hareketleri arasındaki çelişki dikkat çeker. İnsandaki arzu çeşitliliği, kişiyi özünde bunlarla tatmin olamayan bir varlık haline getirmiştir. İnsanların asıl yanılması 'insan dünyasını ve onun ruhsal yaşamının renkliliğini' unutmasıdır. Freud'a göre her insanın mutlu olacağı yol farklıdır. Bu nedenle bireyler nasıl mutlu olacaklarını kendileri bulmalıdır. Bu anlamda

kişiyeye verilebilecek öğüt yoktur. Freud için önemli olan üç realite vardır: İlki, bireyin dış dünyadan ne kadar mutlu olmayı umduğudur. İkincisi, kişinin kendisini dış dünyaya bağlı kılmadan mutlu olacağı doğrultusunda yaşayabilme kabiliyetidir. Sonuncusunda ise insanın dış dünyayı kendisi için değiştirebilme yeteneğidir. Freud'un düşünceleri onun şu cümlesiyle özetlenebilir: "Mutluluk olanaklı olduğunu kabul ettiğimiz daraltılmış biçimiyle, bireysel libido ekonomisine ait bir sorundur" (1999: 27-43).

Cevdet Bey ve Oğulları'nda, Cevdet Bey'i mutlu eden fakat çocuklarına tevarüs ettiremediği bir yaşama sevinci vardır. Çırak olarak girdiği küçük bir oduncu dükkânından nalburiyeye, oradan da hedeflediği üzere şirket sahibi tüccara dönüşen bir yükseliş trendi içindedir. Cevdet Bey'in girişimci ruhu ona henüz dış ticarete açılmadan evvel tabelasına "Cevdet Bey ve Oğulları İthalat-İhracat-Nalburiye" yazdırır. Cevdet Bey'e bu yazıyı yazdırtan kararlılığı, aynı zamanda kendisine yaşama sevinci de verir.

Sessiz Ev'de kimse mutlu olamamıştır; ne pozitivist ve bilimci Selahattin Bey ne de ateist olduğu için kendisiyle sağlıklı bir ilişki kuramayan gelenekçi Fatma Hanım; çocukları ve torunları da mutlu olamamıştır. Selahattin Bey'in hayalini kurduğu idealizmin aksine sadece ekonomik çıkar üzerine kurulan hayatlardaki yüzeyselliğin insan yaşamına getirdiği mutsuzluk Fatma Hanım'ın monologlarına şu şekilde yansır:

Hepiniz Selahattin'in yeryüzüne insan diye yalvarıp yakardığı ve ansiklopedisine yazdığı cehennemine içine girdiniz, hepimiz İstanbul'un çirkin günahlarına battınız ve öldünüz ve beton apartmanlar, fabrika bacaları, plastik kokuları ve lağım boruları arasına gömüldünüz, ne korkunç! (Pamuk, 2016b: 265-66).

Sessiz Ev'in parayla ilgili kişilerinden biri olan Metin, genç yaşına rağmen kapitalist bir zihin yapısına sahiptir. Henüz lise ikinci sınıfta olmasına rağmen bencildir ve ekonomik çıkarları hayatının merkezindedir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmesinin etkisi hayata bakışına yansır. Çünkü yeterli sevgi görmemiş, yatılı okulda okumak zorunda kalmıştır. Bu nedenle mutluluğu ve sevgiyi zengin olarak elde edeceğini düşünür:

[K]imsem yok, hep sizin yüzünüzden anne, baba, niye erken öldünüz, kimsenin annesi ve babası böyle yalnız bırakıp gitmiyor oğlunu, hiç olmazsa bana iyi bir miras bıraksaydınız, o zaman ben de parayla onlara benzerdim (Pamuk, 2016b: 198).

Pamuk, *Masumiyet Müzesi*'nde mutluluk kavramını çok önemseydiğini belirtirken, eserin başkişilerinden Kemal'in, zenginliğinin kendisine mutluluk getirmeye yetmediği görülür. Yazar, roman kahramanı olan Kemal'in 'şımarık, yukarı sınıf iktidarına fazla sahip, bencil' bir erkek olarak düşünüldüğü için sevilmediğini söyler. Ancak onu zamanla mazur gösteren hatta sevdiren Füsün'a olan bağlılığı nedeniyle çektiği acılar olduğunu belirtir. Pamuk'a göre Kemal'in dünyaya bakışı aracılığıyla ancak onun fikirleriyle tamamen uyuşmadan roman kahramanının yaşam değerlerinin ne olduğu hissettirilir. Yazar mutluluğu elde edememiş olan Kemal için şu açıklamaları yapar:

En sonunda Kemal'in mutsuzluğunun nedeni, belki ailenin, dostlukların dışına düşmesi, kendi hakkında beslediği yüksek düşünceler, gururu, kibridir. Roman Kemal'in aşk hikâyesinin biraz gururla, iktidarla, erkeğin iktidarının reddedilmesiyle, sahip olamamakla, iktidarından şüpheye düşmesiyle ilgili bir şey olduğunu da sezdirir (Pamuk, 2016c: 68).

İnsanları mutlu edecek nesnelere ve olaylar kişiden kişiye farklılık gösterir. Kişilerin sosyo-ekonomik durumu hem aldıkları hediye hem de hediye karşısındaki hislerini etkiler. Zengin bir kimsenin gereksinim duymadığı için aldığı nesnelere onu yoksul birinin aldığı nesnelere göre daha az mutlu eder. Üstelik yoksul insanları mutlu eden hediyeler isteklerden ziyade ihtiyaçlardan oluşur. *Kafamda Bir Tuhafluk* romanında Mustafa Efendi'nin İstanbul'dan "Mayıs sonunda İstanbul'dan dönünce kızlara elbiselik morlu, yeşilli çiçekli kumaşlarını; annelerine Mevlut'un mektupta yazdığı kapalı terliği ve Pe-Re-Ja kolonyayı, Mevlut'a da istediği oyuncakları getir"mesi aileyi oldukça mutlu eder (Pamuk, 2018: 48).

Mevlut, askerden döndükten sonra parası, eşi ve evi olmadığı için mutsuzdur. Mevlut'un yoksulluğundan dolayı keyifsiz ve mutsuz olduğunu fark eden Safiye Teyze'ye göre para mutluluğun ön koşulu sayılsa da temel koşulu değildir. Çünkü insanların büyük kısmı paranın varlığına rağmen mutsuzdur. Teyzesi Mevlut'a nasihat niteliğinde şunları söyler:

Üzülme... Hayatta parayı hiç dert etme. Nasıl olsa bir gün istediğin kadar kazanırsın. Mutluluk parayla olmuyor. Bak Korkut ne çok kazanıyor ama Vediha ile her gün kedi-köpek gibiler... Kavgadan başka bir şey görmeyen Bozkurt ile Turan'a acıyorum valla (Pamuk, 2018: 169).

Kırmızı Saçlı Kadın'de çok para kazanan Cem ve Ayşe çifti, paralarını giyim, eşya ve yatırım amaçlı değer kazanacak olan arsalarla harcar. Aldıkları pahalı ürünlerin çoğunu çevrelerine sergileyerek mutlu olacaklarını sanırlar fakat istedikleri sonucu alamazlar. Cem kimi zaman hayatta kendisini mutlu edecek hiçbir şey olmadığını düşünür ve hislerini şöyle anlatır:

Kazandığımız paralarla Ayşe ile bir süre pahalı giysiler, biblolar, Osmanlı antikalara, fermandarlar, halılar, güzel halılar, İtalya'dan getirilmiş mobilyalar aldık ama gösteriş tüketimi ikimizi de mutlu etmiyor, yalnızca yüzeysel ve iğreti hissediyorduk kendimizi. Üstelik aldığımız şeyleri göstermek isteyeceğimiz dostlarımızdan aslında sırf bu yüzden nefret edeceğimiz bir yan bende hâlâ güçlüydü (Pamuk, 2019: 126).

Pamuk'un romanlarında bir dedektif gibi izi sürülen 'mutluluk', ender zamanlarda ulaşılan bir olgudur. Zengininden yoksuluna, bilgininden cahiline her kesimden insan onun peşinden koşmuş ancak çok azı elde edebilmiştir. Mutlulukla olumlu ilişkisi olduğu düşünülen zengin olmak gibi kimi durumlar söz konusu olsa da kişiye mutlu hissettirecek olan onun yaşamı anlamlandırma biçimidir.

İktisadi Yabancılaşma

İnsan yaşamında farklılaşan yaşam koşulları onu olumlu ve olumsuz yönleriyle etkilemiştir. Küreselleşme öncesi evrede bir insan, çoğu zaman doğup büyüdüğü yerde yaşanırdı. Günümüzde ise durum tamamen farklılık arz eder. Kişinin doğduğu, büyüdüğü, evlendiği, yaşamını sürdürdüğü mekânlar ayrıdır. Bu durum insan benliğinde köksüzleşmeye neden olur. Birçoğu ekonomik kaygılarla insan yaşamında bölünen mekânlar, zamanla ruhunda da parçalanmalara yol açar. Mekânsal bağlamda yaşanan köksüzleşme kişinin bireyselleşmesine, dolayısıyla da yalnızlaşmasına neden olur. Böylece akrabalık ilişkileri, yıllara dayanan dostluklar ve ahbablıklar sosyal yaşamın dayattığı tüketim olgusu içinde erir.

Yalnızlaşan bireyler için modern kültür yaşam alanlarını parçalara ayırarak her alan için ayrı harcama imkânları üretmiştir. Yalnızlaşan birey mutluluğu bir şeylere sahip olmakta bulacaktır. Oysa sahip olma dürtüsüyle edindiği her yeni nesne onu daha çok hayal kırıklığına uğratar. Çünkü insan toplumsallığa dair aidiyet duygusunu yitirmiştir. İnsanın sahip olduğu nesnelere ancak onun yaşadığı ait olamama duygusunu çoğaltmaya yaramıştır.

Cevdet Bey ve Oğulları'nda Refik yaşadığı çevrede tutunamayan bir bireydir. Zenginlik ve düzenli aile hayatı kendisini mutlu etmeye yetmez: "Evdeki ve ticarethanedeki hayatın onurlu bir insana yakışmayan, uyuşuk, kötü, pis, dar kafalılıkla dolu, zavallı bir hayat" olduğunu düşünür (Pamuk, 2016a: 252).

Kar'da, Ka adındaki roman kahramanı kentte gezinirken en çok şehrin tüm sokaklarına, kahvehanelerine ve insanlarına sinen yokluğun oluşturduğu yalnızlığa üzülür. Aynı ülkede yaşayıp oraya ait değilmiş gibi hissettiren yalıtılmışlık duygusunu âdeta tüm şehir halkı kanıksamıştır. Ka'nın gördüğü manzaralar karşısında hissettikleri şöyledir:

Yoksulluk ya da çaresizlik değildi içine bu kadar işleyen; şehrin her yerinde, fotoğrafçı dükkânlarının boş vitrinlerinde, kâğıt oynayan işsizlerle tikiş tikiş kalabalık çayhanelerin buzlu camlarında, karla kaplı boş meydanlarda daha sonra hep göreceği tuhaf ve güçlü bir yalnızlık duygusuydu (Pamuk, 2011a: 16).

Kafamda Bir Tuhaflık romanındaki Mevlut kırk üç yılını geçirdiği kent hayatına alışamaz. Kent yaşamına ayak uyduramayan roman kahramanı, kentteki hızlı gelişmeler karşısında daha çok yabancılaşır. İstanbul'un metropol bir şehir olması Mevlut'un aidiyet duygusunu yitirmesine neden olur (Pamuk, 2018: 415).

Sınıfsal Ötekileştirme

İnsanlar kültürel farklılıklarından, farklı dil özelliklerinden ve ten renklerinden dolayı içinde yer aldıkları toplumsal yapıya yabancılaşabilir. Soner Akpınar, yabancılaşmanın ırksal farklılık, azınlığa ait olma veya etnik köken farklılığı gibi nedenlerle olabileceğini belirtir. Buna dinsel, ekonomik, cinsel sınıflandırma ve ötekileştirme gibi olguların örnek gösterilebileceğini söyler. Yazar, iktisadi ötekileştirmenin çıkar odaklı ve politik ötekileştirme ile bağlantılı olduğunu ifade eder (2017: 332).

Cevdet Bey ve Oğulları'nda roman başkahramanının cenaze namazında toplanan kalabalığın arkalarında saf tutan düşük gelirli kimseleri, kapıcıları ve bahçıvanları gören Refik, onların ekonomik düzeylerine göre sıralandıkları için doğru yerde olduklarını düşünür ve 'Onlar buraya yakışıyor!' der (Pamuk, 2013a: 223).

Sessiz Ev'de Recep, hiçbir şekilde müdahili olmadığı bir hayatta payına zaten düşmemiş ekonomik gelirden fazlasıyla mahrumken, bir de Fatma Hanım'ın ağır baskı, dışlama ve ithamlarına maruz kalır. Aynı şekilde İsmail de onun kardeşi olarak Fatma Hanım'ın geçmişte uğradığı ihanetten dolayı, kurban olarak seçilmiş ve hâlen de sözel ve davranışsal saldırılarla karşı karşıyadır. Recep ve İsmail, bu dışlanmadan ötürü, hem Selahattin Bey'in mirasından mahrum olurlar, hem de aile içinde ötekileştirilirler.

Masumiyet Müzesi'nde Kemal ve Sibel'in nişan töreninde birçok zengin ve ünlü sima bulunur. Uzak ve yoksul akraba olan Füsün'a ve ailesine uygun görülen yer, arka masalardan biridir. Bu aile, ait olmadığı bir dünyayı âdeta dışarıdan seyrederek pozisyona iteklenmiş, sosyal statülerinden dolayı kenarda bırakılmışlardır. Ayrıca Füsün ve yaşadığı çevre Kemal'in gözünde betimlenirken sık sık ötekileştirici bir dil kullanılır. Roman kahramanı sevgilisinin evinde; üzeri örtülü kanepeler, vitrin, şekerlik ve köpek biblosu gibi nesnelere, (Pamuk, 2008:182) eve ait diğer pek çok eşyayı ve "çamurlu sokaklar"ı (Pamuk, 2008:182) sıklıkla dillendirerek, insanların yoksulluğunu, ötekiliklerinin gerekçesi olarak ortaya koyar.

Kafamda Bir Tubafılık'ta yoksulluk, öteki olmak âdeta bir kader gibi yaşanır. Mevlut'un babası Mustafa Bey yaşamını yitirene kadar süren bu ötekiliğin, öldükten sonra da devam ettiği, Mevlut'un dilinden "mezar taşlarından Sanayi Mahallesi Mezarlığı'nın bir gurbetçiler mezarlığı" sözleriyle aktarılır (Pamuk, 2018: 163).

Kapitalizm

Ülkelerin, medeniyetlerin kuruluşu ya da çöküşü ekonomik nedenlerle olur. Smith'in evrensel anlamda kabul edilen paraya verdiği önem gerçek yaşamda en çok söz sahibi olan nesnedir. Çünkü para küçük ölçekte tek tek insanları, büyük ölçekte ise bütün medeniyetleri yönetir (Smith,1948b: 230).

Sessiz Ev'de kapitalist dünya ile uyumlu bir kişilik olan Metin, *Cevdet Bey ve Oğulları*'ndaki Cevdet Bey gibi para kazanmanın hiçbir fırsatını kaçırmaz. Çok genç olmasına rağmen sadece para kazanmaya, zengin olmaya odaklanan roman kahramanı, bunun dışında kalan hiçbir değeri önemsemez. Para kazanmaya odaklı bir yaşam tasarladığı için durağan yapılarından dolayı ailenin diğer fertlerini küçümser (Pamuk, 2016b: 111-12). Roman kahramanının materyalist ve hırslı yapısı nedeniyle ailesinden kapitalist bir kişiliği temsil ettiğini düşünen Kılıç ise evin küçük torunu hakkında şunları söyler:

Metin adeta vahşi kapitalizmin sesidir. Zeki, fakir ve hırslıdır. İyi yaşamayı zengin ve aptal arkadaşlarından çok daha fazla hak ettiğini düşünür. Ve onlarınki gibi bir aileye doğmadığı için öfkeli. Amerika'ya gidecek ve fizikçi ve kimyacı ya da medya patronu ya da başka bir şey, ama mutlaka çok zengin ve güçlü olarak geri dönecektir (Kılıç, 2018: 130).

Üslup, sanat ve para konuları, *Benim Adım Kırmızı*'nın temel sorunları arasında yer alır. Nakkaşların bir kısmının mesleğini sanat zevkine çok para için yapması, bazı meslektaşlarınca eleştirilir. Kelebek; "Nakış göz zevki ve iman için değil de parası ve namı için yapan soysuzlar çoğaldıkça, dedim, üslup ve imza merakı gibi daha pek çok çirkinlik ve tamahkârlık" görüleceğini belirtir (Pamuk, 2014a: 79).

Enişte Bey eski usul çalışan nakışlardan yeni üsluplar eklemelerini ister. Bu öneri karşısında nakkaşlar ikiye ayrılır. Bir kısmı yeni usul nakış sanatını Allah'ın emrini çiğnemek olarak görür. Diğer kesim ise yeni nakış usulünden yanadır. "Acem ustaları'nın üslubunun devam etmesini isteyen gelenekçiler "para için her konunun resmedilmemesi" gerektiği görüşünü savunur. Onlara göre nakış

sanatı ancak bu şekilde değerliliğini devam ettirebilecektir. Bu hususta saray nakkaşbaşı Üstat Osman'ın bile gizli öfkesine ve kıskançlığına maruz kalırlar (Pamuk, 2014a: 117).

Kapitalizmin evrilmiş bir biçimi de Masumiyet Müzesi'nde görülür. Kemal'in bir türlü vazgeçemediği Füsün tutkusu iktisadi gücü elinde bulunduran erkin sömürgeleştireceği yoksul ve bakir pazar arayışını simgeler. Romanın zengin kahramanının olmazsa olmaz sahiplik isteği, esere bir yönüyle 'tüketme' arzusunun dışı vurumu olarak yansır. Ekonomik gücün her şeye sahip olabilme hakkını da beraberinde getirdiğini düşünen Kemal, eser boyunca Füsün'a satın alınacak bir nesne gibi davranmaktan geri durmaz.

Kafamda Bir Tubaflık romanındaki Mevlut, liseli yıllarında daha çok para kazanmak için farklı girişimlerde bulunur. Kendisi için ne akrabalarına ne de başka kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceği hayaller kurar. Ergenlik yaşlarında Ferhat'la spor karşılaşmalarına ve sinemalara giderek kazı kazan kuponlarını kısa sürede açtırıp para kazanmayı öğrenir. Bunun için Ferhat kendisine minnettarlığını "[s]en olmasaydın buralara kadar gelmek benim asla aklıma gelmeyecektim", sözleriyle dile getirir. Mevlut'un zaman zaman daha çok para kazanmak için ortaya attığı yeni fikirleri görünce de arkadaşını olumlayan şu ifadeleri kullanır: " 'Sende de çok sıkı bir kapitalist aklı var!' der, Mevlut bunun olumlu bir söz olduğunu düşünmez ama gururlanırdı" (Pamuk, 2018: 93).

İnsanların kazanma tutkusu, Pamuk'un romanlarındaki zengin yoksul fark etmeksizin, varlığını herkeste sürdürür. Her sınıftan insanın, kendi konumuna göre bencil bir kazanma içgüdüleriyle donatılmış olduğu görülür.

Sınıf Çatışması

Zengin ve yoksul arasında tekinsiz ilişki her zaman süregelmiştir. Yoksullar, geçmişte zenginlerin hikâyelerini uzak ülkelerdeki perili masalları dinler gibi dinleyip anlatmışlardır. Ancak son yıllarda teknolojinin gelişmesi, tüketim araçlarına yoksulların da katılması dolayısıyla zengin hayatlar diğerlerinin çok yakından izlemesine neden olur. Böylece yoksul yoksulluğunu tam anlamıyla hisseder. Pamuk, insanlık tarihinde makas aralığı oldukça açık olan bu iki grup arasında yaşanan gerilimi işaret ederek, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun tarih boyunca hiç günümüzdeki kadar büyük olmadığına dikkatleri çeker ve konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Zenginlerin zenginliği, onların kendi başarısıdır ve dünyanın yoksullarının derdi olmamalıdır denebilir. Ama insanlık tarihinde hiçbir zaman zenginlerin hayatı televizyonlar ve Hollywood filmleri aracılığıyla yoksulların gözüne bu kadar çok sokulmadı. Kralların hayatları hakkında masallar yoksulların eğlencesidir de denebilir belki. Ama daha kötüsü, dünyanın zenginlerinin ve hâkimlerinin, şimdiki kadar hiçbir zaman bu kadar haklı ve mantıklı da görülmemesiydi (2010: 485-86).

Zafer Doğan, Pamuk'un eserlerinde temel izleklerden birinin 'merkez-taşra' çatışması olduğunu ifade eder. Yazara göre taşralılık, dünyanın kıyısında kalma hâlinin getirdiği 'yaralı bilinç' durumuna karşılık gelir. Bu çatışmanın oluşturduğu gerilimin kimlik çatışmaları *Cevdet Bey ve Oğulları* ile *Sessiz Ev* gibi modernist çizgiden *Beyaz Kale'de*, *Kara Kitap*, *Benim Adım Kırmızı* ve *Kar* gibi postmodernist çizgiye kadar tüm eserlerinde farklı düzeylerde gündeme taşınır (2014: 8).

Pamuk romanlarında tüketimin birbirine ters iki yönde ayrıştığı gözlemlenir. Pamuk, kenar mahallelerde yaşayan insanların tüketim tercihlerinin rasyonelliğini anlatır. Bu bölgelerde yaşayan insanlar öncelikli olarak ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanır. Bu kimselerin tutku, hayal ve özlemleri her zaman ikinci plana itilir. İkinci grupta yer alanlar ise hiçbir mali kaygısı bulunmayanlardır. Bu kimseler arzu ve tutkuları doğrultusunda her türden tüketimi engelle karşılaşmadan gerçekleştirirler.

Pamuk'un romanlarının kurgusu içinde fakirliği resmeden yaşam, ülkedeki ekonomik dağılımın çarpıklığını görünür kılar. Yazarın romanlarında bir kesimin ilkel şartlarda yaşadığı görülür. Diğerleri ise lüks ve zenginlik içindedir. Yoksulluk gerçek anlamda yoksunluğu ifade etmesinin yanı sıra sosyal rolleri açısından, sınıfsal farklılıkların getirdiği eksiklikleri de yansıtır. Toplumun belli bir kesitini anlatan eserler aslında ülkenin tümüne mesaj verir niteliktedir.

Cevdet Bey ve Oğulları romanındaki Cevdet Bey'in kızı Ayşe ile Cezmi ilişkisinde erkek karakter zaman zaman kendi yoksulluğunu hatırlayarak alt tabakadan olmasına öfkelenir. Bu nedenle kız arkadaşının kimi soruları onu rahatsız eder. Ayşe'nin 'heyecanlı görünmeye çalışarak', yazı babasının memleketinde geçirecek olan erkek arkadaşına Karadeniz'de denize gireceğini söylemesi üzerine, Cezmi, huzursuz hissederek şöyle cevap verir:

'Orada kimse denize girmez. Denize yalnız burada, adalarda ve Suadiye'de girilir. Bir de Avrupa'da tabii.' Cezmi sinirlendiği zamanlarda, uygarlık taraftarı olması gerektiğini unutuyor, yoksul bir ailenin çocuğu olduğunu hatırlıyordu. Babası Trabzon'da müzik öğretmeniymi (Pamuk, 2016a: 304).

Cezmi ile Ayşe arasındaki ilişkinin ilerleyen dönemlerinde Ayşe'nin ailesinin durumu fark etmesi üzerine aslında Cezmi'nin hissettiği küçümseme Osman aracılığıyla somutlaşır. Burjuvazi toplumunun ilişkilerinde zenginliğin tek ölçüt olarak kabul görmesi nedeniyle alt sınıflar ötekileştirilerek küçümsemitir.

'Öğretmenmiş! Bir öğretmen çocuğu...' Öfkeyle ayağa kalktı. 'Seni kandırmış işte! Apaçık ortada! İyi bir ailenin kızı olduğunu anlamış. Seni kandıracak, babamın mirasından sana kalanların üzerine yatacak, bütün ömrünce keyif çatacak... Sana borcunu ödemek için gıy gıy keman çalar (Pamuk, 2016a: 330).

Sessiz Ev romanındaki Selahattin Bey, Fatma Hanım'la zamanla kaybettiği duygusal ve cinsel bağı evdeki hizmetçiyle kurar. Bu ilişki sonucunda iki erkek çocuğu olur. Buna daha fazla katlanamayan evin hanımı Selahattin Bey'in evde olmadığı bir gün çocukları feci şekilde döver (Pamuk, 2016b: 226). Çocuklardan birinin cüce, diğerinin topal oluşu, eserde, Fatma Hanım'ın bu öfke boşalmasına bağlanır. Alt sınıfa ait gördüğü hizmetçi ve çocukları, karşılaştıkları kötü muamelenin hesabını sormaktan acizdirler. Ekonomik nedenler dolayısıyla Fatma Hanım'ın mücevherlerine ihtiyacı olan Selahattin Bey, eşiyle uzlaşmak için çocukları ve annelerini uzak bir köye yollayarak kendi kaderlerine terk eder. Eserde adı ile değil de yaptığı işin adı ile anılan kadın yine hiçbir hak talebinde bulunamaz. Tıpkı çocukların sakatlanmasına neden olanın kim olduğunu bilen diğer kasaba sakinlerinin de kayıtsız kalması gibi, bu durum hayatın akışı içinde sessizliğe mahkûm edilir.

*Yeni Haya'*ta sınıflar arasındaki farklılık bir çocukluk hatırasında belirginleşir. Osman ve arkadaşları çocukluklarında deniz fırtınaları bittikten sonra sahile vuran nesnelere arasında ilgilerini

çekecek eşyalar arar. Orta alt sınıfın gündelik yaşamını anlatan bu örnek daha çok yoksul insanların denize düşen veya çöp olarak görüldüğünden denize atılan nesnelere arasındaki oyuncak arayışını da simgeler. Kimisi için çöp olarak düşünülen gündelik yaşam atıkları diğerleri için yeni ve farklı bir oyuncak anlamına gelir. İnsanların yaşamlarını anlatan bu örnekler sınıflar arasındaki farklılıkların simgesi niteliğindedir:

Kumsalda aşağı yukarı yürüdüm. Küçükken, burada, lodos fırınlarından sonra mahalle arkadaşlarımla, denizin getirip yığıdığı konserve kutuların plastik topları, şişeler, plaj terlikleri, mandallar, ampuller, plastik bebekler, arasında bir şey aradık; bir hazinenin parçası sihirli bir eşya, ne olduğunu bilmediğimiz ışıltılı ve yepyeni bir nesne (Pamuk, 2016b: 15).

Benim Adım Kırmızı'de zengin ve yoksul arasındaki ayrılık mekân üzerinde belirginleşir. Kara, uzun zaman sonra Enişte Bey'in davet mektubunu alarak İstanbul'a gelir. Sokak aralarında gezinirken kentin çok değiştiğini fark eder. İstanbul'un eski dönemlerinde zengin ve yoksul arasındaki ayrımın çok büyük olmadığını düşünür. Şimdi ise zengin ve yoksul arasındaki farklılık sokak aralarında ve mekânlar üzerinden belirgindir. Kara, "Çemberlitaş'ın orada, tavuk pazarından gelen pis kokunun içinde birbirine sokulmuş, paçavralar içinde arsız dilenciler"i izler (Pamuk, 2014a: 14). Farklı zamanlarda da benzer manzaralarla karşılaşan Kara, yoksulların yaşadığı sokakların içler acısı durumunu şöyle betimler:

Karla kaplı boş sokaklarda, her tarafı çürümüş, çarpılmış, ayakta zor duran yoksul evleri arasından, yangın yerlerinden geçtim. Kenar mahallelerden, bostanlar, tarlalar arasından araba takımları, tekerlekler satan, demir işleri yapan dükkânların, saraçların, eyercilerin, komşuların, nalbantların önünden surlara doğru dikkatli ihtiyar adımlarımla buzda kayıp düşmemeye çalışarak uzun uzun yürüdüm (Pamuk, 2014a: 115).

Roman kahramanı şehre farklı bir hava katan zengin yapıları da tasvir eder. Pamuk bununla aslında zengin ve yoksul arasındaki belirgin farkı okura sunmak ister:

Gençliğimde yürüdüğüm kimi mahalleler, kimi sokaklar, on iki yılda yanıp, kül ve duman olup uçmuştu da yerlerinde köpeklerin yol kestiği, meczupların çocukları korkuttuğu yangın yerleri açılmış, kimine de benim gibi uzaktan geleni şaşırtan zengin konakları yapılmıştı. Bunların bazılarının pencerelerine en pahalısından, renkli Venedik camları takmışlardı. Yüksek duvarların üzerinden sarkan cumbalardan, yokluğumda İstanbul'da iki katlı pek çok zengin evi yapıldığı gördüm (Pamuk, 2014a: 15).

Kar'da, roman kahramanı Ka, gündelik yaşamında kullandığı paltosuyla Kars şehrine henüz giderken onlarla arasındaki sınıf farklılığının giyim kuşama yansıdığını gösterir. Ka'nın paltosu Frankfurt'tan alınmış, "yumuşacık tüylü" pahalı bir markadır (Pamuk, 2011a: 9).

Masumiyet Müzesi'nde, bisiklet nesnesi üzerinden toplumsal sınıfa vurgu yapılır. Mavi bisikleti Basmacı ailesi, oğulları için satın alır. Bir süre kullanıldıktan sonra eskiyen bisiklet yoksul, uzak akrabalara ya da çalışanlara verilir. Yoksul ailelerin çocukları, sahip olamayacakları oyuncaklarla ancak bu şekilde oynama imkânı bulur. Öteki tarafta ise zenginlerin ihtiyaç duymadıkları 'eski eşyaları' yoksullarla paylaşmalarından doğan vicdan huzurları vardır. Hem yoksullara yardım etmenin iç huzurunu yaşamış hem de ayrıcalıklı bir sınıf olmalarının vurgusunu yapmış olurlar. Romanda zenginlerin yoksula karşı lütufta bulunması Pamuk'un *Manzardan Parçalar* adlı eserinde: "Zengin akraba, (kendi) çocuklarına verdiği eşyaları, (eskidiğinde) sonra fakir akrabalarına verir. Kemal'in çocukluk

bisikleti Füsün'un annesine 'biz kullandık, alın şimdi siz kullanın' diye verilmiştir" sözleriyle anlatılır (Pamuk, 2010: 443).

Kemal'in başlangıçta âşık olduğu kadınla evlenmek istememesinin nedenini sonraları nişanlısı dile getirir. Onu 'tezgâhtar' bir kız için terk ettiğini söyleyen Sibel, sınıfsal farklılıklarının altını çizer. Kemal, yaşananlarının nedeninin "tezgâhtarlıkla, zenginlik ve fakirlikle" ilişkisi olmadığını söylese de, nişanlısı, problemin temelde bundan kaynaklandığını belirtir ve konuşmasını şöyle sürdürür: "Yoksul ve hırslı bir kız olduğu için onunla böyle kolay ilişki kurabildin... Tezgâhtar olmasaydı, belki de hiç kimseden utanmaz, onunla evlenirdin... Seni hasta eden şey bunlar işte... Onunla evlenememek, o kadar cesur olamamak" (Pamuk, 2008: 242).

Bir ara Füsün ile flört eden Turgay Bey, Kemal'le yaptığı konuşmada üst sınıftan olmanın hak edilmiş bir başarı olduğunu söyler. Birçok zengin gibi o da seçilmiş olduklarını düşünür: "Bizlerin bu güzel ve yoksul ülkede, zengin olmak gibi, Allah'ın ancak çok sevgili kullarına bağışlayabileceği bir talihimiz var, şükredelim. Mağrur olmayalım, dua edelim, öyle iyi olabiliriz ancak" (Pamuk, 2008: 420).

Kafamda Bir Tuhaflık'ta sosyal statünün doğuştan belirlendiği geleneksel toplumlarda olağandışı bir şey yaşanmadığı takdirde bu statü ölünceye kadar değişmez. Modern toplumlarda durum biraz farklılık göstererek sınıflar arası geçişlere görece imkân tanınsa da Mevlut'un babası tüm statülerin zenginlikle ölçüldüğünü bilir. Mevcut sistem kendisini ve yakınlarını yalıtarak varoş mahalleleriyle sınırlar. Mevlut ve babası kas gücü gerektiren işlerde çalışarak sınırlı bir kazançla yaşamaya çalışır. Baba Mustafa Aktaş, oğlunun mevcut yoksulluk sınırlarını aşarak okumasını ister. Bununla oğlunun sınıfsal statüsünü değiştirmesi için fırsat yaratmayı amaçlasa da roman kahramanı çevresindeki çeperi kıramayıp yoğurtçuluk, bozacılık, pilavcılık ve dondurmacılık yaparak ancak günü kurtarabilen niteliksiz işçi sınıfında kalmaya devam eder.

Yüzyıllardır yoksullar zenginlerin haksızlık yaptığını, çalışmalarının karşılığını tam olarak alamadıklarını iddia eder. Zenginler ise yoksulların ve işçilerin hırsız olduğunu, kendi mallarında gözü olduğunu düşünür. Bu ikilem dolayısıyla kimse ötekine güvenmez, ancak iki zümre de sürekli birbirine ihtiyaç duyar. Mevlut, Bimbom sandviçlerinin satıldığı lokantada çalışırken işçi ve işveren arasındaki gerilim, bu durumu küçük bir boyutta örnekler:

Patron huzursuzluğunda, zenginlerin hizmetlerini gören yoksulların sürekli hile yaptıklarını düşünmelerinden daha gerçek bir yan olduğunu Mevlut kısa zamanda hissetti. Patronun Mevlut'u dikkat etmesi için uyardığı en yaygın hile biçimi, elemanların aynı miktarda ekmek, kaşar peyniri, kıyma, turşu, sucuk, domates salçasıyla belediyenin izin verdiğinden ve patronun ön gördüğünden daha çok sayıda sandviç yapmaları ve aradaki farkı cebe atmalarıydı (Pamuk, 2018: 290).

Samih gündeliğe gittiği evlerde onların tuvaletini kullanamaz, hizmetçiler ve kedi, köpek gibi ev hayvanları için yapılmış tuvaletleri kullanabilir. Evin hanımıyla yemek yiyemez ve onlar yemek yerken bir istekleri olur diye odalarında bekler, yemekleri bitince onlardan sonra yemek yiyebilir (Pamuk, 2018: 237).

Kırmızı Saçlı Kadın'daki ölüm sahnesi, sınıfsal çatışmayı farklı bir boyutuyla ele alır. Bu konuda Demiralp şu değerlendirmeyi yapar: “Romanın sonunda babayı öldüren oğul dine yönelir gibi olur. Öldürülen baba ise, dinle ilişkisini kesmiş bir Avrupalı zengindir, müteahhit, rant ekonomisinin kentsoylusu. Bu öldürme eyleminde sınıfsal bir oç almayı görmemek de olanak dışı elbette” (2018: 237-38). Bu kez öldürülen burjuvadır. Pamuk bu sonu bilinçli olarak seçer. Bu durum, toplumsal çatışmaların biriken intikam duygusunun dışavurumu olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç

Orhan Pamuk'un roman dünyası, 19. yüzyıldan günümüze Türkiye'nin toplumsal, kültürel, politik, sosyal ve ekonomik dinamiklerini burjuva sınıftan, işçi emekçi sınıfına kadar uzanan geniş bir toplumsal yelpazede, yetkin bir teknikle ve çoklu bakış açılarına zengin karşılıklar veren bir perspektifle deşmektedir. Kırk yıla yakın zaman diliminde yazdığı on bir eserle içinden geldiği için yakından tanıdığı burjuva sınıfının İstanbul kent merkezindeki ilişkiler ağını büyüteç altına almış, ülkesinin gerçeklerine olan tanıklığını roman diliyle kurcalamıştır. Pamuk'un eserleri gerek roman sanatı gerekse Türkiye'nin son 150 yıllık süreçte geçirdiği değişim dönüşümleri çok boyutlu bir içerikle yansıtır. Toplumsal temsil yetisiyle donatılmış farklı roman kişilerinin gündelik yaşam ilişkilerinde beliren ekonomik olguların izini süren bu çalışmada olgu ile arzular arasında görünen uçurumun psikolojik yansımaları, elindeki olanaklarla iktisadi girişimde bulunan ailelerin hayatları, gündelik yaşamda tedavüle giren yeni nesnelere birey ve toplum katında oluşturduğu cazibe, İstanbul'un çehresini dönüştüren yapılaşma, gündelik yaşam nesnelere süreç içindeki değişim ve dönüşümü, yeme içme, giyim kuşama renk katan özentili tüketim kültürünün artışı, zengin ve yoksul semtler arasındaki sınıfsal ve mekânsal erişilmezlik ve gerilim, yasa dışı yollardan zenginleşme, sınıf atlama arzusu, siyaset ekonomi ilişkisi, Türkiye'nin Batılılaşma serüveni içinde laik ve dindar kesimlerin ekonomik ilişkiler ağı içindeki sorgulanabilir tutumları, hizmetçi kadınlar gibi birçok konu, Pamuk'un romanlarında ekonomi odaklı olarak izi sürülebilecek olgular şeklinde dikkat çekmektedir.

Pamuk, hemen her eserinde zengin ve yoksullar arasındaki gerilime temas eder ve bunda diğer kişilere karşı olduğu gibi, eleştirel tutumunu göz ardı etmeksizin, anlatı mesafesini korumaya özen gösterir, onları kendi özgül koşulları içinde yansıtmayı tercih eder. Paranın insan ilişkileri üzerindeki belirleyiciliği, düşünsel ve siyasal bir sömürü aracı olarak kullanılışının ahlaki sorgulanabilirliği, Pamuk'un eleştirel perspektifinden yetkin bir roman diliyle yansıtılır.

Kaynakça

- Akdere, Ç. ve Özge, M. (2017). İktisat ve Edebiyatın disiplinlerarası iletişimi: Stephan King'in *Rublar Dükkânı* romanında tüketim. Ç. Boz, K. Öğüt ve A. D. Bozkurt (Ed.), *İktisat ve diğer bilimler* (1. baskı) içinde (s. 185-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akpınar, S. (2017). Orhan Pamuk romanlarında "Öteki". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (11), 330-345.
- Aydın, E. (2002). Roman ve insan". *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), (65/66/67), 352-359.
- Demiralp, O. (2018). *Orhan Bey ve kitapları*. İstanbul: Kırmızıkeci Yayınları.
- Doğan, Z. (2014). *Orhan Pamuk Edebiyatında Tarih ve kimlik söylemi*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ecevit, Y. (1996). *Orhan Pamuk'u okumak: Kafası karışmış okur ve modern roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Freud, S. (1999). *Uygurluğun buzursuzluğu* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1929).
- Kılıç, E. (2018). Sessiz Ev'in sesleri. N. Esen ve E. Kılıç (Ed.), *Orhan Pamuk'un edebi dünyası* (2. baskı) içinde (s. 125-137). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılınçoğlu, D. T. (2017). İktisadi düşünce tarihi kaynağı olarak Edebiyat: Geç Osmanlı İmparatorluğundan üç örnek. Ç. Boz, K. Öğüt ve A. D. Bozkurt (Ed.), *İktisat ve diğer bilimler* (1. baskı) içinde (s. 231-263). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Levent, Â. (2019). Homo Economicus, rasyonel birey ve Ortodoks iktisat. L. Sunar ve L. Karagöz (Ed.), *İnsanı yeniden düşünmek: Modern düşüncede temel tartışmalar*. Ankara: İlem Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özel, M. (2019a). *Romanperver iktisatçı*. İstanbul: Küre Yayınları
- Özel, M. (2019b). *Roman diliyle iş hayatı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2010). *Manzaradan parçalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2011a). *Kar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2014a). *Benim adım kırmızı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (2016a). *Cevdet Bey ve oğulları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (2016b). *Sessiz ev*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (2016c). *Hatıraların masumiyeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pamuk, O. (2018). *Kafamda bir tubaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pamuk, O. (2019). *Kırmızı saçlı kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sarfati, M. (2014). 17. Yüzyıl Fransız klasiklerinden, Smithyen ekonomi politiğe ‘Karakter’ ve analizi. Ç. Akdere ve D. G. Aydın (Ed.), *Edebiyattaki iktisat* (2. baskı) içinde (s. 113-149). İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, A. (1948). *Milletlerin zenginliği I*. (H. Derin, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1776).

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSbiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 20.11.2023

Kabul Tarihi: 25.12.2023

Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Covid-19 Pandemisinin İkincil Konut Kullanımına Etkisi: Van-Mollakasım Örneği

Effect of Covid-19 Pandemic on Secondary Housing Use: Van-Mollakasım Example

Şeyma ÇOHAZ EBEPERİ*

Mehmet Zeydin YILDIZ**

Öz

Her sistem üzerinde etkisini hissettiğimiz, 2020 yılında tüm dünyaya farklı yansımaları olan Covid-19 küresel salgını sosyo-ekonomik, mekânsal, siyasal ve çevresel yansımaları olan ciddi sonuçlar doğurmuştur. Pandemi krizi tüm dünyada büyük yankı uyandırmış ve insanların barınma ve yerleşim tercihlerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Pandemi süreciyle baş etmede farklılaşan konut tercihleri ile bu dönemde insanların sosyal ilişkilerini askıya almaları ve izole yaşam zorunluluğu, kentsel alanları terk edilen, kırsal alanları ise tercih edilen alanlar haline getirmiştir. Böylece konuttan beklentiler, hem rekreasyonel faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği hem de uzaktan çalışma alanı olarak kullanabilecek yerleri ön plana çıkarmıştır. Bu noktada da ikincil konutlar sözü edilen koşulları sağlama bağlamında daha görünür hale gelmiştir. Daimî ikâmet edilen konutun dışında dinlenme, eğlenme, tatil amaçlı olarak kullanılan ikincil konutlar, eskiden beri kullanılmasına rağmen Covid-19 pandemisiyle beraber hiç olmadığı kadar rağbet görmüş ve ikincil konut piyasası büyük oranda genişlemiştir. Yapılan araştırmalarda da ikincil konutların pandemi dönemiyle kullanımlarının arttığı, kentsel yaşamın bulanıklığı ve sağlık riskleri açısından terk edilerek bir kaçış mekânı oluşturdukları görülmüştür. Bu açıdan araştırmanın kapsamı olan Van/Mollakasım Mahallesi incelenmiştir. Mahalle, kentin en kalabalık ve en önemli ikincil konut alanını oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı; pandemi krizinin insanların yerleşme mekânlarında yarattığı değişimlerin kırsala olan göçleri arttığına dikkat çekerek özellikle turizm noktasında destinasyon seçimlerini nasıl etkilediğini ve ikincil konutların bu dönemde nasıl önemli bir tercih haline gelerek insanlar için birer kaçış mekânlarına dönüşmeye başladığını ortaya koymaktır. Bu minvalde Mollakasım Mahallesi'nde kriz süresince ikincil konut kullanımında değişimlerin meydana gelip gelmediği, kullanıcılara uygulanan anket ve mülakatlar ile ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışma ayrıca göller açısından ikincil konut konusunun işlendiği ilk çalışmalar arasında yerini almasıyla da dikkat çekici ve önemlidir. Çalışma sonunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde pandemi ile birlikte mahalledeki ikincil konut satın alımında, yapımında, kiralama ve kalış sürelerinde artışlar olduğu tespit edilmiştir. Pandemi kaynaklı kullanımların artması nüfus yoğunluğunu arttırmış ve beraberinde çeşitli kısıtlamaları da ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İkincil Konut, Covid-19, Rekreasyon, Mollakasım, Salgın Turizmi.*

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, seymaachaz1907@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5365-4161

** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, zeydin@yyu.edu.tr, ORCID: 000-0002-1178-3878

Atıf için: Çohaz Ebeperi, Ş. & Yıldız, M. Z. (2023). "Covid-19 Pandemisinin İkincil Konut Kullanımına Etkisi: Van-Mollakasım Örneği". *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSbiD*. Sayı 6, Sayfa Sayısı: 111-131.

DOI: 10.62068/visbid.1393300

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-ViSbiD, Sayı VI, Aralık, 2023
Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VI, December, 2023

Abstract

Covid 19 global epidemic of which we fell the effect on everthing and having different reflections to whole World in 2020 generated serious results like social-economic, spatial, political and enviromental. The pandemic crisis has had a great impact all over the world and has greatly affected people's housing and settlement preferences. The altered housing preferences during the pandemic, along with the necessity for people to suspend their social interactions and the requirement for isolated living, have transformed urban areas into abandoned spaces while making rural areas preferred choice. It highlights the shift in expectations from housing, focusing on spaces suitable for bothrecreational activities and remote work. Additionally, it emphasizes the increasing prominence of secondary residences that cater to the conditions sought during this time. Secondary residences, which are used for recreation, entertainment and holiday purposes other than permanent residences, have become more popular than ever with the Covid-19 pandemic, although they have been used for a long time, and the secondary housing market has expanded significantly. Research incates a surge in the use of secondary residences during the pandemic, as they offered an escape from the uncertainties and health risks or urban life. The text specifically mentions the ezamination of Van/Mollakasım Neighborhood, which forms the most populousand important secondary housing area in the city. Purpose of the research; It is to reveal how the changes caused by the pandemic crisis in people's settlement areas increased their migration to rural areas, and how they affected destination choices, especially in terms of tourism, and how secondary houses became an important choice in this period and began to turn into places of escape for people. In this regard, it was aimed to reveal whether there were changes in the use of secondary housing during the crisis in Mollakasım District, through surveys and interviews administered to users. This study is also remarkable and important as it is among the first studies dealing with the subject of secondary housing in terms of lakes. When the data obtained at the end of the study was evaluated, it was determined that there were increases in the purchase, construction, rental and stay periods of secondary housing in the neighborhood with the pandemic. The increase in usage due to the pandemic has increased the population density and brought about various restrictions.

Keywords: *Secondary Residences, Covid-19, Recreation, Mollakasım, Epidemic Tourism.*

Giriş

Covid-19 ilk olarak Çin'in Vuhan şehrinde 2019 yılı aralık ayı sonlarında solunum yolu belirtileri gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde hastalığın yayılması üzerine Dünya Sağlık Örgütü Covid-19'u "pandemi" (küresel salgın) ilan etmiştir. Türkiye'de ise ilk vaka 11 Mart 2020'de tespit edilmiş ve bu tarih itibariyle salgının yayılma hızını yavaşlatmaya yönelik çeşitli önlemler alınmıştır (URL 1). Salgının boyutu bulaş riskine bağlı olarak küresel çapta yankı uyandırmıştır. Bu nedenle insan yaşamının tüm yönlerini dolaylı veya dolaysız etkilemiş ve değiştirmiştir. Beklenmedik bir salgın vakasına hazırlıksız yakalanan dünya ülkelerinde insan davranışları etkilendiği gibi sosyal, ekonomik, siyasal, çevresel vb. birçok sistem de yine kendine düşen payı almıştır.

Bulaşma özelliği nedeniyle ülkeler belirli önlemler almaya başlamıştır. Yayılmanın azaltılması için insan ilişkilerinin en aza indirgenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sokağa çıkma yasağı, yurt içi ve yurt dışına çıkma yasağı getirilmiş ve toplumsal hareketliliğin yüksek olduğu alışveriş merkezleri, kafeler, halka açık etkinlik alanları yasaklanmıştır. Keza sosyal mesafeyi azaltmak için evden çalışma sistemine geçiş yapılmış ve çoğu iş yeri kapanmıştır. Bu tedbirlerin alınması hayatı adeta durma noktasına getirmiştir. Sokağa çıkma yasakları ve karantina döneminin uzaması sosyal ilişkileri koparmıştır. Balçık vd. (2021: 1082) sosyal etkileşimlerin zorunlu olarak azaltılmasıyla oluşan sosyal mesafe kuralı ile kentsel açık alanlardaki (meydan, cadde, sokak vb.) popülasyon yoğunluğunun azalmaya başladığını, insanların nefes almak ve çeşitli etkinlikler yapmak için toplandıkları mekânlara daha az kişi gitmeye başladığını ve mesafenin öneminin artmasıyla da topluluklarda seyreilmelerin olduğunu ifade etmiştir. Wade (2020: 701) toplumdaki azınlıkların ve belli bir sosyo-ekonomik çatının altında kalan insanların risklere daha çok maruz kalması, ekonomik zorluklar ve hizmetlere sınırlı erişimleri sebebiyle bu kesimin pandemi koşullarından daha çok mustarip olduğu düşüncesindedir. Bu durum sosyal eşitsizliğin daha da belirginleşmesine neden olmuştur.

Salgının başlamasıyla beraber belki de en önemli etki alanı ekonomi olmuştur. Her ülke kendi kaynaklarına göre çeşitli politikalardan yararlanmaya başlamıştır. Kapatılan iş yerlerinin sayısının her geçen gün artması paralel düzeyde işsizliği beraberinde getirmiş ve özellikle düşük seviyedeki insanlarda büyük gelir kayıplarına neden olmuştur. Halkın geliri, turizm, küçük-orta ölçekli işletmeler, kentsel gıda tedarikçileri ve göçmen işçiler vb. birçok alan bu durumdan zarar görmüştür (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020: 6). Yapılan bir araştırmada (Eryüzlü, 2020: 13) Covid-19 pandemisi döneminde ülkelerin ortak ekonomik problemleri ele alınmış; sağlık harcamalarının artması, tedarik zincirinin bozulması ve arz şoku, işsizlik oranlarındaki yükselişlerin ön plana çıktığı belirlenmiştir.

Çevresel etkiler açısından incelendiğinde, salgının olumlu ve olumsuz yönleriyle karşılaşılmaktadır. Salgın sürecinde dünyanın farklı şehirlerinde hava kalitesinin iyileşmesi, sera gazı emisyonunun, su ve gürültü kirliliklerinin azalması, ekolojik sistemin restorasyonuna izin verecek şekilde turistik alanlardaki baskının azalması gibi olumlu etkilere neden olurken, tıbbi atıkların gelişigüzel imhası, dezenfektan, maske, eldiven ve işlenmemiş atıkların çevreye verdiği zarar da

olumsuz sonuçları oluşturmaktadır (Balçık vd., 2021: 1084). Sharifi ve Khavarian-Garmsir'in (2020: 8) çalışmalarında ortaya koyduğu bilgiler neticesinde Covid-19 sürecinde insanların sokağa çıkmayı azaltması ve yönetimlerin uyguladığı kısıtlamalar neticesinde özellikle mega kentlerde azot dioksit ve karbondioksit salınımının azalttığı ve hava kirliliği konusunda olumlu etkiler yaptığı görülmüştür.

Tüm bunların yanında insan hareketliliğinin yönünü değiştirmede pandemi sürecinin gözle görülür etkileri ortaya çıkmıştır. Özellikle karantina ve sokağa çıkma yasaklarının süresinin uzaması insanların kentsel ortamın dışına çıkmak istemesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Kalabalık ortamlarda bulaşma riskinin daha kolay olması kent sakinlerini yoğunluktan uzak kırsal alanlara itmeye başlamıştır. İnsanlar üzerinde artan korku ve panik parametreleri yıllar boyunca devam eden kırdan kente göç olgusunu, kentten kıra göç olarak değiştirmiştir. Kunzmann (2020: 23) kentlerdeki popülasyon yoğunluklarının dağılımının değişmeye başladığını gözlemlemiş ve salgının ilerleyen seyrinin insanların kentlerden kırsala gidişi durumunu doğurduğunu ve kırsal bölgelerdeki nüfusu arttırdığını belirtmiştir. Pandemi ile birlikte özellikle kentsel yeşil alanlara erişimin sağlanamaması, yüksek katlı beton yapılar içerisinde sıkışıp kalınması, balkondan yoksun evlerin varlığı insanları doğayla iç içe olma arzusu içine sokmuştur. Bu durum aynı zamanda insanların yaşam kalitesini düşürmüş ve psikolojik bunalımlara neden olmuştur. Böylece riskli ortamdan uzak bireysel veya aile fertlerinden oluşan bir izolasyona duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu amaçla kentlinin kırsala geçici göçü, ikincil konutların Covid-19 salgınındaki sığınakları olmuştur. Müstakil evlere olan bu ilgi temiz ve açık havanın varlığı yanında güvenli bir yaşam alanı sunması anlamıyla önem kazanmaya başlamıştır. Kişisel /özel alana olan ihtiyacın pik yaptığı bu dönemde özellikle uzaktan eğitimin başlaması ve çalışmaların uzaktan yapılması ikincil konutlara olan ilgiyi arttırmıştır.

Genel olarak ikincil konutlar, daha çok yılın belli mevsimlerinde dinlenme ve tatil amaçlı kullanılan, kentsel alanlar dışında, özellikle deniz, göl, nehir veya ormanlık alanlarda inşa edilen rekreatif amaçlı yerleşmeler olmuştur. İkincil konut varlığına sanayileşme öncesinde rastlanılmış olsa da o dönemlerde bu kavramla anılmadığı ve fazla kullanılmadığından günümüze ait bir yapı olarak bilinmekte ve tanımlanmaktadır. Bu konuda Emekli (2014: 27) ikincil konut tanımına ilişkin olarak; tatil konutu, yayla evi, dağ evi gibi farklı isimlerle anılabilen, manzara çekiciliği yüksek yerlerde, daimi yaşanılan yerin dışında, kent merkezine yakın veya uzak inşa edilen yerleşmeler olarak ifade ederken, McIntyre vd. göre (2006: 1119) ikincil konut çeşitli biçimlerde şehir yaşamının baskılarından bir kaçış, tersine dönüş veya hayatın farklı yaşandığı bir mekâna kaçış, doğaya sığınmak ve farklı bir sosyal çevreye sığınma olarak tasvir edilmektedir. Doğaya yakınlık, dinlenme, rahatlama, aile bireyleriyle vakit geçirme gibi motivasyonlara sahip olan ikincil konutlar pandemi ile birlikte sağlık kaygısından kaynaklı *güvenli alan* motivasyonu da zihinlerde gittikçe güçlenmiştir.

İkincil konutların kökleri incelendiğinde Mısır, Yunan ve Roma toplumlarına kadar uzandığı görülmektedir (Müller, 1999: 31). Coppock (1997: 3) üst sınıfa ait kişilerin şehrin kalabalığından, kirinden ve kokusundan kaçmak için kırsalda kullanabilecekleri konutlar inşa ettiklerini söyler. Mısır ve ardından Roma'da varlıklı ailelerin yılın belli dönemlerinde rekreasyon amaçlı villaları bulunmaktaydı. Antik Çin'de de bazı zengin ve soyluların birden çok eve sahip oldukları görülmektedir (Wang, 2006: 15). Endüstrileşme ve beraberinde getirdiği yenilikler ikincil konutların

modern anlamda kendine yer edindiği döneme rastlar. Bu dönemden sonra bu konutların artış göstermesinin nedenleri arasında refah seviyesinin artması, ulaşım olanaklarının gelişip yaygınlaşması, boş zamanların artması, kentin kalabalığından uzaklaşma isteği, doğaya duyulan özlem, otomobil sahipliğinin artması, bir yatırım aracı olarak düşünülmesi şeklinde sıralayabiliriz (Gündüz, 2003: 2; Okuyucu, 2016: 92-93; Bakırcı, 2007: 4-5). Tatilin bireyselleşmeye başlaması insanları turistik tesislerden uzaklaştırarak tercihlerini yalnız kalabilecekleri alanlara kaydırmasında etkili olmaktadır. Böylece ikincil konutlar bu bakımdan günümüzde tercih edilecek belki de en önemli rekreasyon yerleşkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincil konut sahipliği ülkeden ülkeye, sosyo-kültürel yapıya göre de değişmektedir. Demarküz (akt. Manisa, 2007: 18) çalışmasında çok katlı apartman türünde konutların çoğunlukta olduğu ülkelerde tatil evlerinin daha fazla olduğunu ve İngiltere'deki banliyölerde ise bahçeli evlerde yaşayan ailelerin ikincil konut sahipliğine ihtiyaç duymadığını tespit etmiştir.

Türkiye'de ise her ne kadar çeşitli tarihsel dönemlerde ikincil konut anlamına gelebilecek birtakım kullanımlar mevcut ise de, modern anlamda ilk ikincil konut örneklerine 1950'li yılların başında İstanbul Boğazı boyunca rastlanmaktadır. Türkiye'de ilk düzenli konut yerleşimi 1950'li yıllarda İzmir-Çeşme kıyılarında görülmüş, bu konuda asıl gelişme ise 1960'lı yıllardan itibaren olmuştur. 1960'lı yıllarda kıyıların spekülatif amaçlarla kullanılabilir bir kaynak olarak görülmesi ve turizm sektörünün ülke kalkınmasının en iyi araçlarından biri olarak değerlendirilmeye başlaması, kıyı turizmüne öncelik verilmesine ve beraberinde kıyılarda ikincil konut inşaatlarının artmasına yol açmıştır (Emekli, 2014: 35).

Covid-19 pandemisinin, insan davranışlarını etkilemesine bağlı olarak mekânsal çevrenin de değişimi göz önüne alındığında, yukarıda kavramsal çerçevesi verilen ikincil konutların kullanımının artmasında önemli bir ölçüt olduğu görülmektedir. Bu çalışmada 2020 yılı sonrasında pandeminin toplumların konut tercihini etkilediği sonucu esas alınarak, Van kentinde de kırsal dönüşlerin yaşanıp yaşanmadığı ve ikincil konutların pandemi süreciyle beraber ne tür yeni bir anlam kazandığı Mollakasım Mahallesi üzerinden aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Covid-19 Pandemisinin Bir Rekreasyon Faaliyeti Olarak İkincil Konut Kullanımına Etkisi

Kentlileşmeye bağlı yaşam rutinlerinin getirmiş olduğu yürüyüş, piknik, bisiklet kullanımı, ikili ilişkiler vb. günlük aktivitelerin olağan olmaktan çıkıp ayrıcalıklı durumlar halini alması salgının zihinlerdeki kent cazibesini yıkmaya yetmiştir. Yurt içi ve yurt dışı tatil organizasyonlarının iptali özellikle alışlagelmiş yaz aylarındaki faaliyetleri sonlandırdığından insanlar kısa mesafeli ve izole olabilecekleri seyahat alanlarını tercih etmişlerdir. Böylece kentlerdeki yoğun nüfus baskısı ve doğrudan ilişkili olarak hastalığın yayılma riskindeki artış kırsal alanlardaki ikincil konutların cazibesini arttırmıştır. İnsanların ortak kullanım alanlarından kaçınma davranışları sergilemesi özellikle müstakil/bahçeli bir konuta olan ihtiyacı ortaya çıkarmış ve bu zamanda adeta sığınak görevi görmüştür.

İkincil konutlar bugün sadece rekreasyon faaliyetleri için bir mekân görevi görmeyip aynı zamanda kişilerin zihinlerindeki güvenli-izole alan imajına da hizmet etmektedir. Bu da bu konutların pandemi sonrası anlamlarının değiştiğini gösteren önemli bir detay olmaktadır. Buna göre çeşitli araştırmalar incelendiğinde çeşitli ülkelerde ikincil konutların salgın döneminde aynı amaçla kullanıldığı görülmektedir. Aydın ve Doğan (2020: 98), Covid-19 sonrası Türkiye'deki turistik tüketicilerin değişen karar ve davranışları ile turizm sektöründeki değişimleri incelemiştir. Araştırmaya göre, turistlerin önümüzdeki dönemde daha bireysel ve butik turlara yani alternatif turizme yöneleceği, kamp, karavan, sezonluk konut kiralama, yat kiralama ve butik otel gibi tercihleri değerlendireceği ve daha kısa mesafeli seyahatlere yöneleceğini belirtmiştir. Covid-19'un turizmi nasıl etkilediği konusunda turizm akademisyenlerinin görüşlerinin yer aldığı bir diğer araştırma da ise sorulara verilen cevapların hepsinde seyahat taleplerinin azalacağı tespiti yapılmış ve katılımcılar kalabalıkta tatil yapmaktan çekinen ve bireysel izolasyonu sağlamak isteyen insanların ikincil konut ve devre mülkler sayesinde bu isteklerini karşılayabilecekleri öngörüsünde bulunmuşlardır (Özaltın Türker, 2020: 213). Büyük otellerde insanlarla iç içe tatil yapmak yerine hijyeni kişinin kendisinin sağladığı ikincil konutlar insanlar için birer kaçış mekânı sunmuştur. İkincil konutlara olan bu ilgi tek bir ülke ile sınırlı kalmamış, yapılan araştırmalarla kırsala dönüşün ya da ikincil konuta kaçışın neredeyse tüm dünyada ortak bir tepkisel durum olduğu anlaşılmıştır.

Bu dönemde kent merkezlerinden kırsala gerçekleşen hareketlilik dikkat çekicidir. Yapılan araştırmalarda bu göç hareketinin Türkiye, Fransa, İngiltere, ABD, İspanya, Rusya, Almanya, Yunanistan, Norveç gibi dünyanın dört tarafındaki birçok ülkede hissedildiği gözlemlenmiştir (Seraphin ve Dosquet, 2020: 494). Buralardaki kentli nüfusun ikincil evlere akın etmesi, bu konutların enfeksiyon riskinin daha düşük olduğu ve kendini izole edebileceği yerler olarak önemini vurgulamıştır (Gallent, 2020: 145, Grigoryev, 2020: 22, Nikolaeva ve Rusanov, 2020: 184, Seraphin ve Dosquet, 2020: 496, Zoğal ve Emekli, 2020: 174). Bu süreçte ikincil konut örneği olarak "sıfır temas" konseptli, bahçeli ve müstakil villalar, doğa ile iç içe konseptli ahşap bungalov evler, aynı zamanda Hall ve Müller'in (2004) hareketli ikinci konutlar olarak sınıflandırdığı tekne, yatlar ve karavanlar salgın nedeniyle izole tatil yapmak isteyenlerin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır (Zoğal ve Emekli, 2020: 174). Özellikle özel dış mekândan uzak kalan çocuklar ve yaşlılar için salgın çok daha yıpratıcı olmuştur. İş yaşantısı sona eren emekli yaş grubu ve günlük yaşamının en önemli parçası olan eğlenme, dinlenme ve aktiviteler olan çocuk yaş grubu ikincil konut kullanımını gerçekleştiren en önemli yaş sınıfıdır. Gallent vd., (2023: 7) İnsanların hanelerinde emekli yaş grubuna sahip bireylerin olmasının ikincil konut kullanımını güçlendiren önemli bir güç olarak görmüştür.

Salgının süreçte konut/yerleşme kalıplarına yansımalarının ortak sonuçlar doğurduğu açıktır ki Birleşik Krallık'ta şehirlerin yoğunluğu ve aylarca açık hava olmayan küçük apartman dairelerine sıkışıp kalmaları ile birçok insan kendini taşrada bulmuştur. Varlıklı aileler ikincil konutlara, diğerleri ise karavanlara ve kiralık ikincil konutlara yerleşmeye başlamış, İtalya'nın da karantina altına alınmasından kısa süre sonra 11.000 insan uçak veya feribotla Sardinya adasına gitmiştir. Birçoğu da adadaki kuzey ve güneybatı kıyılara dağılmış olan ikincil konutlara akın etmiştir. (Gallent, 2020: 141-143). Kanada'da yaz ve sonbahar boyunca ikincil konutların vahşi doğa izolasyon balonları olarak

açılması yönündeki baskı artmış ve kısıtlamalar hafiflemeye başladıkça ve havalar ısındıkça evde izole kalmak yerine modern, kentsel ve artık pandemik dünyanın stresinden uzakta izole ikincil ev inzivalarında kalma isteğinin arttığı ortaya konulmuştur (Pitkänen vd. 2020: 28). Finlandiya'da ikincil evlerinde kalan veya yazlık kiralaayan birçok kişi, yaz mevsiminin sonbahara dönmesi ve pandeminin ikinci dalgasından etkilenmesi nedeniyle ev ofislerini kırsal bölgelere taşımışlardır (Pitkänen vd. 2020: 34).

Bu dönem içinde ülkelerin yoğun sosyal ilişkileri kesme ve yine yoğun trafik oluşturmamaları için ikincil konutlara gidişler de dâhil olmak üzere şehir içi ve şehir dışı kontroller sıkılaştırılmıştır. Bunun en önemli nedeni ise ikincil konut alanında ani nüfus artışını engellemektir. Bu, alanların genel olarak sadece yöre halkını taşıyabilecek kapasiteye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak tüm önlemler ve çağrılara rağmen bu durum yine de insanların ikincil konutlarına gidişini durduramamıştır. Örneğin kısıtlamalarla birlikte sezon dışında Türkiye'de Bodrum'a sadece bir ay içerisinde 75 ile 100 bin arasında yazlıkçının geldiği açıklanmıştır. Günde 12 bin aracın girdiği ilçeye belediye başkanı tarafından "Bodruma Gelmeyin" çağrısı yapılması üzerine günlük araç sayısının 5 bine düştüğü açıklanmıştır (URL 2). Keza bu dönemde İspanya hükümeti insanların yoğunluk oluşturmaması için ikincil konutlara gidişleri yasaklamıştır. Ancak bu durum kısa sürmüş Madrid ve Barcelona gibi şehirlerden toplu halde kırsal bölgelere gidişler meydana gelmiştir (Gallent, 2020: 145). Sadece mevsimlik olarak yaz sezonunda kullanılan bu konutlar, pandeminin getirmiş olduğu kısıtlamalar, çalışma koşullarının evden sağlanıyor olması, okullarda online eğitime geçişi gibi faktörlerle tüm sezon kullanılan bir yer haline gelmiştir. Böylece ikincil konutlar pandemi döneminde kalıcı konutlara dönüşmeye başlamıştır.

Türkiye'de 2020 yılının mart ayından bu yana, salgının hızlı seyretmesi ve her geçen gün artan vaka sayıları nedeniyle, özellikle de emekliye ayrılan ve uzaktan çalışma sistemine geçen kullanıcılar, merkezlerdeki evlerini terk ederek, açık ve yeşil alanlara sahip, kendilerine ait bahçesi olan yazlık konutlarına kalıcı olarak yerleşmişlerdir (Şuta ve Akansel, 2023: 62). Altınoluk ve Ayvalık (Altınova) beldelerinde yapılan çalışmada, Covid -19 pandemisi ile beraber ikincil konut kullanımını daha da artış göstermiş, büyük kentlerde yaşayan, evden çalışabilen bireyler ve emekliler, buradaki konutlarını sadece yaz aylarında değil, sürekli kullanır hale gelmişlerdir. Konut sahipleriyle yapılan anket çalışmasında, 335 konutun kalıcı konuta dönüştüğü görülmüştür (Şuta ve Akansel, 2023: 64). Türksoy 'un (2021: 143) Çeşme ilçesinde yaptığı çalışmada pandeminin bölgedeki ikincil konut kullanımını arttırdığı, kış aylarında boş kalan çoğu sitelerin ise tekrar canlandığı ortaya konulmuştur. Özellikle İzmir merkezde yaşayan konut sahipleri, süreci ilçedeki ikincil konutlarda geçirmeye başlamışlardır. Çanakkale'nin Güzelyalı ve Dardanos ilçelerinde yapılan çalışmada ikincil konut kullanıcılarının açık yeşil alanlara rahatça ulaşamama, balkonsuz apartman dairelerindeki zorlu yaşam ve özgürlüğün anlam kazanması gibi faktörlerin ikincil konut kullanımını etkilediği ifade edilenler arasında dikkat çekicidir (Şuta ve Akansel, 2022: 120). Pandemi boyunca insanların yararlanamadıkları tüm açık kentsel alanların ve yapamadıkları tüm rekreasyonel aktivitelerin aynı anda hijyenik koşullarda sağlanması, üstelik psikolojik olarak rahatlamının ve dinlenmenin had safhada hissedildiği ikincil konutlar iç turizmin önemli bir parçası haline gelmektedir.

Dünya ve Türkiye'den yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi ikincil konutların pandemiyle beraber çoklukla tercih edilen mekânlar haline dönüşmesi, destinasyon tercihi, yönü, kalış süresi ve şekli gibi birçok açıdan turizm faaliyetlerinde köklü değişimleri ortaya çıkarmıştır. Pandeminin kullanıcı tercihlerinde büyük değişimleri yarattığı turizmin bu yeni şeklini *Pandemi Turizmi* olarak adlandırmak mümkündür. Pandemi turizmi, eko turizm gibi alternatif turistik kullanımları büyük ölçüde arttırmıştır. Bu da turizmin ve turizm ekonomisinin geleneksel yapı ve kabullerinin değişmesine neden olmuştur.

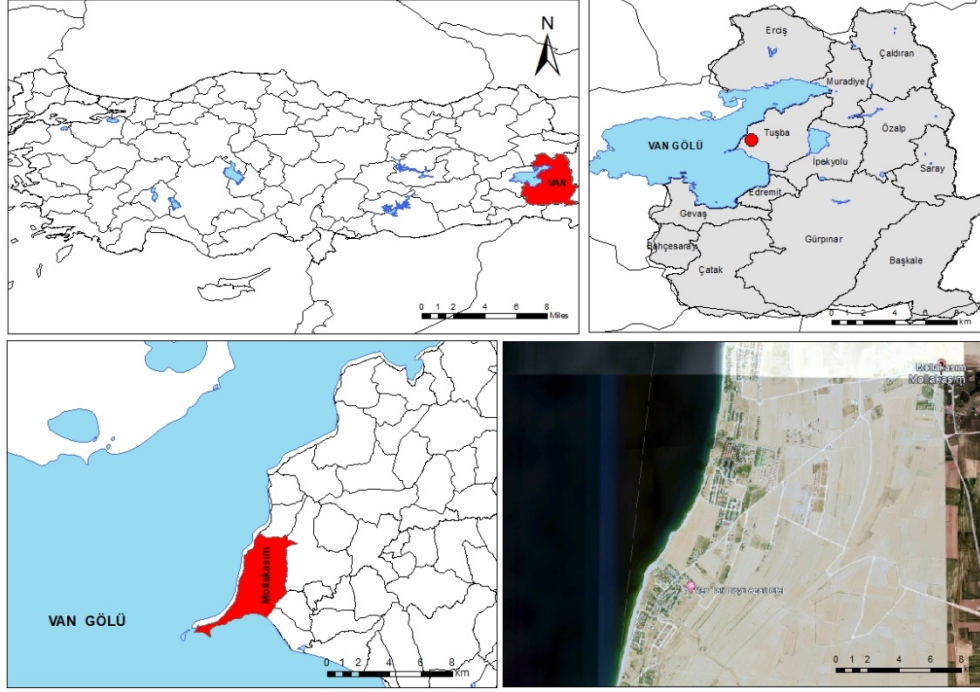
Daha temiz bir çevre ve daha az insanın bulunduğu, sosyal mesafeye önemin verildiği yerlerde tatil konutlarının tercih edilmesi koronavirüs koşullarında beklenebilir bir davranış olmaktadır. Artık insanlar popüler tatil mekânlarını değil; daha sakin, doğayla bütün olarak kendisi ve ailesiyle baş başa kalabilecekleri, yoğun insan topluluğundan uzak ikincil konut alanlarını tercih etmeye başlamışlardır. Böylece ikincil konutların insanlara istedikleri tatil arayışını sunuyor olması tatil mekânları içerisindeki yerini de bir üst sıraya taşımakta ve popülerleşmektedir.

Yöntem

Araştırma alanımız olan Mollakasım Mahallesi Van ilinin Tuşba ilçesine bağlı bulunmaktadır (Şekil 1). Mahalle, ilçenin kuzey doğusunda, kent merkezine yaklaşık 40 km uzaklıkta yer almaktadır. Mollakasım Mahallesi kentte ikincil konutların en yoğun olduğu alan olarak göze çarpmaktadır. Mahallede 2023 yılı verilerine göre toplamda 254 kişi yaşamaktadır. Bu sayılar mahallede sürekli ikamet edenlerin miktarı olup ikincil konut kullanıcılarını kapsamamaktadır. Ancak ikincil konut kullanımının yoğunlaştığı dönemde bu sayı binlerce kişiye ulaşabilmektedir. Alan, bulunduğu coğrafi şartlara bağlı olarak kentsel çevreden uzakta korunmuş bir konumda bulunmaktadır. Bu durum kıyıda uzak bir mesafede yer alan karayolunun ikincil konut turizmine kaynak oluşturan araziye ve sahile zarar vermeyerek konut artışını desteklemektedir.

Yapılan bu araştırmada, aşağıda sıralanan problemlere yanıt aranmıştır:

1. Pandemi süreci ikincil konut kullanımını nasıl etkiledi?
2. İkincil konut kullanıcılarının kalış süreleri pandemiden nasıl etkilendi?
3. Pandemi ile birlikte Mollakasım'daki ikincil konutlarda yoğunluk meydana geldi mi, geldiyse ikincil konut kullanıcıları ve mahalle halkı arasındaki iletişim ne yönde etkilendi?
4. Mahallede pandemi kaynaklı ikincil konut sayısında artış meydana geldi mi? Bu bakımdan araştırmada Mollakasım'da Covid-19 pandemisinin sahiplik durumunu, kiralama durumları, kalış süresinin ve kullanım durumlarını nasıl etkilediğini görmek hedeflenmektedir.

Şekil 1: Araştırma Alanının Lokasyonu

Çalışmada anket ve mülakat olmak üzere iki farklı veri toplama tekniği kullanılmıştır. Derin açıklama gerektiren soruların yanıtlanması esnasında anket analizinin yetersiz kalması aynı anda iki farklı tekniğin seçilmesinde etkili olmuştur. Buna göre verilerin toplanması için karma yöntem uygun bulunmuştur. Araştırmada ele alınacak kavram ve yaklaşımlar tanımlanarak, araştırma için belirlenen evren ve örneklem grubu üzerinde veri kaynaklarına ilişkin bilgilerin nasıl toplanacağına karar verilmiştir. Örneklem grubu rastlantısal olmayan yöntem ile seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar SPSS programı üzerine işlenmiş ve çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anket uygulamasına ikincil konut kullanıcılarından 100 kişi katılmış olup bunların 46'sı kadın, 54'ü ise erkeklerden meydana gelmektedir. Bu katılımcıların yaş aralığı ise 18 ile 65 yaş arasında farklılık göstermektedir. İkincil konut kullanıcılarından 20 kişiye ise mülakat uygulaması yapılmış olup bunların 14'ü erkek, 6'sı kadındır. Bu grubun yaş aralığı ise 25 ile 65 arasında değişmektedir. Katılımcılara 4'lü likert derecelendirilmesi ile kullanılan 3 ifadeye yer almakta bunun dışında 4 adet anket sorusu da bulunmaktadır. Bu soruların tümü ise yarı yapılandırılmış türdedir. Elde edilen verilere uygulanan analizler; ki-kare analizi, frekans analizi, açıklayıcı faktör analizi ve korelasyon analizi şeklindedir.

Uygulama genelinde bilgiler konut sahibine direkt olarak sorulmuş, anketler çoğunlukla ikincil konutların bahçe veya balkonlarında yapılmış, anket uygulayıcısı yörenin yerlisi olduğu için de tüm sorulansorulara samimiyet ve güven içerisinde cevap verilmesinde etkili olmuştur. Aynı zamanda ankette cevaplanması yetersiz kalan sorular ve derinlemesine cevaplar için mülakat uygulanmıştır. Mülakatlar samimi bir dille bazen birden fazla olarak bazen de bireysel şekilde yapılmıştır. Konuşma

sohbet eşliğinde ilerlediğinden cevaplar da bir o kadar samimi olmuştur. Bu uygulama esnasında izin vermeleri dahilinde kesinlikle ses kaydı alınmış ve kayıt cihazı kullanılmış ancak izin verilmemesi durumunda kesinlikle ses kaydı alınmamış, konuşma esnasında hızla not alınarak kayıt edilmiştir.

Bulgular

Van/Mollakasım Örneğinde Covid-19 Pandemisinin İkincil Konut Kullanımına Etkisi

Araştırma sahamızın da içinde bulunduğu Van Gölü ikincil konut alanı olarak kullanılan önemli bir sahadır. Özellikle onu çevreleyen kentler açısından önemli bir rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır. Çalışma alanı olan ve Van Gölü çevresinde en fazla ikincil konuta ev sahipliği yapan yer Van'ın Tuşba ilçesine bağlı Mollakasım Mahallesi'dir. Mahalle, Van kent merkezine yaklaşık 40 km uzaklıkta yer almaktadır. Bu mahalle aynı zamanda Türkiye'de kıyılar dışında mavi bayrak alan ilk plaja ev sahipliği yapmaktadır. Daha öncede Türkiye'nin birçok bölgesinde mavi bayrak alan plajlar bulunmaktadır ancak bunların tamamı deniz kıyısında yer almaktadır.

Alan araştırmasında elde edilen verilere göre buradaki ilk ikincil konutlar 1993 yılında yapılan ve adına "40 Evler" denilen kooperatif şeklindeki yazlıklardır. İkincil konutların ilk inşa edildiği 1993 yılından itibaren mahallenin itibar kazanması ve fiyatların o dönem itibarıyla uygun oluşu ikincil konut gelişimine önemli katkı sağlamıştır. İlk yapılan yazlıklar Van kentinde yeni bir dönemi başlatan etkinlik olmuştur. Bu durum Mollakasım Mahallesi'ni ikincil konut yapılaşması açısından cazibeli bir alan haline dönüştürmüştür. Sahadaki ilk ikincil konutlar 1995 öncesine ait olup 40 adet konuttan oluşmaktaydı. 1996-2000 yılları arasında 41, 2001-2005 arasında 159, 2006-2010 arasında 234, 2011-2015 arasında 163, 2016-2020 arasında 113, 2021 yılında ise 31 adet ikincil konut yapılmış ve böylece 2021 sonu itibarıyla 781 adet ikincil konuta ulaşılmıştır. 2022-2023 yıllarında da 426 adet daha ikincil konut inşa edilmiştir. Dolayısıyla sadece iki yıl içerisinde ikincil konut sayısı %54,5 oranında artarak 1207'ye yükselmiştir.¹

İkincil konutların günümüzde geniş bir alana yayılmış olduğu görülür. Ancak son 3 yıldır tüm dünyada kriz yaratan ve etkileri hala devam eden Covid-19 pandemisi nedeniyle ikincil konut sahipliği artan bir ivme kazanmıştır. Pandeminin gerektirdiği karantina koşulları insanların tatil yapmasına kesin bir sınırlılık getirmiştir. Bu durum insanları kalabalık ortamlardan uzaklaştırırken, kişinin yalnız veya ailesiyle geçireceği süreyi de uzatmıştır. Böylece kişiler sadece aileleriyle dinlenip eğlenebildikleri izole alanlar tercih etmeye başlamışlardır. İkincil konutlar tam da böyle bir ortamda insanlara ihtiyacı olan şeyi vererek herkesi kendine doğru çeken bir enerji oluşturmuştur. Mollakasım'da ise pandemiden kaynaklı artan talep karşısında mevcut ikincil konutların dışında yeni yazlık inşaatlara başlanmış ve birçoğu kısa sürede tamamlanmıştır. 2021 yılından bu yana mahallede hiç olmadığı kadar artış gösteren ikincil konut sayıları da bunun bir göstergesidir.

¹ Bu araştırma büyük oranda 2021-2022 döneminde yapılan yüksek lisans tezi sonuçlarına dayanmaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda da saha gözlemlerine devam edilmiş ve bu araştırmada kullanılmıştır.

Foto 1. İnşaat Halindeki İkincil Konutlar

Bu açıdan alanda yapılan anket ve mülakatlarda pandemi ile birlikte ne gibi değişikliklerin meydana geldiği ve arz-talep üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Buna yönelik ikincil konut kullanıcılarına anket uygulaması kapsamında "sizce pandemi sonrası ikincil konutlarda bir artış meydana geldi mi?" sorusu sorulmuş ve 100 katılımcının tamamı buna evet cevabını vermiştir. Neden artış meydana geldi sorusuna ise çeşitli cevaplar verilmiştir. Verilen yanıtlar belli başlıklar altında gruplandırılmıştır:

- İnsanların herhangi bir kronik hastalığının bulunması
- Yaşanılan daimi konutun apartman dairesi oluşu
- İkincil konut alanının riskten uzak olduğu düşüncesi
- Pandemi dönemi ile birlikte turistik tesislere olan güvenin azalması
- Emekli grubun salgın sürecinde evde kalamaması
- İkincil konutun, merkezin kalabalığından izole bir yaşam vadetmesi
- Sakin, temiz ve güvenli bir tatil alanı olması

Virüs özellikle kronik hastalar üzerinde büyük riskler taşımaktadır. Bu açıdan kronik hastalığı olan insanlar için ikincil konutlarda tatil yapma fikri oldukça cazip gelmekte ve bu nedenle ikincil konutlar tercih sebebi olmaktadır. Aynı zamanda ailenin bir arada olduğu, kalabalıktan uzak, kişinin kendi hijyenini sağladığı alanlar olması bu konutlara olan talep artışının doğal bir süreç olduğunu

göstermektedir. Kısıtlamalar boyunca apartman dairelerine sıkışanlar çareyi yazlık evlerine gitmekte, eğer sahip değillerse de satın alma ve kiralama yoluna gitmektedirler.

Katılımcılara Covid-19 salgınının ikincil konut kullanımlarını nasıl etkilediği ile ilgili sorular sorulmuş ve katılım düzeyleri belirlenmiştir.

	1. Kesinlikle Katılmıyorum		2. Katılmıyorum		3. Orta Düzeyde Katılıyorum			4. Katılıyorum			5. Kesinlikle Katılıyorum		Ort
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
Covid-19 pandemisi ikincil konutumuzu daha sık gelmemize neden olmuştur	-	-	2	2,0	3	3,0	16	16,0	79	79,0	4,7		
Covid-19 pandemisi ikincil konutta kalış süremizi etkilemiştir	1	1,0	2	2,0	3	3,0	15	15,0	79	79,0	4,6		
Covid-19 pandemisi sonrası ikincil konuta olan yoğun talep buralarda salgının artmasını etkilemektedir	51	51,0	31	31,0	6	6,0	6	6,0	6	6,0	1,8		

Tablo 1. Covid-19 Salgınının İkincil Konut Kullanımını Nasıl Etkilediği ile İlgili Katılım Düzeyi.

Covid-19 süreci ile birlikte ikincil konutlara sık gidiş gelişin sağlandığı konusu en yüksek katılım düzeyine sahiptir (4,7). Bunun nedeni salgın sürecinin riskli kalabalıklardan kaçışı gerektirmesidir. Kişilerdeki korku algısının yüksek nüfuslu ortamlarda daha fazla arttığı düşünüldüğünde ikincil konut sahipleri mahallede hiç olmadığı kadar yoğunluk oluşturmaktadır. Bu süreçte esnek çalışma koşullarına sahip olmayan bireyler dahi ikincil konutlarına önceki yıllara nazaran sık gelme eğiliminde olmuşlardır.

Aynı şekilde kullanıcıların pandemi ile birlikte ikincil konutlarında daha fazla kalmaya başladıkları yargısına kullanıcılar yüksek ortalama ile katıldıklarını belirtmişlerdir (4,6). Özellikle emekli yaş grubu, uzaktan eğitim sürecinin başlaması ve evden çalışma için kolaylık sağlanan bazı meslekler kişilerin ikincil konutlarında uzun süreli kalmalarında etkili olmuştur. Normal şartlarda yaz aylarında dahi farklı tatil planlamalarına bağlı olarak daha az gidiş geliş gerçekleştirenlerin pandemi süreciyle beraber fırsat bulunan her anın ikincil konutlarda geçirildiğini belirlenmiştir. Kalma süreleri genel olarak sadece üç ay (Haziran, Temmuz, Ağustos) ile sınırlı kalan kullanıcılar yukarıda belirtilen

Covid-19 Pandemisinin İkincil Konut Kullanımına Etkisi: Van-Mollakasım Örneği

durumlara bağlı olarak kentle olan bağılıklarını uzun süre koparmış, ancak belli başlı tüketim ürünlerinin temini için gidilen yer halini almıştır.

Bu alanda meydana gelen artışlarla kent görüntüsü veren ikincil konut alanında, kullanıcılar mevcut ikincil konut talebinin salgının yayılmasına etki ettiğine dair yargıya 1,8'lik bir değer ile büyük oranda katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun başlıca nedeni herkesin kendi konutlarında rutin yaşamlarını birbirinden izole şekilde kendi konut, bahçe ve kıyılarında gerçekleştiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Salgın döneminin başlangıcında sadece mevcut ikincil konut kullanıcıların Mollakasım'a kaçışının gerçekleşmesi ve henüz artan şekilde konut inşaatlarının başlamamış olması bu cevaba verilen katılım düzeyi üzerinde etkili olmuştur.

Mülakat uygulamasında bu amaçla ikincil konut kullanıcılarına yöneltilmiş olan "Son dönemde ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ikincil konut talebini sizce nasıl etkiledi?" sorusuna ise aşağıdaki yanıtlar verilmiştir:

"Tabi ki artış yönünden etkiledi. Bu da nedir işte merkezde sosyal mesafe korunamadı, kalabalıktan uzak durma anlamında burada daha çok müstakil yaşam sürme istediğinden dolayı yazlık talebi arttı. Şimdi daha sıklıkla gelmeye başladık ee ve daha uzun süre kalmaya başladık. Eğer birçok insan işlerini bilgisayar üzerinden halledebiliyorsa yazlığı homeoffice olarak kullanmaya başladılar. Bu da yazlıkta daha fazla kalmamızda tabi etkili oldu yani." K4 (E, 41, Sigortacı, Lisansüstü).

"Oo müthiş etkiledi gerçekten. Buraya talep çok fazla artmaya başladı. Dediğim gibi biz burda kiracı değiliz ama burda birçok tanıdığımız buraya gelemeyen işte ya da boş olan daireleri nereden baksanız şu an yazın sonuna kadar hepsi kiralanmış durumda. Yani boş yazlık bulmak çok zor. Haliyle merkezde olan kalabalık burda yok daha sakin diyelim. İnsanlar daha kendilerine özgü alanlara sahipler. O yüzden burada çok çok ciddi bir talep olmaya başladı kiralamaya anlamında. Satın almaya girişemediklerinden daha çoğunlukla kiralyorlar. Covid-19'un buraya olan olumlu talebi fazlasıyla arttı." K6 (K, 33, Ev Hanımı, Üniversite).

Katılımcılar, ikincil konut talebinin yüksek oranda etkilendiğini ve konutlarına daha çok kalma eğiliminde olduklarını belirtirken aynı zamanda konut satın almada ve kiralamada da artışların meydana geldiği belirtilmiştir.

"Vallahi buraya herkes gelmeye başladı çünkü Van çok kalabalıktı. Kimse kurallara doğru düzgün uymuyordu diye. Bir sürü yazlık yaptılar taa nerelere. Tepelere kadar ev yaptılar. Önce orda ev mev yoktu ki. Öyle nasıl bu virüs geldi herkes de buralara enlerde kalmaya geldi işte o zaman doldu buralar. Yazın da olsa bazen hiç evlere gelmeyen olurdu ama şimdi Martta Mayısta geldiler burda soba bile yakıyorlar. Daha önce daha az gelirdik şimdi hep burdayız. Bu sene okulda olmadığı için internet aldık geldik burda kalıyoruz. Temiz hava var, bahçemiz var. Maske de takmıyoruz çok rahatız burda biz." K7 (K, 31, Ev Hanımı, Lise).

"Covid hastalığında biliyorsunuz insanların iç içe olmaması gerekiyor. Yazlık bölgeler açık alanlardır bahçesiyle. Yani faydalı bir şey. İnsanların mesela kapalı ortamlarda yan yana gelmesindense bahçelerde rahatça yaşıyorlar. Bu nedenle insanlar daha çok yazlığa talep etti. Covid-19 döneminde ben de dâbil olmak üzere sıklıkla gidip gelmeye başladık." K5 (E, 50, Veteriner Hekim, Lisansüstü).

"Buraki artışın öncelikli sebebi pandeminin etkisinden. İnsanların çok tercih etmesi şehrin kalabalığından uzaklaşmak, doğayla baş başa olmak. Pandeminin riskinden dolayı temasın daha az olduğu bi yer olduğu için. Bi de insanlar yeni çalışma düzenine çektiklerinden dolayı evden çalışma olarak artık evden çalışıyorlar. Buralar daha çok tercih edilmeye başlandı. Sokağa çıkma kısıtlamasından dolayı devamlı site içinde apartmanlarda vakit geçirdiklerinden dolayı." K2 (E, 29, Yazılımcı, Üniversite).

Kentte insanların istenilen düzeyde salgın tedbirlerine uymamaları, ikincil konutların temiz hava ve bahçeli alan sunması gibi kriterler ve salgından kaynaklanan bazı esnekliklerin göz önünde bulundurulmasıyla rahat yaşam kalitelerini arttıran rahat bir dönem geçirme şansı ikincil konut kullanımını arttırdığı görülmektedir.

"Sitede kalamıyor insan. Mümkün değil. İnsanlar da kendini buraya gelip uzunca süre kalıyor. Çocukların okulu yoktu. Ben çalışıyordum tabi. Bizim işimiz çok zordu. Ben de eşimi, çocukları ve annemi buraya gönderdim kalmaları için. Burdakilerin hemen hepsi soba aldılar. Kışın da kullanma arttı. Ne yaparsınlar. Temiz havası var, bahçesi var. Dışarı rahatça çık gez. Tabi Tabi kalış süresi de arttı bakarsan. Çünkü Van'da Gidecek bir yer yok bi şey yok. Her yer kapalı. Emeklinin çoğu burada geçirdi o dönemi." K15 (E, 36, Sağlık Görevlisi, Lise).

"İnan ki çok oldu. Biz bile çıkıp geldik. Oğlumla kızım burda değildi dedim ya. onlar ki işleri de internetten üstünden olunca buraya geldiler. Oralar zaten çok çok sıcak. Bi müddet burda kaldık. Bahçemizin olması çok iyi oldu nefes aldık. Benim eşim de emekli zaten. Öyle boş. Eşya alanda alana gittik merkeze. Sobamız da olduğu için biraz geze de kaldık eve gitmeye. Evde ki odaları da düzenledik ona göre. Uzun süre kalınca televizyon, yatak da aldık Van'daki gibi. Burda kalan çoktu bizimle öyle." K11 (K, 51, Ev Hanımı, ilkokul).

Katılımcılar, kent yaşamının getirmiş olduğu çok katlı konutlarda oturmanın pandemi süreciyle daha da zorlaştığı gerçeğini düşünenlerin olduğunu, normal şartlarda sadece yaz sezonlarında kullanılan ikincil konutların kış aylarında dahi kullanılmaya başlandığını ifade etmişlerdir. Bu açıdan emekli yaş grubu bireylerin çoğunlukla bu konutlarını tercih ettiği de belirtilmiştir.

"Arttı ama ne arttı. Kiraya isteyen çok oluyor. Ben de istiyorum ek gelir olur. Pandemiden dolayı yazlığa talep baya arttı. Benim olduğumu bilenler soruyor vallahi kira için. Herkes buraları seviyor kalmak istiyorlar. Evde otur otur bir şey yok. insan dışarıda çıkamıyor ki." K3 (E, 48, Esnaf, Lise).

"Yani ben bu hastalık çıkınca çok korktuk birimize aileden birine bi şey olur diye. Benim şekerim var, eşim de rahatsız. İlk çıktığında gelmek istedik ama yasaklar yüzünden gelemedik. Akrabalardan duyduk hep buraya yazlıklarına gelmişlerdi kalmaya. Ben istedim ama olmadı evde kaldık. Sonrasında etraf biraz sakinleşince yasaklar buraya geldik. Önceki seneden erken geldik mecbur. Geç de gittik o zaman. Burda bi sürü ev yapıldı bak bakabilirsen. Bi şehir oldu burası." K19 (E, 62, Emekli, Ortaokul).

"Ya bu son zamanda çok gelen var pandemiden. Hem alıyorlar hem satıyor hem de kiralama yapıyor. Taştı doldu buralar resmen. Olursa düşünüyorum burayı satmayı. Daba sakin olan Ayas'tan bakacağım yazlık. Orası burası gibi değil, araziyi boş gören yazlığı hemen yapıyor burda. Hele pandemiden sonra daha çok gördük bunları. Kalabalıkartıyor ö yüzden eski havası yok artık buraların." K17 (K, 48, Memur, Önlisans).

Mülakat ve anket uygulamasına katılan katılımcılardan alınan bu yanıtlar bize Mollkasım'da Covid-19 kaynaklı ikincil konutlara olan talepte artışın söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda hem yasakların getirmiş olduğu bunalımdan çıkmak hem de bahçeli müstakil bir evde aileyle beraber salgından uzakta bir yaşam oluşturma adına ikincil konutlar birer kaçış noktası haline gelmektedir. Kullanıcıların verdiği yanıtlar değerlendirildiğinde genel olarak merkezlerde sosyal mesafenin istenilen düzeyde sağlanamaması ve belirlenen hijyen kurallarına uyulmaması, kısıtlamalardan kaynaklı evde kalışların uzaması ve oturulan evin apartman dairesi oluşu gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca emekli yaş grubunun varlığı, kronik rahatsızlığı olan bireylerin riskten uzak durması gerekliliği bir diğer sebeptir. İkincil konutların tercihi üzerindeki avantajları arasında ise; kalabalıktan uzaklaşmayı sağlaması, müstakil bir yaşamın buldukları durum içinde en uygun ortamı sağlıyor oluşu ve temizlik/hijyenin daha rahat sağlanıyor olması öne çıkmaktadır.

Pandemi ile birlikte ikincil konut kullanımının değişen anlamları ve sonuçları yine yapılan mülakatlarla ortaya konulmuştur. Kullanıcıların genel olarak salgınla beraber konutlarına gidiş geliş ayları değişmiştir. Normal şartlarda gidişler haziran ayında gerçekleşmekte, dönüşler ise ağustos ayında başlamaktadır. Ancak koşulların değişmesiyle beraber ikincil konutlardaki gidiş dönüş ritüeli de dönüşmüştür. Kısa süreli kalışlar yerini bu dönemde uzun süreli kalışlara bırakmış, bu da doğal olarak kullanıcıların Mart-Nisan aylarında gidişler gerçekleştirdiğini, Eylül-Ekim aylarında ise dönüşler yaptığını ortaya koymuştur.

Popülerliğinin giderek artması mahallede ikincil konutlara olan talepleri büyük oranda etkileyerek arttırmış, gölden oldukça uzak olan mesafelerdeki arazilerin dahi ikincil konut inşası için tercih edildiği görülmüştür. Satın almalarındaki artış kiralamalara da yansımıştır. Kiralık ikincil konut arayışının arttığı belirlenmiştir. Bunların dışında ikincil konut içerisinde daha önce var olmayan alanlar veya eşyalar, uzun kalma ihtiyacına göre tekrar düzenlenerek uzun süreli kullanıma izin verecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Mollakasım'ın kentteki gibi kalabalık ve beton görüntüsü vermeye başlaması ve önceki yıllara göre artan nüfusun, az da olsa bazı konut kullanıcıları için rahatsızlık oluşturduğu ve daha sessiz ikincil konut alan tercihlerinde bulunacağı da görülmektedir.

Ancak tüm bu artan ikincil konut talebi karşısında olumsuz birtakım sonuçlar da bulunmaktadır. İkincil konut kullanıcıları pandemi ile birlikte ikincil konut talebinde artış meydana geldiğini ifade ederken aynı şekilde bu durumun alanın kullanımında kısıtlamalar da meydana getirdiğini belirtmiştir.

Kısıtlılıklar	Sayı	Oran (%)
Kıyı kullanımı	48	48,0
Komşuluk ilişkilerinin zayıflaması	10	10,0
Trafiğin yoğunlaşması	42	42,0
Toplam	100	100

Tablo 2. Covid-19 Sürecinin İkincil Konut Alanında Yarattığı Kısıtlılıklar.

Buna göre ikincil konut kullanıcıları bu süreçte meydana gelen kısıtlılıklar 4 başlık altında ifade etmiştir. Katılımcıların %48'i kıyı kullanımında kısıtlılık yaratıldığını ifade etmiştir. Artan yazlık talebi beraberinde yüksek bir nüfusun da oluşmasına neden olmaktadır. Bu nüfusun gün içerisinde sezonda aynı anda kıyıdan faydalanmak istemeleri sahilde ciddi bir yoğunluğa neden olmaktadır. Maskesiz ve sosyal mesafenin sağlanamadığı bu kalabalıkta kişiler sahili kullanmaktan çekince duymaktadırlar. Kalabalığın içinden sadece bir kişinin bile virüs riski taşıması orada bulunan tüm kıyı kullanıcılarını da etkilemektedir. Bu durum ise gölün istenildiği şekilde rahatça kullanılmasına olanak vermemektedir. Bu açıdan ikincil konut kullanıcıları bu konuda kısıtlanma yaşamaktadırlar.

Bir diğer etken ise katılımcıların %42'sinin cevap verdiği trafiğin yoğunluk kazanmasıdır. Gerçekten de pandemi sürecinin başladığı dönemden itibaren Mollakasım yolunda uzun kuyruklar şeklinde trafik meydana gelmektedir. Bu durumdan bıkan ikincil konut kullanıcıları dönüş saatlerini

daha geç saatlere çekmeye başlamıştır. Geç gidiş veya dönüş saatleri trafik yoğunluğunun az olacağı düşünülüyor saatler olarak seçilmektedir. Bunlar ise yoğunlukla sabahın erken saatleri ve akşamın geç saatleri olmaktadır. İkincil konutlara artan talebin yarattığı nüfus baskısı yollarda dahi hissedilmektedir. Fazla bekleme sürelerinin olması kullanıcılar açısından can sıkıcı olmaktadır. Normal şartlarda yaklaşık olarak 20 dakika içerisinde varılacak kent merkezine trafik yoğunluğundan kaynaklı olarak 1 saat içerisinde ulaşılmaktadır. Daha önce bu denli trafik ile karşılaşmayan kullanıcılar da doğal olarak bu durumu kendileri için mekânsal bir sınırlılık olarak görmekteydiler.

Katılımcıların %10'u ise pandemiyin artmasının komşuluk ilişkilerinin kötüye gitmesine neden olduğu fikrindedir. İkincil konut kullanıcıları virüs tehlikesinden uzaklaşmak adına bu konutlarını kullanmaktadırlar. Bu sebeptendir ki başka insanlarla sosyal mesafenin korunması gerekmektedir. Bu durum kullanıcıların daha önceden sıkı bir komşuluk ilişkisi yaşadığı kişilerle aralarına mesafe koymayı zorunlu kılmıştır. Böylece komşuları ile eskisi kadar görüşemeyen kullanıcılar bu ilişkilerinin zayıfladığı düşüncesi içerisindeydiler.

Bunlardan hareketle Covid-19 küresel salgınının ulusal ölçekte olduğu kadar yerel ölçekte de yaşamlar ve sektörler üzerinde etkili olduğu açıktır. Salgın sürecinin turizm hareketliliğinin yönünü değiştirdiği bu dönemde hijyen ve güvenlik beklentisi, bireyleri ikincil konut kullanıcıları olmaya iten temel faktörler olmuştur. Mollakasım'da yapılan değerlendirmeler ikincil konutlara olan talebin virüsün ortaya çıkışından kısa süre sonra artmaya başladığını göstermektedir. İkincil konut kullanıcıları olmak her ne kadar bireyler için avantajlı bir tatil sunsa da beraberindeki olumsuzluklar da göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Özellikle ikincil konut alanında ani bir inşaat süreci gerçekleşmekte ve boş tarım arazileri hızla yapılaşmaktadır. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen Covid-19 süreci Mollakasım'da ilerleyen dönemde de artacağı düşünülen ikincil konut sahipliğinde önemli rol oynayarak yazlık konutların sürekliliğine katkıda bulunacaktır.

Sonuç

Küresel bir tehdit olan Covid-19 pandemisi her alanda etkisini olumlu veya olumsuz şekilde hissettirmiştir. Bu dönemde yaşanan kriz her anlamda insanlığın kurmuş olduğu tüm sistemlerin kırılganlığını ortaya koymuştur. Ekonomik, sosyal, mekânsal, çevresel gibi çoğu konuda yaşanan değişim insanların yeni davranışlar geliştirmeye başlamasının en önemli nedeni olmuştur. Doğal çevre üzerindeki insan baskısı azalırken, ekonomik anlamda birçok işletme ve ciddi gelir kayıpları gündemi sarsmıştır. Önemli bir ekonomik lokomotif görevi üstlenen turizm sektörü ise payına düşeni işletme sahipleri ve turistler açısından almıştır. İşletmeler bu dönemde kapanmaya veya daha farklı olarak yeni turist rutinleri (dezenfektan, sosyal mesafe, hijyenin artması gibi) oluşturmaya başlamıştır. Seyahat taleplerinin değişmesi ise insanların kendin yap kendin ye, butik otel, karavan, yat kiralama ve ikincil konut edinme konusunda teşvik edici olmuştur. Yukarıda incelenen araştırmalar göz önüne alındığında pandemiyin yarattığı; boş zamandaki artış, aile ile geçirilecek sürenin artması, bireysel izolasyonu sağlama, riskten uzak durma, kalabalık kent ortamından uzaklaşma seçenekleri göz önüne alınmaya başlanarak daha dikkatli olunmaya başlanmıştır. Tüm bunlar insanları neredeyse ortak bir noktada buluşturmuş ve ikincil konutlar sahnede yerini almıştır. Dinlenme, sakinlik, tatil, doğayla

temas ve rekreasyonel faaliyetler için gerekli olan kriterleri sağlayan bu konutlar pandemi sonrası kavramsal çerçevesine güvenilir alan ifadesini yerleştirmiştir. Öyle ki artan riskten uzaklaşmaya çalışan kullanıcılar zamanla konutlarını örneklerini de verdiğimiz birinci konutlarına yani daimi ikâmet ettikleri alanlara dönüştürmeye başlamışlardır.

Sığınma için etkisi artan bu ikincil konutların süreç doğrultusunda Van/Mollakasım Mahallesi'ndeki etkilerini de görmek mümkündür. Covid-19 pandemisinin Mollakasım ikincil konut alanındaki etkileri kendini konutlarda meydana gelen sayısal artışla, yazlık arsa ve konut fiyatlarında ve kullanıcıların kullanım sürelerinin artması ile göstermiştir. İkincil konut kullanıcıları ve yöre halkı ile yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde salgın dönemi ile toplumun büyük oranda riskli ortam kaçışlarının ikincil konutlara doğru olduğu görülmektedir. Burada ikincil konut sahibi olmayanlar ise kiralama yoluyla ikincil konutlarda kalmaktadır. Uzun kısıtlama süreleri kullanıcıların ikincil konutlarında daha uzun kalmalarının da yolunu açmıştır. Covid-19 süreci ikincil konuta olan talebi arttırmış ve aynı zamanda mevcut ikincil konut sahiplerinin gidiş dönüş aylarının değişmesinde etkili olmuştur. Sadece bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında Mollakasım'daki boş arazilerin kısa süre içerisinde yazlık konut inşaatıyla dolduğu görülür. Özellikle emekliler ve kronik hastalığı bulunanlar için ikincil konutlarda bulunma durumu oldukça önemli olmuştur. Pandemi süreci doğrultusunda kullanıcıların ikincil konutlarına bakış açıları değişmiştir. Sadece yazın kullanım sağlanan bir yer olmaktan çıkıp aslında salgın gibi risklere karşı güvende oldukları yerler olmuştur. Aynı zamanda talep artışı toprak veya konut sahipleri için de bir fırsat doğurmuştur. Değeri düşük sayılacak eski bir ikincil konut dahi asıl fiyatının yaklaşık 2 katı fiyatına satılmaktadır. Kâr amacı güden ikincil konut ve arsa sahipleri değerleri yükselterek bu alandaki salgın etkisinin sonuçlarını hissettirmektedirler.

Mahalledeki ikincil konut kullanıcıları genel olarak Van ilinin sınırları içerisinde oturan yerli sakinlerden oluşmaktadır. Ancak salgın süreci ile beraber il dışından ikincil konut sahibi olmak isteyen veya kiralamak isteyenlerin sayısında artışlar görülmektedir. Van kentinin geniş hinterlanda sahip olduğu düşünüldüğünde bölgedeki hemen her ilden insanı kendine çekmesi doğaldır. Bu açıdan Mollakasım'ın ikincil konut kullanımı açısından bölgesel bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. 2022-2023 yılları arasında %54'lük bir oranla ikincil konut sayısında daha önce görülmemiş bir artış meydana gelmiştir. Yapılan gözlemlerle konut artışlarının sahanın taşıma kapasitesinin etkilendiği ve kullanıcıların en temel gereksinimi olan su sıkıntısının ortaya çıktığı görülmüştür. İkincil konutlarda su ihtiyacı, yeraltı su kaynakları tarafından karşılanmaktaydı. Bu durumda her konutun veya her sitenin kendine ait su depoları bulunmaktadır. Ancak giderek yaygınlaşan ikincil konutların 2023 yılı itibarıyla, içme ve bahçeler için gerekli olan suyun artık karşılanamadığı görülmüştür. Bu problem kullanıcıların ikincil konutlara merkezden veya mahalleye ait marketlerden gerekli su teminlerini gerçekleştirmelerine neden olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak uzun süreli su kesintileri gerçekleşmekte ve yeni sondaj işlemleri yapılmaktadır. Yeraltı su kaynaklarının azaldığı düşünüldüğünde gerekli su miktarının konutlara sağlanamadığı açıkça görülmektedir. Bölgede inşaat faaliyetlerinin hızla sürdüğü düşünüldüğünde gelecekte alanın doğal dengesinin büyük ölçüde bozulması kaçınılmazdır. Bu durum bölgenin tüm cazibesini yitirmesine de neden olabilir.

Böylece çalışmanın başında yer alan araştırma sorularına yanıt bulunmuş olup araştırma amacına ulaşmıştır. Bu konuda Covid-19'un ikincil konut kullanımına etkisi adı altında literatürdeki çalışmaların bulguları benzerlik göstermiştir. Sürer'in (2021: 9) yapmış olduğu çalışmada pandemi süreciyle beraber kentten kırsala belirgin bir göç yaşandığı ve özellikle kırsalda ikincil konutları olanların bu alanlara göç ettiğini belirtmiştir. Türksoy'un yaptığı çalışma da şehirden uzakta sakin yerlerde yaşama isteğinin arttığını Çeşme'deki ikincil konutlar açısından incelemiş olup, benzer şekilde ikincil konut kullanımının arttığı belirtmiştir. Katılımcılar görüşmelerinde Covid-19 süreciyle ikincil konut kullanımının hem sahipleri hem de kiralayanlar açısından sayıca arttığı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda pandemide ikincil konut fiyatlarının %20-50 hatta bazı bölgelerde %100 arttığını da belirtmektedir. Haksever ve Markoç (2020: 90) İstanbul örneğinde pandeminin sonuçlarıyla yüzleşen insanları özellikle kentin periferisindeki Tuzla, Silivri, Şile gibi ikincil konut alanlarındaki az katlı konutlara olan talep artmış, kişiler ikincil konutlarından gündelik yaşantılarını devam ettirmeye başladıklarını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Aydın, B. Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) pandemisinin turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Balçık, S., Kılınc, C., Karaoğlu, G. ve Yamaçlı, R. (2021). Covid-19 salgınının kentsel yaşama etkileri: Türkiye örneği. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(3), 1081-1095.
- Bakırcı, S. (2007). *Yabancıların ikinci konut talebinin fiziksel çevreye etkisi: Dalyan örneği* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Coppock, J.T. (1977). *Second Homes: Curse or Blessing?* (1. baskı). Oxford: Pergamon Press.
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye'de "helikopter para" uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 10-19.
- Emekli, G. (2014). İkinci konut kavramı açısından Turizm Coğrafyasının önemi ve Türkiye'de ikinci konutların gelişimi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 23(1), 25-42.
- Gündüz, E. (2003). *Tatil amaçlı ikinci konutların fiziksel ve sosyal etkileri: Mahmutlar örneği* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gallent, N. (2020). COVID-19 and the flight to second homes. *Town & Country Planning*, 89(4-5), 141-148.
- Gallent, N., Stirling P. ve Hamiduddin I. (2023). Pandemic mobility, second homes and housing market change in a rural amenity area during COVID-19 – The Brecon Beacons National Park, Wales. *Progress in Planning*, 172, 1-23.

- Grigoryev, L. M. (2020). Global social drama of pandemic and recession. *Population and Economics*, 4(2), 18–25.
- Hall, M., & Müller, D. (2004). Introduction: Second homes, curce or blessing. In C. Cooper, M. Hall, D. Müller, & Timothy, D. (Eds.), *Tourism, Mobility and Second Homes Between Elite Landscape and Common Ground* (pp. 13-24). UK: Channel View Publications.
- Haksever Sarı, T. ve Markoç, İ. (2020). *Covid-19 pandemisinin konut hareketliliğine etkisinin değerlendirilmesi*. 2. Uluslararası Sosyal İnovasyon Bildiriler Kitabı (s. 80-91), İstanbul.
- Kunzmann, K., R. (2020). Smart cities after Covid-19: Ten narratives. *disP - The Planning Review*, 56(2), 700-703.
- Manisa, K. (2007). *İkincil konutların turizm sektöründe yeniden kullanılabilmesine ilişkin bir model önerisi* (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Müller, D. K. (1999). *German second home owners in the Swedish countryside*. (PhD thesis). Umeå University, Sweden.
- McIntyre, N., Roggenbuck, J. W., & Williams, D. R. (2006). Home and away: Revisiting 'Escape' in the context of second homes. In N. McIntyre, D. Williams & McHugh, K. (Eds.), *Multiple dwelling and tourism: Negotiating home, place and identity* (pp. 1114–1128). UK: Cabi.
- Nikolaeva, U. G., & Rusanov, A. V. (2020). Self-isolation at the Dacha: Can't? Can? Have to? *Population and Economics*, 4(2), 182–198.
- Okuyucu, A. (2016). *İkinci konutların ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri konusunda bir araştırma: Yalova-Çınarcık örneği* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social and Education Research*, 6(2), 207-224.
- Sabancı, S. (1995). *Ekolojik açıdan turizm yerleşimlerinin kıyı kullanımına etkisi (İkinci konut olgusu Silivri örneği)* (Yüksek lisans tezi). Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul.
- Seraphin, H. & Dosquet, F. (2020). Mountain tourism and second home tourism as post Covid-19 lockdown placebo?. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(4), 485-500.
- Sharifi, A., Khavarian-Garmsir, A.R. (2020). The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management. *Science of The Total Environment*, 749, 1-14.
- Şuta, O. ve Akansel S. (2022). Covid-19 Sonrası Kalıcı Konutlara Dönüşen İkincil (Yazlık) Konutların Mekân Organizasyonundaki Değişimi. *Tasarım Kuram*, 18(37), 111-132.

Şuta, O. ve Akansel, S. (2023). Esnek tasarımın Covid sonrası kalıcı konuta dönüşen yazlık konut tasarımı üzerindeki önemi. *Artium Architecture, Urbanism, Design and Construction*. 11(1), 61-74.

Sürer, A.G. (2021). Covid-19 Sürecinde Kentten Kırsala Dönüş. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 1(3), 1-12.

Türksoy, S. S. (2021). Covid-19 sürecinde turizm ile bütünleşmiş ikincil konutlar: Çeşme ilçesine ilişkin bir değerlendirme. *Journal of New Tourism Trends*, 2(2), 138-150.

Wade, L. (2020). An unequal blow. *Science*, 368(6492), 700-703.

Wang, X. (2006). The second home phenomenon in Haikou, China. (Master thesis). Waterloo University, Canada.

Zoğal, V., Emekli, G. (2020). The changing meanings of second homes during Covid-19 pandemic in Turkey. *International Journal of Geography and Geography Education*, 42(2), 168-181.

URL 1: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>

URL 2: <https://www.iha.com.tr/haber-bodruma-gunde-12-bin-arac-bir-ayda-100-bin-tatilci-akin-etti-836945> (Erişim Tarihi: 13.10.2023)

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 18.11.2023

Kabul Tarihi: 26.12.2023

Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

The Caucasia in Minds: Geopolitical Analysis on the Location and Borders of the Caucasus

İlhan Oğuz AKDEMİR*

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK**

Öz

Kimin Kafkasya'sı? Sorusuna verilebilecek cevaplar aslında çok karmaşıktır. 19.yüzyılda 1828 Türkmençay antlaşması, Kaçar-Azerbaycan Türklerini (Günümüz İran'ı) Aras nehrinin güneyine mahkûm etmiş. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı; Avrupa'ya yakınlaşırken Kafkasya'dan uzaklaşmıştır. Bu iki büyük siyasi gelişme Kuzey ve Güney Kafkasya'daki etnik grupların zihinlerinde bölünmüş, farklı Kafkasya haritalarının çizilmesi sürecini başlatmıştır. Genel hatları ile Karadeniz ve Hazar Deniz Havzaları arasında bulunan Kafkasya üzerine çok sayıda tanım yapılmıştır. Bugün Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu toprakları içinde yer alırken, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bulunduğu bölge ise Güney Kafkasya içinde yer almaktadır. Bu sınırlar kısmen coğrafi, çoğunlukla siyasi nedenlere dayalı olarak çizilmiştir. Kuzey-güney Kafkasya ve doğu-batı Kafkasya tanımları coğrafi ve siyasi unsurlar esas alınarak yapılmıştır. Kavkaz, Zakavkaz, Transkafkas, Maverayı Kafkas tanımları ise tarihi süreçle doğmuştur. Ancak, yapılan Kafkasya tanımları birbiriyle örtüşmemektedir. Rusya Kafkasya'sı, Maverayı Kafkasya'dan farklıdır.

Kafkasya ile özel veya ilişkisel konumu bulunan bölgesel ve küresel devletlerin, halkların, jeopolitik dil bilimcilerinin, coğrafyacıların ve çeşitli yazarların Kafkasya tanımı değişkenlik göstermektedir. Bu algılar üzerinde Kafkasya'nın konumu, coğrafi nitelikleri, tarihi süreci, ticari faaliyetler, etno-dilsel çeşitliliği, iç ve dış aktörlerin jeopolitik hedefleri ve göç eksenini olması etkili olmuştur. Bugün Ortadoğu vb. bazı coğrafi bölge tanımlarında olduğu gibi Kafkasya üzerine ortak fikir birliği ile yapılmış bir tanım bulunmamaktadır. Coğrafya'nın konum bilgisi veren bilim olmasından yola çıkan çalışma, "Bütün Bir Kafkasya" bilincini körelten sınırlı Kafkasya tanımlarını karşılaştırmalı eleştirel analiz ederek, bölgeye dair jeopolitik zihin haritası ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, analitik hiyerarşi ve tarihsel analiz yöntemleri ile ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Kafkasya tanımlarının kafa karıştırıcı olduğu ve bütün bir Kafkasya algısını zayıflatığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, Rusya, Türkiye, Karadeniz, Hazar Denizi, Zengezur, Jeopolitik.*

*Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, ioakdemir@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3767-3984

**Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, muberrakocycigit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5308-3634

Atf için: Akdemir, İ.O. & Koçyiğit Türk M. (2023). "Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz." *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı 6, Sayfa Sayısı: 132-157.

DOI: 10.62068/visbid.1392769

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-ViSBiD, Sayı VI, Aralık, 2023

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VI, December, 2023

Abstract

Whose Caucasus? The answers to the question are actually very complex. In the 19th century, the 1828 Turkmençay treaty confined the Kaçar-Azerbaycan Turks (today's Iran) to the south of the Aras River. With the Treaty of Paris in 1856, the Ottomans; While getting closer to Europe, it moved away from the Caucasus. These two major political developments are in the minds of ethnic groups in the North and South Caucasus; It started the process of drawing different Caucasus maps. In general, many definitions have been made on the Caucasus, which is located between the Black Sea and Caspian Sea Basins. Today, the North Caucasus is located within the territory of the Russian Federation, while the region where Georgia, Armenia and Azerbaijan are located is located in the South Caucasus. These boundaries have been drawn partly for geographical reasons, mostly for political reasons. The definitions of North-South Caucasus and East-West Caucasus were made on the basis of geographical and political elements. The definitions of Kavkaz, Zakavkaz, Transcaucasian, Transcaucasian Caucasus were born through the historical process. However, the definitions of the Caucasus do not overlap with each other. Russian Caucasus is different from Transoxiana Caucasus.

The definitions of the Caucasus by regional and global states, peoples, geopolitical linguists, geographers and various authors that have a special or relational position with the Caucasus vary. The location of the Caucasus, its geographical characteristics, historical process, commercial activities, ethno-linguistic diversity, geopolitical targets of domestic and foreign actors and migration axis have been effective on these perceptions. Middle East, etc. As in some geographical region definitions, there is no consensus on the Caucasus. Starting from the fact that geography is a science that provides location information, the study aims to reveal a geopolitical mind map of the region by comparatively critically analyzing limited Caucasian definitions that dull the consciousness of "A Whole Caucasus". The study is handled with analytical hierarchy and historical analysis methods. As a result of the study, it was understood that the definitions of the Caucasus were confusing and the perception of the whole Caucasus was weak.

Keywords: *Caucasus, Russia, Turkey, Black Sea, Caspian Sea, Zengezur, Geopolitics.*

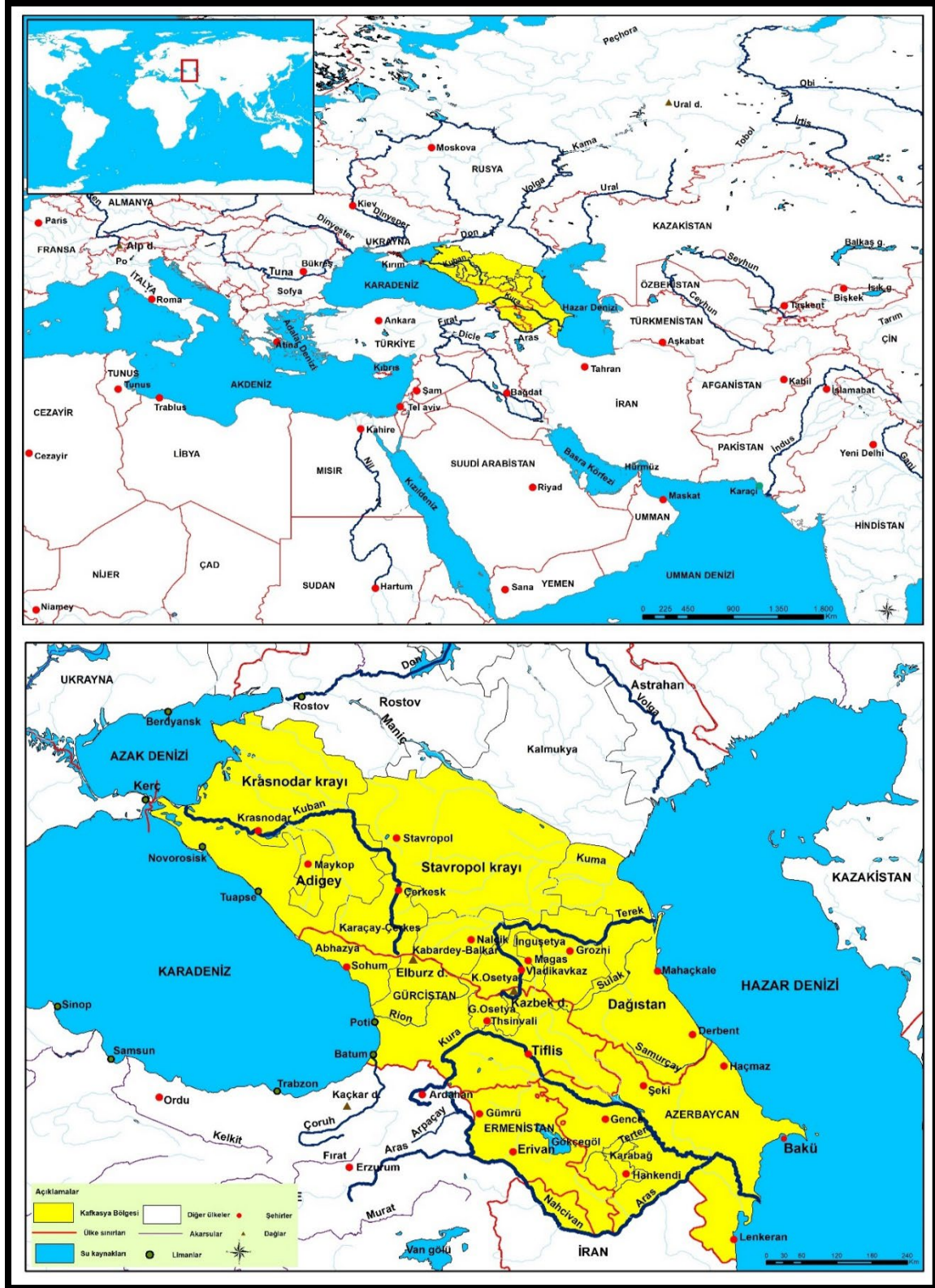
Giriş

Asya ve Avrupa arasında berzah alanı olarak Kafkasya, Rus yazarları olan Tolstoy, Puşkin ve Dostoyevski'nin eserlerinde hayranlıkla bahsettiği, Arap coğrafyacıların ise Cebel-Ül Elsan yani diller dağı adını verdiği coğrafi bölgenin adıdır. Ancak bu tanımların ötesinde bugün hala problem olarak ortaya çıkan durum, Kafkasya'nın neresi olduğudur. Nitekim Kafkas ülkesine; eski uygarlıklar ve günümüz ülkeleri farklı anlamlar yükleyerek kendilerine göre bir Kafkasya algısı/kimliği belirlemişlerdir. Esasen bu sorun başka kıta ve bölgeler içinde geçerlidir. Örneğin; Avrupa ile Asya kıtasının sınırını Ural Dağları'nın belirlediği ifadesi, algısal bir coğrafi muamma iken, Ortadoğu'nun Arap Yarımadası olarak ele alınması, daha geniş ölçekte ise Kuzey Afrika, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın dahil edildiği bir Ortadoğu algısının doğması da farklı çelişkili yaklaşımlardır. Elbette ki bu algı, coğrafi yakınlığın doğurduğu bölgeler arasında tarihi, sosyo-politik, askeri temaslar ve çıkar amaçlarına dayanak oluşturmaktadır. Karadeniz ile Hazar Deniz Havzaları arasında bulunan kara boğazı görünümündeki Kafkasya, 39-45° K paralelleri, 37-51° D meridyenleri arasında bulunmakta olup, kuş uçuşu KB-GD yönünde 1200 km, K-G yönünde de 600 km uzunluğunda ve yaklaşık 400.000 km²'lik alan kaplamaktadır. Genel anlamda Kırım Yarımadası'ndan Kerç Boğazı ile ayrılarak Taman Yarımadası'ndan başlayan Kafkasya; kuzeyde Kuban-Kuma Nehri'ni dahil ederek Maniç Çukurluğu'na varan, doğuda Abşeron Yarımadası ile Hazar Deniz Havzası'na uzanan, güneyde Aras Nehri'nin sınır oluşturduğu, batıda ise Kars Platosu'na varan dağlık bölgedir (harita 1). Ancak bu tanım, Kafkasya'yı genel koordinatlandırma ve mutlak konumu tanımlayan fizyolojik bir modeldir. Oysa ki, Kafkasya ile izafi veya ilişkişel konumu bulunan bölgesel ve küresel devletlerin, halkların, jeopolitik dil bilimcilerinin, coğrafyacıların ve çeşitli yazarların Kafkasya tanımı değişkenlik göstermektedir. Öte yandan Kafkasya'ya dair etnik, idari, siyasi sınırların farklı çizilmesi, kafa karışıklığını daha da artırmaktadır. Benzer sorun, ders kitaplarında da Kafkasya'ya dair verilen tanımlarda da kolaylıkla tespit edilebilir. Nitekim Coene (2010:3), **“Kafkasya'nın neresi olduğuna dair net bir tanımın olmadığını”** ifade etmiştir.

Harita üzerindeki konumu ve sınırları ülke ve bölgelerin tanımını oluşturmaktadır. Ancak Kafkas ülkesini tanımlamak, siyasi coğrafyacılar için dahi zor bir eylemdir. Kafkasya'nın coğrafi, siyasi, tarihi, etnik ve göç etkileşimlerinden doğmuş çok sayıda tanımı mevcuttur. Kafkasya ile ilgili çok sayıda ve sınırlandırılmış tanımın varlığı “bütün bir Kafkas Ülkesi” bilincini köreltmekte ve bu bölgeye dair yanlış jeopolitik yaklaşımların doğmasına neden olmaktadır. Kafkasya'ya dair yapılan tanımlar, uluslararası ve bölgesel güç ekseninde, siyasi ve ekonomik açıdan bölgeyi zayıflatmaktadır.

Coğrafya'nın konum bilgisini veren bir bilim olmasından yola çıkan çalışma, Kafkasya üzerine doğmuş tanımları karşılaştırmalı eleştirel analiz ederek, bölgeye dair jeopolitik zihin haritası ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kafkasya adına çizilecek bir sınır, onun coğrafi gerçekliği ile örtüşmelidir.

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

Harita 1: Kafkasya'nın Algısal Coğrafi Konumu

1. Kafkasya Üstüne Kurgusal Tanımlar ve Sebepleri

Kafkasya üzerine doğan tanımların çeşitliliğini Kafkasya'nın konumu, coğrafyası; tarihi gelişim ve temsili bölgeler, etno-dilsel ve dinsel çeşitliği, ticari faaliyetler, bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik hedefleri ve bölgenin göç eksenini olması ile açıklamak büyük ölçüde bu bölge üzerine yapılmış tanımları anlamlandıracaktır.

Kafkasya tanımlarındaki belirsizlik, Kafkasya'nın konumuyla başlamaktadır. Kafkasya'nın Asya ve Avrupa kıtalarının kesişiminde konumlanması, kara boğazı görünümündeki bu coğrafyaya özel bir anlam atfetmiştir. Kafkas ülkesinin, hem iki kıta arasında göç eksenini olmasına hem de Anadolu, güneybatı Asya (Ortadoğu), Orta Asya ve Avrupa gibi yakın coğrafi alanlarla bağlantılı bir yaşam tarzının oluşumunun zeminidir. Ülkenin diğer bölgelerle kurduğu temas alanı genişledikçe Kafkas tanımı çeşitlenmiş ama tanımları haritalandırmak güçleşmiştir. Binaen aleyh, Kafkasya'ya uzak bölgelerde ki devletlerin dahi kendine has, kimi zamanda çelişkili ve taktik tanımları, **“karmaşık/hibrit Kafkasya haritalarının”** zeminini teşkil etmiştir. Karadeniz ve Hazar, Kafkasya kıstağını koruma altına alan güvenli deniz havzalarıdır. Bu nedenle denizi olmayan sade coğrafyaya sahip ülke ve halklar için Kafkasya, güven duyabilecekleri kışkırtıcı bir bölgedir. Ayrıca Kafkasya'nın dağlık olması, bölgede gizlenmiş çok sayıda kabilenin, lisanın doğmasını sağlamış ve topluluklara sığınak olmuştur. Kafkasya üzerine yapılan tanımların çoğu da Kafkasya'daki bu çeşitlilikten doğan sembolik modellerdir. Öyle ki Çeçenistan ve Çerkesistan Kafkasya denildiğinde ilk akla gelen sembolik bölgelerdir. Bu bağlamda bölgede yaşayan ve sınırlarının ötesini bilmeyen halkların, Kafkasya üzerine kısıtlı (Kuzey Kafkasya'yı veya sadece Güney Kafkasya'yı esas alan) tanımları olmuştur.

Hunlar, Macarlar, Sibirler, Avarlar gibi çeşitli topluluklar, Kafkasya kıstağı üzerinden tarihi, siyasi çekişmelerin de etkisi ile Anadolu, Ortadoğu ve Avrupa civarına göç etmişlerdir ve/veya ettirmişlerdir. Yakın ve uzak coğrafi bölgelere göç eden halkların sığınağı olan Kafkasya, nüfus akışını destekleyen kaynak ve hedef bölgeler arasında toplulukların birbirini sürmesi ile eksen bölge haline gelmiştir. Kafkas halkları, Kavimler göçü ile gittikleri bölgelerin etnik yapısını şekillendirmiş ve bu bölgelerde Kafkasya göç eksenini bölge olarak algılanmıştır. Kafkasya'da tarihi gelişim, bu coğrafyanın tanımlanmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Andronova Kültürü ile başlayan ve birbirini sürükleyen kavimlerin, Kafkasya üzerinden gelişen bu tarihi süreci, Avrupa'da geniş bir yayılım alanı bulmuş, beyaz ırkın kaynağı olarak gösterilen Kafkasya üzerine çeşitli tanımlar doğurmuştur. Tarih boyunca uluslararası aktörler, politik amaçlarına hizmet eden Kafkasya'ya çeşitli tanımlar türetmişlerdir. Avrupa ve Asya arasında sıkışık bir coğrafya olan Kafkasya, yakın bölgelerle tarihi ağlar oluşturmuştur.

Harita 2: Kafkasya Fiziki Coğrafyası

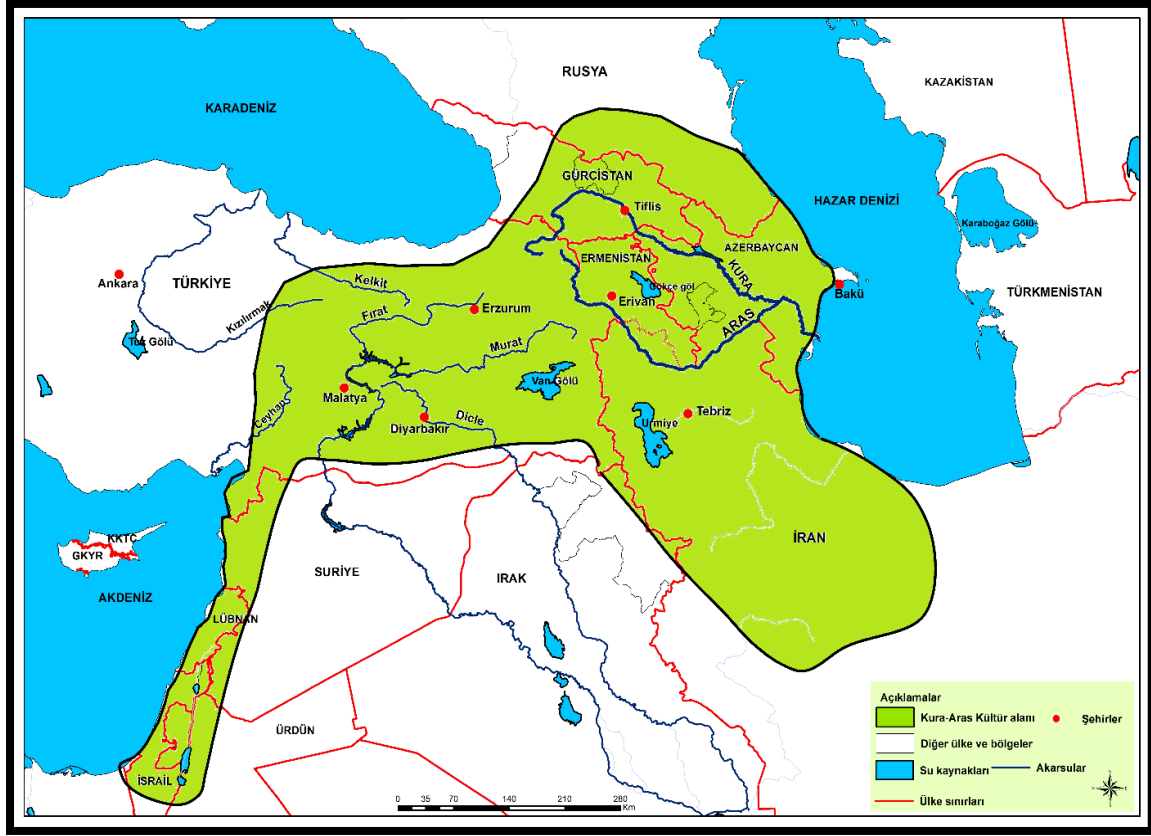
Karabağ (2014:13)'a göre temas hatları olarak sınırlar, mülkiyetin mekânsal-tarihsel sembolleridir. Kafkasya; Hazar Havzası, Orta Asya, Ortadoğu, Anadolu ve Avrasya kuzey bozkırları ile temas oluşturmuş ve bu bölgeleri birbirine bağlamış, kimi zamanda bu bölgelerle ortak zemin oluşturmuştur. Örneğin, topoğrafik açıdan Kafkasya'nın devamı niteliği taşıyan Kuzeydoğu Anadolu, Kafkasya'nın bir parçası olmuştur. Büyük Kafkas Dağları kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Karadeniz ve Hazar Havzaları arasında uzanırken, Küçük Kafkas Dağları, Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yayılmış (koroloji) göstermektedir. Çoruh, Aras ve Kura Türkiye'den kaynağını alan nehirler olarak Kafkasya'nın bir parçasıdır (Topchishvili, 2013: 62, harita 2). Bu tamamlayıcılık yalnızca coğrafi devamlılık değil aynı zamanda tarihi sürecin getirdiği bütünselliktir. Coğrafi yakınlık ve tamamlayıcılık kimi zaman geniş bir Kafkasya algısını, kimi zamanda sınırların ötesini bilmeyen halklar için Kafkasya tanımını sınırlandırmış, daraltmış ve bütünsel bir Kafkasya'nın avantajlarını kamufle etmiştir.

Gadzhiev (2001:44)'e göre Rusya'nın Kafkasya'daki varlığından önce Güneybatı Kafkasya (Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesi olan Artvin, Ardahan, Kars vb..), Güneydoğu Kafkasya (İran'ın kuzeybatısı) Kafkas halklarının ortak sosyal, kültürel, etnik ve ekonomik faaliyet gösterdikleri alan olması nedeniyle Kafkasya'yı oluşturmaktadırlar. Örneğin tarihi bağlamda Karaz Kültürü (Kura-Aras kültürü), Geç Kalkolitik çağ ile Tunç çağında Doğu Anadolu (Erzurum'dan başlar), Güney Kafkasya

(Transkafkasya)'da Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kura-Aras Vadisi, İran'ın kuzeybatısı, Ortadoğu'nun bir bölümünü içene alan coğrafyada yayılım göstermiştir (Karaz kültürü, t.y). Karaz Kültürü Kafkasya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu birbirlerine bağlayan kültür olması nedeniyle bu iki bölgede hem tarihi hem de coğrafi açıdan devam niteliği oluşturmuş ve ortak kültür zemini oluşturmuştur. Bu anlamda İran'ın kuzeybatı bölümünün de Kafkasya'ya dahil edildiği görülmektedir (harita 3).

Güney Kafkasya devletlerinden Gürcistan'ın coğrafi yayılım alanına bakıldığında Bagrationi Krallığı döneminde Tao-Klarceti adı verilen bugünkü Kuzeydoğu Anadolu'yu sınırlarına dahil eden bir Gürcistan eyaleti bulunmakta idi. Bu eyalet günümüzdeki; Erzurum'un kuzeydoğusunu, Artvin'i, Ardahan'ı ve Kars'ı kapsamaktaydı. Bu durumu doğrular mahiyette Topchishvili (2013: 62-63) hem Çarlık Rusya'sı döneminde hem de SSCB döneminde Artvin, Kars bölgesinin Kafkasya bölgesi olduğunu ifade etmiş ve Lazika, Aras Boğazı, tarihi Gürcistan güneybatı topraklarının tamamen Kafkasya sınırlarını oluşturduğundan söz etmiştir. Yine aynı bölgede kurulmuş Türk Devleti olan Atabek Kıpçak Devleti de bu iki coğrafyanın birbirinin tamamlayıcısı olduğunun delilidir. Kafkasya; Avrasya kuzey bozkırlarıyla, hem Orta Asya'dan Avrupa'ya göç eden kavimlerle, hem de Kafkasya'nın kuzeyinde kurulan devletlerle çoğu zaman birlikte anılmıştır. Bu anlamda Kafkasya, Avrasya bozkırlarının bir parçası ve Orta Asya'nın Avrupa'ya uzanan köprüsü olmuştur.

Ortadoğu; Kafkasya ile sınır oluşturmuş, kimi zaman da bu jeostratejik coğrafyanın bir parçası haline gelmiştir. Allahyari ve Ahangaran (2011:201-202) Kafkasya'yı İran Platosu ve İran'ın coğrafi devamı olarak görmüş ve Kafkasya sınırını kuzeyde Karadeniz ile Hazar Havzaları arasındaki Maniç depresyonuna, güneyde Kura-Aras Nehirleri'nin bulunduğu ova ve plato ile belirlemişlerdir. İran'ın eski dönemlerinden günümüze değin Kafkasya ilişkilerine bakıldığında bulunduğu konum açısından çoğunlukla Güney Kafkasya'yı Kafkasya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. İran, tarihi boyunca Gürcü, Ermeni ve Türkmenlerle ilişki kurmuştur. Günümüzde İran'da yaşayan yaklaşık 45 milyon civarında Türk soylu nüfus, etnik sınırlar açısından Kafkasya ile Ortadoğu sınırını oluşturmaktadır.

Harita 3: Kura-Aras Kültürü Yayılma Alanı

Kafkasya ile komşu olan İran'da kurulmuş devletler, Kafkasya'ya teopolitik açıdan inançlarını yaymak, bölgesel güç temsili oluşturmak ve Hazar enerji havzasına erişmek için bölgede varlığını hissettirmiş ve kendine has Kafkasya tanımı belirlemişlerdir. Ancak İran'ın tarihi boyunca Güney Kafkasya'ya bakışta öncelik genelde teopolitik yaklaşımla, inancını benimsetme üzerine kurgulanmıştır. Günümüz İran'ın topraklarında vücut bulmuş eski devlet ve beylikler; Karmati, Dai, Haşhaşi, Mecusi vb. inanç sistemlerini, başta Gürcistan olmak üzere Güney Kafkasya'ya benimsetmeyi, dış politikada araçsal olarak kullanmışlardır. İran'ın inancı; etnisitenin üstünde bir siyasi kimlik olarak ihraç etme yaklaşımı günümüzde de hakim diplomatik dildir. Azerbaycan dış siyasetinde Türkiye yanlısı yaklaşımı, İran'ın çoğunlukla Ermenistan üzerinden ticari ve siyasi açıdan şekillenen bir Güney Kafkasya bakışını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda İran'ın tarihi boyunca, bilimsel ve toplumsal dayanaktan yoksun, eksik ve taraflı bir Kafkasya algısının var olduğu doğru bir tespittir. Kaçar Hanedanlığı ile Rus İmparatorluğu arasında 1828'de yapılan Türkmençay antlaşmasının İran ve Rusya arasında sınır tespitini içeren 3. ve 4. maddeleri, Azerbaycan Türklerini ikiye bölmüş ve günümüze kadar büyüyerek gelen Kafkasya ile Ortadoğu'nun "etnik sınırlarının uyumsuzluğunu" doğurmuştur. İran bölgesinde var olan devletlerin dış siyasetinde Kafkasya'nın daima arka planda kaldığının bir göstergesidir. Kafkasya, günümüzde İran için Rusya'ya erişimin transit güzergahından başkaca bir anlamı bulunmamaktadır. Fakat Siyasi Coğrafya; İran'ın politikalarını etnik çoğunluğu ve mezhep-üstü bir teopolitik yaklaşımı

vaz etmektedir. İran'ın siyasi ve iktisadi çıkarları, demografik yapıyı ve mezhep taasubunun ötesinde bir islam inancını önçelemesine bağılıdır.

Arap coğrafyacılar Kafkasya'yı; **Hazar ülkesi** olarak görmüş ve burada hüküm sürmüş Türk halklarıyla eşleştirip Türklerin toprakları olarak kayda geçirmişlerdir. Buna karşın Kuzey Kafkasya'yı dil zenginliği nedeniyle doğru bir yaklaşımla "Diller Dağı" olarak tabir etmişlerdir. Tarihi bağlamda Araplar, seyyahlar aracılığı ile Kafkasya'yı tanımaya çalışarak İslamiyet'i yaymak için de bu bölgeye çoğunlukla teopolitik bir bakışla yaklaşmışlardır.

Uluslararası açıdan devletlerin amaçları ve tarihi gelişimleri doğrultusunda Kafkasya üzerine tanımları olabilmekte hatta bu tanımlar değişebilmektedir. Strabon (1987: 11, 5) Büyük İskender'in Kafkasya sınırlarını Toros Dağları'ndan Hindistan'a kadar tanımlamıştır (Büyük Kafkas Dağları Seddi İskender olarak tanımlanır). Antik Yunanlılar'ın ise Karadeniz ile Kolkhide'ye sınır olan Kafkas Dağları'na kadar Kafkas tanımı olduğundan bahsetmiştir. Bu iki Kafkasya tanımı Büyük İskender'in Anadolu coğrafyasından başlayarak Hindistan'a varan fetih politikasından kaynaklanmaktadır. Arkaik Yunanlılar, Karadeniz havzasında, Taman Yarımadası'nda yürüttükleri ticari faaliyetlere göre tanım yapmışlardır. Bu minvalde Büyük İskender'in Kafkasya tanımı aldığı toprakların genişliği ölçüsünde siyasi iken, Arkaik Yunanlıların ticaridir.

Kafkasya'nın Gürcü tarihinin Ortadoğu'ya uzanması nedeniyle Kafkasya sınırını Cudi Dağı'na kadar genişleten Gürcüler araştırmaları bulunmaktadır. Örneğin, Brosset (2003:2), doğuda Hazar (Gürcan/Cürcan) Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Cudi Dağı, kuzeyde Elburz Dağları olarak Kafkas sınırını ifade etmiştir. Deniz (2015:1)'e göre Gürcüler, Kafkasya'yı Yalbuç, Nogaylar ise Yıldız Dağları olarak tanımlamaktadırlar. Bir başka Gürcü yazar Chikovani (2006:24) günümüzde Kafkasya'nın net bir tanımının olmadığından söz etmiştir. Gürcistan'ın tarihi bağlamda genişlediği toprak sınırları ölçüsünde Kafkasya algısı olduğu anlaşılmaktadır.

Ermenistan'ın Kafkasya'ya bakışı, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da vasallıklar halinde yaşadıkları sürece dayalıdır. Ermeniler açısından Kafkasya, 1813 Gülistan Anlaşması'nın ardından Ruslar'ın Ermeniler'e yurt bulmak için onları Kafkasya'ya yerleştirmeleriyle stratejik önem kazanmıştır. Ancak Ermenistan için Kafkasya, Doğu Anadolu ile anlamlı olup, çıkarsal amaçlarını gerçekleştirdiği bölgedir. Nitekim Ermeniler Kafkasya'ya yerleşmeden önce Anadolu'da yaşamış ve Kafkasya'ya yerleştikten sonrada Doğu Anadolu'dan vazgeçmemişlerdir. Bu bağlamda Ermenistan'ın Kafkasya ile Doğu Anadolu'yu bütün bir coğrafya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ermenistan için Kafkasya yurt edindikleri, bölgesel ve küresel devletler tarafından korundukları coğrafyadır. Ancak Ermeniler'in kendilerine ait olmadığı halde Kafkas coğrafyasına Ruslar tarafından "**tampon halk**" olarak yerleştirilmesi, zamanla Azerbaycan ile toprak paylaşım sorunlarının doğmasına neden olmuştur. Bu anlamda Ermenistan'ın Kafkasya algısı tehlikeli, yanıltıcı ve bölgede Azerbaycan'a karşı güçlü taraftar devletler edinmeye çalışması yönüyle kışkırtıcıdır.

Azerbaycan ise varlığını bölgede Albanya üzerine tarihlendirmektedir. Kafkasya Albanyası, İran'a bağılı Aras- Kura Nehirleri arasında kalan ve Zengezur, Dağlık Karabağ, Gence, Samur Çayı, Şeki,

Kebele, Şamahı, Dağıstan güneyini içine alan bölgede kurulmuştur. Bu nedenle Azerbaycan'ın Kafkasya yorumu İran tarihinden ve coğrafyasından ayrı tutulamayacak biçimde gelişim göstermiş ve şekillenmiştir. Ayrıca Azerbaycan topraklarında Türk nüfusunun Türkmençay-Gülistan Anlaşmaları ile toprak bölünmeleri sonucunda Güney Azerbaycan (İran topraklarındaki Türk nüfusu)'ı oluşturması demografik bir Kafkasya algısının doğmasına neden olmuştur. Bu anlamda Güney Azerbaycan etnik açıdan Kafkasya sınırlarının dışında kalmış bir algı vermektedir. Bugün Kafkasya üzerine en büyük sorununu Ermenistan ile Karabağ'ın aidiyeti nedeniyle yaşamaktadır. Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın Kafkasya algıları bölgedeki politik duruşlarını da belirlemektedir. Azerbaycan'ın Kafkasya algısı, bölgedeki güvenliğini korumak hedefli toprak bütünlüğünü (Dağlık Karabağ ve Zengezur) sağlamak, jeoekonomik, siyasi güç kazanımlarına ve ülke devamlılığını bölgesel ve küresel devletlerle işbirliğine dayalı gerçekleştirmek olduğu belirgindir.

Ticari faaliyetler nedeni ile Kafkasya'yı farklı algılayan devletler ve haritaları bulunmaktadır. Kürk yolu, İpek yolu ve akarsular (Don-Volga-Rion-Kuban-Kuma, Kura-Araz) üzerinde gerçekleştirilen ticari faaliyetler Kafkasya'yı her çağda önemli kılmıştır. Yunan ticaret kolonileri Karadeniz Havzası'nda Taman Yarımadası üzerinden Kafkas halkları ile iletişim kurmuşlardır. Kırzioğlu (1976:1)'a göre Kafkasya ismi Aiskylos adında Yunan'ın “zincire vurulmuş zevk ve eğlence” eserinde ki “Kavkasos Dağı” adından gelmekte olup, bu tanımın Yunan kolonileri ile doğmuş olabileceğinden bahsetmiştir. Evliya Çelebi (2008:119), Kafkasya seyahati sırasında Trabzon ile Gürcistan arasındaki ticari faaliyetleri anlatmaktadır. Bu minvalde Kafkasya, Osmanlı Devleti için ticari bir bölge anlamı da içermiştir. Jeoekonomik faaliyetler, Kafkasya algısını belirleyen stratejik unsur olmuştur. Uzak bölgelerin Kafkasya'ya olan ilgisi de çoğunlukla bu çerçevede olmuştur. Günümüzde, ABD için Kafkasya, çoğunlukla enerji kaynağını ifade eden Hazar Havzası ve Güney Kafkasya'dır. AB ilişkisel konum açısından yaklaştığı Kafkasya üzerine 1995'deki Madrid zirvesindeki tanımı şöyleydi; doğal kaynakları, Avrasya ile Uzakdoğu bağlantısını sağlayan temsil noktası, ekonomik pazar, istikrarsız bölge olarak suçlara meyilli yapısı, yakın ve uzak bölgelerdeki ülkelerin ilgisini çeken etki bölgesidir (Keçeci, 2021:31-32). Kuzey Kafkasya ise Rusları istikrarsızlaştırmak olarak kullanılacak araç gibi görünmektedir. Gürcüleri stratejik ortak ve NATO üyesi yapma çabaları Kuzey Kafkasya'da Rusya ve bölgeler için gerilimi sürdürme amacına yöneliktir. AB için Kafkasya, ekonomik pazar olanakları ve istikrarsız yapısı ile dikkat çeken dinamik bir coğrafya olarak görülmektedir. AB Kafkasya'ya enerjipolitik açıdan yaklaşmakta ve Rusya'nın enerjisine bağımlı olmamak adına Rusya'ya alternatif olarak Güney Kafkasya'yı önemsemektedir. Tarihi bağlamda Almanya'nın Kafkas cephesini önemseme nedeni de Hazar petrolüne duyduğu ilgiden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca AB'nin Rus karşıtı tavırları bu bölgeye bakış açısını belirlemektedir. AGİT Minsk grubunun Kafkasya'daki varlığı ve 30 yıldır çözümsüzlük için her türlü siyaset oyununu sergilemesi, zihniyeti açığa çıkarmaktadır.

İngiltere'nin Kafkasya yorumunu şekillendirici süreç, sömürge yollarına (Pakistan, Hindistan) giden bölgeleri güvenlik altına almaktır. Böylece İngiltere'nin Kafkasya ilgisi, tarihi bağlamda Rusya ve Osmanlı ile Kafkasya'daki rekabetin şekillendiği sürece eklenmiştir. Ruslara karşı mücadele veren İngiltere, Çerkesleri desteklemiş, Osmanlı'ya karşıda Kafkasya'da kurulmuş olan Cenubi Garbi Kafkasya geçici hükümetinin dağılmasında rol oynamıştır. Tarihi bağlamda İngiltere'nin Kafkasya

algısının kapsayıcı biçimde, Kuzey ve Güney Kafkasya'nın bütünü olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere için Kafkasya, sömürge yollarına giden eksen ve Rus-Osmanlı çekişmesinde, dönem dönem Rusları meşgul eden, bazende Osmanlıya karşı, Hristiyanların desteklendiği siyasi sürecin adıdır. Günümüzde, İngiltere için Kafkasya, enerji mücadelesinin devam ettiği bölgedir. İngiltere'nin Kafkasya algısı ABD'nin çıkarlarını destekleyen bir anlayışa evrilmiştir.

Çin'in Kafkasya'ya bakış açısı ise, jeoekonomik temellidir. Çin SSCB'nin dağılmasında sonra ABD'ye karşı Kuzey Kafkasya'yı Rus bölgesi olarak görürken, Güney Kafkasya'da Ruslar'ın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmaktadır (Cemilli, 2007:33). Güney Kafkasya'yı Çin, geçmişte olduğu gibi bugünde İpek Yolu güzergahını sürdüren uzak bölge olarak görmektedir. İpek yolu ticari bağlantılarını korumak için Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumakta, ticari yol güvenliğini sağlamaktadır. Buna göre Çin'in Kafkasya algısı Güney Kafkasya olup, başka coğrafyalarda olduğu gibi ekonomik çıkar esasına dayalıdır.

Kafkasya'nın tarih boyunca göç eksenini olması bu berzah alanında yaşamış olan halklar tarafından farklı nitelendirilmesine neden olmuştur. Örneğin Kuzey Kafkasya'da kabileler halinde yaşamış olan Çeçenler, Ubıhlar, Avarlar, Abzehler ...vb, Kafkasya tanımını Kuzey Kafkasya olarak yaparken, Kafkasya'nın Hazar ülkesi olarak anılmasını sağlamış Hazar Türkleri ise Hazar Havzası'nın temsili olmuşlardır. Kafkasya'nın ilk temsilleri haline gelen Çeçenya ve Çerkesya, modern haritalarda yer almayan ancak etno-kültürel ve siyasi anlamlar içeren iki bölge olarak Kafkasya'nın karmaşıklığını ve bilinmeyenlerini ifade etmektedir. Kafkasya'nın kendi içindeki bölgelerinin bu karmaşıklık bile neden çok sayıda Kafkasya tanımının doğduğunu göstermektedir. Bu karmaşıklık bölgeye dair yapısal jeopolitika üretimini engellemektedir. Kuzey Kafkas halklarının sığ bir Kafkasya algısı ile Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ile sınırlandırması, Kafkasya'nın bütünsel olarak ekonomik, siyasi bölgesel ve küresel güç kazanımlarını azaltan yaklaşımlar olmuştur.

2. Bölgelere Göre Kafkasya Tanımları

Büyük Kafkas Dağlarının Kafkas ülkesini ikiye bölmesi, tıpkı kuzey-güney yarıküre benzeri Kuzey ve Güney Kafkasya olarak algılanacak iki farklı coğrafi birimin varolmasına neden olmuştur. Kafkasya güneyde genel olarak Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, kuzeyde ise, Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetleri ve Krasnodar, Stavropol, Kalmukya, Astrahan bölgelerinden oluşmaktadır (Demir, 2019:179, harita 4). Ön Kafkasya veya Ciscaucase/ olarak adlandırılan Kuzey Kafkasya, coğrafi anlamda doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ile Azak Denizleri olmak üzere, kuzeyde Maniç Çukurluğu, güneydoğuda Dağıstan'ın bittiği yer ve Gürcistan ile sınır çizen, bugün Rusya'ya bağlı sözde özerk cumhuriyetlerin oluşturduğu bölgedir (harita 4). Kuma-Maniç Depresyonu, bir dönem Azak Denizi ve Hazar Denizi arasındaki bağlantı noktası olan Pliyosen döneminde şekillenen bir havzadır (Coene, 2010:3).

Kafkasya'ya dair Chikovani (2006:24) 20. yüzyıl sonu itibari ile Kuzey Kafkasya'nın Krasnodar ve Stavropol'den başlayarak özerk cumhuriyetleri içine alan bölge olduğunu, batı sınırının ise, Türkiye,

Gürcistan ile Ermenistan topraklarının kesiştiği nokta oluşturmakla beraber güney sınırının ise Aras Nehri'nin her iki yakasında Türk nüfusunun bulunması nedeniyle daha zor ifade edileceğini belirtmiştir. Bu tespitin zorluğu Rusya'nın Gülistan ve Türkmençay Anlaşması nedeni ile Azerbaycan'daki Türk nüfusunu bölmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Rusya Güney Kafkasya'da etnik sınırların ihlal olmasına neden olmuştur. Ancak Chikovani'nin batı sınırı tespiti büyük ölçüde doğru değildir. Nitekim **Türkiye'nin kuzey doğusu (Aras-Yeşilirmak havzaları arası); coğrafi ve tarihi bağlamda Kafkasya'nın sınırını değil devamını oluşturmaktadır.**

Harita 4: Tanımlara Göre Kuzey ve Güney Kafkasya Ülkeleri

Güney Kafkasya'yı Togan (1932), Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye'den Ağrı, Kars, Ardahan, Artvin'in dahil olduğu, İran'da ise, Tebriz'e kadar olan toprakları içine alarak Kafkas Dağları'na kadar süren bölge olarak tanımlamaktadır. Bazı görüşlere göre gerçek Kafkasya Kuzey Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda Tavkul (2015: 12) Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya halklarının yaşadığı coğrafya olarak nitelendirmektedir. Türkiye'de bulunan Kafkas derneklerinin görüşleri de aynı yönde olup asıl Kafkasya'nın Kuzey Kafkasya olduğunu vurgulamaktadırlar. Bağ'a göre (2001:46); Abhazyayı da içine alan Kafkasya Sıradağları'nın bulunduğu ve Kuban ile Terek Nehirlerinin ardına değin uzanan bölge Kuzey Kafkasya'dır ve burası gerçek Kafkasya'dır. Ancak Kuzey Kafkasya'nın gerçek Kafkasya olduğu yaklaşımları oldukça tartışmalıdır. Kuzey ve Güney Kafkasya bölgelerini ayıran Kafkas dağlık kütesi yalnızca coğrafi bir aşittir. Nitekim, bu iki bölgenin

tarihi, siyasi, kültürel bağı, ayrı olduğunun düşünülmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle tartışılması gereken konu; Kafkasya'nın neresi olduğu değil, Kuzey ve Güney Kafkasya'nın tamamlayıcı bir yapı gösterdiği coğrafi gerçekliği temelinde yaklaşımlardır. Ancak; Kuzey ve Güney Kafkas halklarında siyasi, ticari, kültürel...vb, açılardan bütüncül yaklaşımın lehte bir durum olduğu bilinci eksiktir. Aristo'nun “bütün, parçaların toplamından daha fazladır, büyüktür” sözü ile özdeş, 2+2 = 5 şeklinde ifade edilebilecek anlayışın, Kafkas ülkelerinin geleceği olduğunun öngörülmesi gereklidir.

Kafkasya üzerine çalışmaları bulunan Forsyth'e göre (2019:379); Rusya'nın kuzey Kafkasya algısı dört bölgeden oluşmaktadır.

1. **Bölge:** Kuban Nehri'nin yukarı kısmından Batalbaşinsk'e kadar, Yekaterinodar, Novorossiysk, Armavir, Maykop olan Ruslar'a ait kentler ile Stavropol, Kuban Nehri'nin güneyindeki vadilerde yaşayan Çerkesler ve Karaçaylılar, birinci bölgeyi
2. **Bölge:** Kuban Nehri güneyinden, Hazar havzasına kadar süren Terek bölgesinin oluşturduğu Pyatigorsk, Zheleznovods, Kislovodsk şehirleri, Viladikavkaz ikinci bölgeyi
3. **Bölge:** Doğuya doğru Çeçen ile İnguşlar'ın yer aldığı bölge Sunja Nehri'ndeki Grozni, Mozdok- Kızılyar, Kazak halklarının oluşturduğu bölge ile daha kuzeyde Kalmuk, Nogay halklarının oluşturduğu step alanları üçüncü bölgeyi
4. **Bölge:** Dağıstan bölgesinde Hazar limanları ve Bakü dördüncü bölgeyi oluşturmaktadır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya algısı, akarsu boylarında oluşturduğu kale kentler aracılığı ile demografik yapıyı değiştirme anlayışından anlaşılabilir. Bu bağlamda Rusya'nın Kuzey Kafkasya algısı hem askeri stratejik hem de demografik nitelikli çıkarılara dayalı Kafkasya'ya yerleşme politikasını içermektedir. Güney Kafkasya'ya, Kafkas ötesi anlamında Maverayı Kafkasya, Zakavkazya, Transkafkasya tanımları yakıştırılmıştır (Bu isimlerde Kafkas teriminin türevleridir). Güney Kafkasya'yı, İngilizler “Transcaucasus”, Osmanlı Devleti ile Araplar ise “Mavera-i Kafkasya” olarak tabir etmişlerdir (Tavkul, 1997: 13).

Coğrafi açıdan dağlık bir yapıya sahip olması ve iklim değişikliği bazı coğrafyacılar nazarında Kafkasya'nın üç bölümde algılanmasına neden olmuştur. Buna göre Kafkasya, Kuzey Bölgesi, Dağlık Bölgesi, Güney Bölgesinden oluşmaktadır (harita 2). Kuzey Kafkasya (Sirkafkasyen), sade bir topoğrafyaya sahip, stratejik Kuban, Kuma, Terek gibi nehirlerle sahip bölge iken, Dağlık bölgesi, Kafkasya'yı ikiye bölen ve bazı geçitler vasıtasıyla ulaşımın sağlandığı Büyük Kafkas dağlarından (Elburz ve Kazbek önemli zirvelerden) oluşmaktadır. Güney Kafkasya ise; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın yer aldığı bölge olup, Kura, Aras (güney Kafkasya sınırını belirler), Rion gibi nehirler burada bulunmaktadır. Bugün etnik sınırlar açısından bakıldığında Güney Kafkasya sınırının temsili zayıf iken coğrafi açıdan Aras Nehri'nin belirleyiciliği söz konusudur. Bu üçlü yaklaşım, Kafkasya kuzey bölgesinin sade, orta Kafkasya'nın yüksek, dağlık ve bu dağlık bölgenin güneyini oluşturan Güney Kafkasya bölgesi nisbeten dağlık ve sade topoğrafyaya sahip olması ile karakterize edilebilir.

Kafkasya'yı Özey (2012:8) Kuzey Bozkır Bölgesi (Kuban, Kuma, Terek nehirleri, Maniç Çukurluğu, Stavropol Ovası, Büyük Kafkas Dağları (Taman Yarımadası'ndan Abşeron Yarımadası'na uzanan dağlık kütle), Küçük Kafkas Dağları (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ın güneyi Küçük Kafkas Dağları, Acaro- İmeretya Dağları, Triyaletya Dağları, Savsark Dağlarından oluşur ve Koca Göl, Gökçe Göl bulunmaktadır) olarak üçe ayırmaktadır. Topchishvili (2013:63), bazı akademisyenlerin, Kuzeybatı Kafkasya olarak Kuban Nehri'ni, Kuzeydoğu Kafkasya olarak Terek Nehri'ni Orta Kafkasya olarak kabul etmekte olduklarını ifade etmiştir.

İbn Havkal (2014:259), Kafkasya'yı üç bölüme (Azerbaycan, Doğu Anadolu (Ermeniye), Kafkasya (diğer adı Errandır ve Erran denilen bu bölge Kura ve Aras nehirleri arasındaki alanı tanımlar, merkezi ise Berdedir) ayırarak tanımlamıştır. Buna göre İbn Havkal'ın Kafkasya'yı Doğu Anadolu ile birlikte almaktadır. Bazı Arap coğrafyacılar ise Kafkasya'ya **“Arran Ülkesi”** (Arran, Kafkasya'da, Aras-Kura nehri arasında yer alan Albanya, olarak bilinen Dağlık Karabağ-Zengezur'u içine alır. Albanya; batıda İberyaya, (Gürcistan), Ermenistan, güneyde Atropatena'yı (İran Azerbaycan'ı, İran Kürdistanı) içine alan bölge idi. Strange göre (1994:2000), İdrisi; Dihistan, Arran, Deylem, Azerbaycan, Mukan, Babül – Ebbab'dan Karadeniz'e değin Hazar ülkesi olduğunu ve Kafkasya'nın iki deniz arasında (Hazar ve Karadeniz) yer aldığını söylemiştir.

Şoenü ise (2007: 73), Kafkasya'nın net bir tanımı olmadığından ancak Kafkasya'yı ihtişamlı görünümüyle Asya Kıtası'nın güvenliğini sağlayan bekçi olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle Şoenü, Kafkasya'nın eksen ve korunaklı bir kale görünümünü ön plana çıkarmıştır. Şoenü, (2007:255) Kafkasya tanımına etnik açıdan bakarak Kafkasya'yı ikiye bölmüştür. Buna göre, Kuzey Kafkasya, üç bölümden ve Çerkeslerden oluşmaktadır. Bunlar Batı Kafkasya (Karadeniz'den Kuban Nehri'nin doğduğu yere kadar), Merkezi Kafkasya (dağlık kütlelerin bulunduğu Kabardey, Oset, İnguş, Abhazlar), Doğu Kafkasya (Borbola dağında başlar ve Hazar denizine değin devam eder Lezgi, Çeçenler, Karaçay, Nogayların yer aldığı) yerdir. Güney Kafkasya ise, Transkafkasya'yı içine alan Ağrı Dağı'na kadar uzanan bölge olup, Azeri, Gürcü, Ermenilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Kuzey-Güney Kafkasya tanımlarında Kuzey Kafkasya'nın sosyo-kültürel yaşam tarzı, kabilecilik, dil çeşitliliği açısından farklı oluşu Kuzey-Güney Kafkasya sınırlarını belirleyen diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Şoenü'nün bu yaklaşımı birbirine yakın çok dilli ve çok kültürlü bir bölgenin daha fazla parçalanması yaklaşımını düşündürmektedir. Nitekim Rusya'nın Kafkasya'da güttüğü strateji, çeşitlilik-farklılık zemininde, Kafkasya'nın parçalanarak yönetilmesi esasına dayanan jeopolitik bir anlayıştır. İsmailov ve Papava göre (2008:288); Kafkasya üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar, bugün Rusya Federasyonu'na bağlı olan Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan Orta Kafkasya, Kafkasya'ya sınır olan Türkiye illeri ile İran'ın bazı kuzeybatı illerinden oluşmaktadır.

Elburz Dağı'nın Kafkasya'nın en yüksek noktası olarak adeta bölgeyi ikiye bölmeye doğu ve batı Kafkasya tanımlarını doğurmaktadır. Buna göre Elburz- Kazbek Dağları'nın doğusundan itibaren Hazar Havzası Apşeron Yarımadası'nın bitimine kadar Doğu Kafkasya'yı, Elburz Dağı'nın batısından başlayarak Kerç Boğazı'na değin Karadeniz Havzası ise Batı Kafkasya'yı oluşturmaktadır. Coene (2010:6)'e göre Batı Kafkasya, Kuban Irmağı'nın bulunduğu Taman Yarımadası'ndaki tepeliklerden başlayarak, Elburz Dağı'na değin devam etmektedir. Orta Kafkasya ise, Elburz Dağı'ndan Kazbek

Dağı'na kadar uzanırken, Doğu Kafkasya ise Kazbek zirvesinden Abşeron Yarımadası'na uzanmaktadır. Öte yandan Gürcü askeri yolu adı verilen bir hat olarak Vladikavkaz'dan başlayarak Terek Nehri'ni takiben Tiflis'e varan bir yol olarak Daryal Boğazı; Rusya'yı Gürcistan'a dolayısı ile Güney Kafkasya'ya bağlaması nedeni ile Rusya nazarında Doğu-Batı Kafkasya siyasetinin bir parçasıdır (harita:4).

3.Rusya Kafkasya'sı

Rusya yüzölçümü en büyük ülke olmasına karşın tarih boyunca kurulduğu coğrafyanın (iklim, bitki örtüsü, toprak, sade topoğrafya vb..) elverişsizliğini yaşamış, bu nedenle yaşamaya elverişli iklimi ve ticari olanakları bulunan bölgelere erişim isteğinde olmuştur. Kafkasya, erişim yollarından birisi olarak Rusya'nın daima önemseydiği stratejik bir bölge olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya algısı coğrafi ve tarihi nedenlere dayalı olarak şekillenmiştir. Rusya için gerçek Kafkasya Kuzey Kafkasya'dır. Bu algılamanın nedeni, Rusya Devleti'nin nüvesi olan Kiev Knezliği'nin Karadeniz Havzası'nın kuzeyinde kurulmasından dolayı büyümesini sağlayacak olan Kuzey Kafkasya'yı hem hayat sahası olarak görmesi hem de kendi coğrafyasının sadeliğidir. Rusya'nın Karadeniz Havzası'nda güçlenmesinin ardından Astrahan Hanlığı'nın alınması ile Kuzey Kafkasya'da ilerlediği anlaşılmaktadır. Zamanla Rusya için Azak Denizi'nden başlayarak Taman Yarımadası üzerinden devam eden bir Kafkasya tanımı doğmuştur. Çar I. Petro ile başlayan ve Kavkaz olarak tanımladıkları Kuzey Kafkasya'yı hem sınırlarının güvenliği hem de Hindistan'a ve Ortadoğu'ya erişimin yolu olarak gören Rusya, zamanla Kafkasya algısını genişletmiştir. Kaplan'ın (2022: 207) deyimi ile "güvensizlik tipik bir Rus milli duygusudur." Dolayısı ile Rusya kendi ülkesinin güvensizliğini tarih boyunca yaşamıştır. Bu güvensizlik, Rusya topografyasının sadeliğinde yatmaktadır. Rusya'nın Kuzey Buz Denizi ve Pasifik Okyanusu dışında topografik bir sınırı bulunmamaktadır (Kaplan, 2022:215). Denizler ve dağlık kütleler ülkelerin korunaklı bölgeleridir. Ural Dağlarının haricinde sade bir topoğrafyaya sahip olması Rusya'yı yakın ülkelerde ve çapraz bölgelerde, kendine tampon ülkeler yaratma ve doğal kaleler bulma arayışına itmiştir. Çarlık Rusya'sının Kuzey Kafkasya'yı gerçek Kafkasya olarak algılamasının altında yatan durumda tam olarak budur. Kafkas dağlık kütlelerinin doğal bir set oluşturarak güneyde güvenilir Rus sınırını teşkil etmesi ve bu dağlık kütlelerden oluşan güvenilir berzah alanının iki yanındaki korunaklı Karadeniz ve Hazar Havzalarının varlığı, Rusya'nın coğrafyaya sığınışının ve yarattığı Kafkasya tanımının özetidir. Bilhassa Sovyetler Birliği döneminde çizilen Kafkasya sınırlarının denizleri, sırtları, akarsu havzalarını esas aldığı dikkat çekmektedir. Rusya'nın Kafkasya'yı korunaklı bir set olarak güven duymak için yarattığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın Kafkasya algısının coğrafyasından doğan tarihsel nedenlere dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kafkasya, Kuzey-güney, doğu-batı arasındaki ticari eksen niteliği ile Rusya için jeoekonomik açıdan değerli olup, boylamsal ittifak kurabileceği bir bölgedir. Rondeli'ye göre (2011:2); Rusya, Hazar Havzası'ndaki petrolü Karadeniz limanları vasıtasıyla Avrupa ve Ortadoğu'ya pazarlarken Kafkasya güzergahını kullanmakta, tarım üretiminin dörtte birini de bu bölgeden sağlamaktadır. Rusya'nın ağırlıklı topraklarının üretimin sınırlı olduğu kuzey paralellerinde yer alması, onu daima güneye ilerlemesi için itici bir güç olmuştur. Gürcü askeri yolunun açılması Rusya'nın boylamsal ittifakının

göstergesi olarak askeri açıdan stratejik bir bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Rusya için Kafkasya, topografik açıdan güvenli olmasının yanı sıra ticari, askeri ittifaklar kurabildiği bölge anlamına da gelmektedir.

Harita 5: Rusya Kafkasya'sı (Za-Kavkaz)

Rusya; Kafkasya'yı "Rusya'nın Gordion düğümü," "Rusya'nın Filistini," "Rusya'nın iç çevresi," "Avrupa sınırlarında Rus ruleti," "Rusya'nın en şiddetli bölgesi," "daima sorun bölgesi" olarak görmüştür (Rondeli 2011: 2). Bu tanımlar, Rusya'nın Kafkasya'ya bakışının tarihi ve jeopolitik özeti gibidir. Rusya nazarında Kafkasya iki bölümden oluşmaktadır. Rusya'nın asıl Kafkasya olarak gördüğü bölge; Karadeniz ile Hazar Deniz havzaları arasında uzanan Kafkas dağlık Kütesinin kuzey bölümüdür. Bu bölümü Rusya Kavkaz olarak nitelendirmektedir (harita 5).

Crego (2004: 212); Kafkas Dağlarının merkezde yer aldığı, yoğun bir alan olarak tanımladığı Kafkasya'nın kuzey kısmını tepeler ve buna bağlı bozkırlar, güney sınırını Ermeni Platosu, batı sınırını Karadeniz ve doğu sınırını Hazar Denizi doğal sınır oluşturarak belirlemektedir. Anisimof (1926:1-3), Rusya'nın 1767-1774'de ki Kavkosos adını şu amaçlar için kullandığından söz etmiştir: Dağıstan, "Komuk-Eli, Çeçenistan, Çerkez- Eli, Apkaz- Eli, Deşti Kıpçak, Gürcistan, Şirvan, Arran (Karabağ), Mugan" adıyla geçmekte olan bölgeleri silmek, Tiflis şehrindeki Namestnik'e bağlı Maniç çukurluğundan Aras Irmağı'nın güneyindeki Lenkeran'a kadar olan bölgeye genel bir ad vermek suretiyle **Za-Kavkaz (Kafkas ardı)** olarak nitelendirmektedir. Böylece Rusya hakimiyet kurmaya çalıştığı

Kafkasya'nın kendine aidiyetini kanıtlamak ve bu bölgeyle özdeşleşerek damgasını vurmuş diğer halkların izlerini silmek için bu adı verdiği anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Güney Kafkasya'yı Transkafkas olarak nitelendirmesi İngiltere'nin Rusya'nın İran üzerinden güneye inerek Hindistan'a erişimini engellemek için Güney Kafkasya'nın Kafkasya olmadığını belirtmeye çalıştığı, onun bölgedeki siyasi amaçlarına hizmet ederken, Rusya'nın bu ayrımı gütmesi de böl-yönet politikası ile uyum göstermektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da, İngiltere'nin Güney Kafkasya'da çıkarlarının temsili olarak Trankafkasya ve Zakafkasya tanımlarının doğduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın Kuzey ve Güney Kafkasya ek doğu ve batı Kafkas tanımlarını kullanma nedeni, Kuzey ve Güney Kafkasya'daki halkları birbirinden ayırmak içindir (İsmailov ve Papava, 2008:287). Şayet Kafkasya Dağlık Kütlesi esas alınır, Rusya'nın bugün sahip olduğu Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey- Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Dağıstan'ın güneyi Büyük Kafkas Dağlık kütesinin parçaları olarak Rusya'ya dahil edilemez.

Kuzey Kafkasya'da yerini sağlamlaştıran Rusya, 1878'de Kars, Ardahan, Batum, Artvin, Ardanuç, Şavşat, Borçka, Olur, Oltu, Şenkaya'yı Tiflis'e bağlamıştır (Kırzioğlu, 1976:2). Forsyth (2019:33)'e göre 18-19. yüzyıllardan itibaren Rus-İran-Osmanlı mücadelesi sonucu Kafkasya'da sınırlar değişime uğramış, I. Dünya savaşı sonucunda Kars ve Batum Gürcüler'e bırakılmış, Ermeni Yaylası Osmanlı sınırlarında kalmıştır. Böylece Aras Vadisi, Kafkasya sınırını doğurmuştur.

Sovyet Rusya'sı, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri başlığında Terek, Dağıstan, Kuban, Karadeniz eyaletlerini oluştururken, Gürcistan içinde Tiflis, Kutays'tan oluşmakta idi (Şoenü, 2007:249). 1914'de değişen Kafkasya sınırı, coğrafi unsurlar dikkate alınmayarak politik faktörlerin ışığında çizilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Kuzey Kafkasya sınırını Kuma-Maniç depresyonu ile Don Irmağı'nın alt kısımları belirlemektedir. Buna göre Kafkasya'nın batısı Batum'un güneyine değin Azak ve Karadeniz'in doğu kıyıları ile sona ererken, doğusu Hazar Denizi'nin kıyısı, güney sınırı ise Kösedığı, Büyük Ağrı Dağı, Aras Nehri boyunca Astara şehrinde sona ermektedir (Topchishvili, 2013: 61-62). Buna göre Rusya'nın Don-Volga Irmakları'nı mütakip Rostov, Astrahan ve Kalmukya Eyaletlerini'de Kafkasya'ya dahil ettiği anlaşılmaktadır. Topchishvili (2013:62)'e göre, Sovyet Rusya'sının belirlediği bu sınırlar coğrafi unsurlarla (dağlar, nehirler, sırtlar, denizler) uyumludur, ancak Astara şehri ve Aras Nehri bölünmüştür. Sovyetler Birliği ilerleyen süreçte Kafkas topraklarını genişletmiş, 1953'e gelindiğinde Kafkasya toprakları Forsyth (2019:591)'e göre Kuzey Düzlukleri, Don- Volga Irmakları'nın güneyindeki yükseltilerle Rostov, Astrahan, Krasnodar, Stavropol, Grozni birinci kısmını, Kafkasya dağlık kütesi ikinci kısmını, Güney Kafkasya devletleri olan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ise üçüncü kısmını oluşturmuştur.

Rusya'nın tarihi süreç boyunca Kafkasya sınır algısının da değiştiği dikkat çekmektedir. Gürcistan'ın güneybatı eyaleti olan Tao-Klarceti Bölgesi, 19. yüzyılın 2. yarısında Rusya'ya aitti ve Rusya bu eyalet içindeki Oltu'yu Kafkasya'ya dahil ederken Tortum, Artvin'e bağlı Parmaklı'yı dahil etmemiştir. Aynı şekilde Rize, Lazistan'ın kıyısı Çarlık Rusya'sı döneminde Kafkasya olarak gösterilmekte idi. Buna karşın SSCB döneminde bu iki bölge Doğu Karadeniz Dağları'nın devamı olmasına karşın Kafkasya'ya dahil edilmemiştir. Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya'sının Kafkasya sınırlarının çiziminde coğrafi, tarihi, etnocoğrafik ölçütleri göz önüne alarak çizdiği söylenemez

(Topchishvili, 2013:63). Esasen bu durum Rusya'nın çıkarları doğrultusunda çizdiği korunaklı bölgelerle örtüşmüştür. Bu bağlamda 1991'e değin Rus Kafkasyası, Rus yayılcılığı ve sömürgeciliği ile adım adım büyüyerek gelişmiştir. 1990 sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Transkafkasya kavramı da yerini bağımsız hale gelen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı tanımlamak üzere Güney Kafkasya tanımına bırakmıştır (İsmailov ve Papava, 2008:287). Günümüzde Rusya, Güney Kafkasya'ya uzaktan kontrol mekanizmaları ile yaklaşım sergilemektedir.

Rusya'nın tıpkı Kuzey Kafkasya tanımındaki değişimler gibi idari ve siyasi sınırları da örtüşmemektedir. Bugün Rusya'nın idari açıdan eyaletlerine bakıldığında Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya, Çeçenistan ve Stavropol Krayını Kafkasya eyaletleri olarak görmektedir. Ancak, Adige Özerk Cumhuriyeti, Krasnodar, Rostov Oblastları, Kalmukya Özerk Cumhuriyetini Güney Rusya federal bölgesi olarak nitelendirmektedir. Şayet Sovyetler Birliği dağılmasaydı Rusya'nın Kafkasya algısı Kuzey ve Güney Kafkasya'yı kapsayacaktı.

Tarihi bağlamda Rusya'nın Kafkasya üzerine net bir tanımının olmadığı dikkat çekicidir. Bu durum, çoğunlukla Rusya'nın bölgeye dair değişen jeopolitik tavrıyla ilgilidir. Kafkas algısı; Kuzey Kafkasya olmakla beraber, tarihi sürecin getirdiği duruma bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu durum daha çok Rusya'nın yayılcı jeopolitiğinden kaynaklı olarak şekillenen bir anlam içermektedir. Ancak Rusya'nın ideolojik ve yayılcı politikasının altında yatan stratejik gerçeklik coğrafyasına duyduğu güvensizliktir. Rusya açısından Kafkasya, kendi coğrafyasına duyduğu güvensizlikten kaynaklı olarak Avrupa ve Asya arasında filizlenmeye çalışan küçük bir Knezliğin kendine yeni çıkış kapısı aralamaya çalıştığı bölgedir. Bu bağlamda Kafkasya, Rusya'nın topografik sığınağı, parçalayarak yönetebileceği etnik çeşitliliğe sahip bir coğrafya, tarihi bağlamı yayılcı siyasetini biyopolitik vasıtalarla gerçekleştirdiği bölgedir.

Haritalar, kimi zaman çatışmaların nedeni olacak biçimde toplulukları derin parçalayarak farklılıkları hatırlatan ve insanların eşitliği ile birliği tanımının sert bir eleştirisidir (Kaplan, 2022:51). Tıpkı Rusya'nın Kafkasya içinde uyumsuz şekilde parçalayarak oluşturduğu bölge tanımlarında olduğu gibi. Rusya'nın Kafkasya zihin haritasının zaman içinde genişleyip değişmesi, örtük bir Rus yayılcılığının göstergesidir. Rusya'nın Kafkasya algısı yalnızca kendi menfaati ile örtüşen, tarafı, gücünü ispatlama gayesi ile oluşturulmuş emperyalist bir algı olduğundan gerçek dışıdır.

4. Maverayı (Mavera-i)Kafkasya

Osmanlı dilinde Maveraya, bir şeyin ötesinde veya gerisinde kalan anlamını taşımakta olup, Güney Kafkasya'yı tanımlamak için Osmanlı Devleti tarafından tanımlanmıştır (harita 6). Maverayı Kafkasya deyimini Araplarda kullanmışlardır. Bu kelimeye eş değer Zakavkaz, Transkafkas tanımları olup, Kafkas ötesi anlamını taşımaktadır ancak Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak tanımladığı bölge Güney Kafkasya'yı aşmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Maverayı Kafkasya tanımını Karadeniz Havzası'ndan başlayarak Kırım yarımadası, Azak Deniz'i ve Taman Yarımadası üzerinden Kafkasya'ya uzanan bir politika üzerine kullanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da Gazavat Hareketini destekleyen teopolitik yaklaşımları, bu bölgeyi de Kafkasya olarak gördüğünü

göstermektedir. Araplar Kafkasya'nın kuzey ve güneyini bilmekle beraber, Kuzey Kafkasya'yı Diller Dağı olarak nitelendirirken, bir yandan da Maverayı Kafkasya tanımı ile Kuzey Kafkasya'nın ötesini tanımlamış oluyordular.

Mavera kelimesi; Türk kültürü ve Türkçe'de farklı anlamlara gelecek biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramın, dinsel bir betimleme olduğu boyutu bir kenara bırakılırsa, araştırmada iki farklı anlamın siyasi coğrafyada karşılığı olabileceği görülmüştür. Mavera kelimesinin Türk Dil Kurumuna göre anlamı şöyle; bir şeyin ötesinde, arkasında, gerisinde bulunan yer, Deniz, (2015:3); Mavera'nın karşılığı olarak Kafkasya batı dillerindeki Trans-Kafkasya'nın karşılığı olarak almıştır. Za-Mavera- Trans kelimeleri ötesi anlamına gelir. Bu bağlamda Kafkas ötesi olarak Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ı içine alacağı düşünülebilir (harita 3). Büyük Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak attığı ve coğrafyacıların Güney Kafkasya olarak nitelendirdiği bölgenin burası kabul edilmesi uygun bir analiz gibi gelmemektedir.

Siyasi Coğrafya açısından asıl önemli olan anlam ise; maveranın eski Türk kültüründe "geçit" veya "sınır" anlamına gelmesidir. Bu kelimenin kullanımı genellikle coğrafi konum bağlamı tahlillerde yer aldığı vurgulanmıştır. Orta Asya'nın Türk bozkırlarında kullanılan ve Türk kültürüne yerleşen bir kavramdır. Bu kelimenin tarihi kökenleri, Türklerin göçebe yaşam tarzına ve coğrafi hareketliliğine dayanır. Yani yazlak-kışlak arasındaki hareketten dolayı kullanılır hale gelmiştir. Mavera terimi, göçebelerin farklı bölgeler arasında göç ederken, geçiş yaparken kullandığı önemli geçit bölgeleri için kullanılmıştır. Günümüzde de dağcılıkta sınırlar ve geçitler için kavram kullanılmaktadır (Maveraünnehir, nehrin öte tarafı anlamında günümüzde Türkçe'de hafızalara kazınmıştır). Buna göre; Büyük Osmanlı Devleti'nin kastettiği Maverayı Kafkasya hem Güney Kafkasya'yı hem de Hazar Denizinin tüm çevresindeki Türk bölgelerini hem de Kuban-Terek ırmaklarının kuzeyinde Kazan şehrine kadar giden bölgeleri kapsamaktadır. Araştırmada Güney Kafkasya, Hazar ülkeleri ile ilişkili olarak verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak adlandırdığı bölge ilk etapta Güney Kafkasya gibi algılsa da bu devletin Kafkasya politikası Mavera üstüdür. Yani Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası, Don-Volga nehirlerinden başlamaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hayata geçirmek istediği Don-Volga projesinde hem jeoekonomik hem de jeopolitik hedefleri söz konusu idi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya algısı, Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Karadeniz, Kırım, Taman Yarımadası'ndan itibaren Kafkas halkları ile irtibat kurma ve güneyde Maverayı Kafkasya'daki faaliyetlerle kendini göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya tanımının ötesinde Karadeniz-Kırım eksenli geniş bir Kafkasya tanımı olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu Devleti'nin faaliyet gösterdiği bölgede Maverayı Kafkasya (Güney Kafkasya) idi. Selçuklu Devleti, Orta Asya'dan Horasan'a, İran üzerinden Güney Kafkasya'ya uzanan tarihi sürecinde Güney Kafkasya'yı demopolitik hedeflerine aracı ve Anadolu'ya erişiminde bir kale olarak görmüş, Anadolu ve Güney Kafkasya ikilisini bir bütün olarak algılamıştır. Bu bağlamda Selçuklu Devleti'nin bölgeyi Türkleştirmesi nedeniyle bugünkü Güney Kafkasya demografisi açısından büyük etkileri ve katkıları olduğu anlaşılmaktadır.

Buna karşın Osmanlı Devleti, jeopolitik amaçlarını Karadeniz Havzası'nda Kırım üzerinden, Doğu Anadolu ile Kafkasya'yı birleştiren eyaletleri oluşturmak sureti ile başlamış ve Kafkasya'yı Kuzeydoğu Anadolu ile birlikte tanımlamaya çalışmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu Anadolu'yu içine alan bugünkü hem kuzey hem de güney Kafkasya'yı Kafkasya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti'nin kuruldukları konum itibari ile farklı Kafkasya algıları ve etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu Devleti Türkmenlere yurt bulma ve İran toprakları üzerinden Kafkasya ve Anadolu'ya uzanma amacını güderken, Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan başlayarak Kafkasya'ya yayılma amacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde Selçuklu Devleti'nin demografi üzerinden Osmanlı Devleti'nin ise İslam jeopolitiği üzerinden bir Kafkasya algısı olduğu görülmektedir. Tarihi süreç Kafkasya'ya dönük Selçuklu Devleti'nin demografik açıdan daha güçlü bir bakış açısının olduğunu göstermektedir. Nitekim bugün Selçuklu Devleti Kafkasya'da Türk nüfusunun belirleyici unsurunu oluşturmuşken, Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan Anadolu'ya zorunlu göç eden Kafkas halklarının varlığı ile temsil olunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Kafkasya algısını Kırım'a bağlayarak şekillendirmesi Kafkasya'ya dönük kayıplarını da şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin o dönemki güçsüzlüğü ve Rusya ile olan mücadelesi de Kafkasya üzerinde zayıf bir politika yürütmesine neden olmuştur.

5. Türkiye Kafkasyası

Coğrafi durum, tarihi süreç ve etnisite, Türkiye'nin Kafkasya tanımını belirleyen stratejik unsurları oluşturmaktadır. Küçük Kafkasya olarak nitelendirilen bölge; Türkiye, Gürcistan, İran ve Azerbaycan'ı içine alan dağlık kütleyi oluşturmaktadır (harita 2). Kafkasya ile Anadolu'nun coğrafi açıdan birbirini tamamlayan bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Ünal'a göre (2002:3); Doğu Anadolu ve Kafkasya iklim ve coğrafya açısından ortaklığı olan ve bu nedenle birbirlerini tamamlayan bölgelerdir. İki havza arasındaki orojenez, Anadolu ve Kafkasya'yı bütün kılmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya ve Türkiye iklim, bitki örtüsü ile topoğrafik açıdan birbirlerinin devamıdır. Bu devamlılık, tarihi, sosyal ve kültürel açıdan da söz konusudur. (Topchishvili, 2013: 65)'e göre Küçük Kafkasya'nın Türkiye ve İran topraklarında kalan kesimlerini Kafkasya'dan ayrı tutmak yanlış bir yaklaşımdır. Ancak İran topraklarının etnik açıdan sınır belirleyici olması mümkün görünmemektedir. Zira bugün Kafkas halklarının farklı coğrafyalardaki varlığı etnik bir Kafkas algısını zayıflatmaktadır. Bu minvalde Kuzey Kafkasya sınırı için Maniç Depresyonu'nun Azak ve Hazar Denizi'ne bağlayan coğrafi belirleyiciliği söz konusudur. Hazar Denizi'nin Kafkasya'nın doğu sınırını coğrafi açıdan belirlediği görülürken, Kafkasya'nın doğu sınırı, Karadeniz'in doğal sınır çizmesiyle beraber, Küçük Kafkaslar'ı (Güney Kafkasya ve Anadolu'yu) bölmesi nedeniyle doğal bir sınır teşkil etmemektedir.

Anadolu'nun geçmiş çağlardan günümüze değin Kafkasya ile olan coğrafi yakınlığı ve göç alışverişi bu sürecin en stratejik unsurunu teşkil etmektedir. İran Tebriz, Türkiye Erzurum, Tiflis, Stavropol ve Krasnodar şehirlerinin uzağında değildir (Grigoriantz, 1999:13). Evliye Çelebi (2008: 238) Erzurum hakkında bilgi verirken şehrin üç kapısı olan Gürcü kapı, Azerbaycan kapı ve Tebriz kapıdan bahsetmektedir. Bu deyimler günümüzde de kullanılmakta olup, Kafkasya ile Anadolu arasındaki bağı vurgulamaktadır. Birtakım coğrafya, tarih kitaplarında Kars ile Artvin Kafkasya sınırları dahilinde gösterilmektedir (Bilge, 2005:13). Evliya Çelebi (2008:98), Anadolu-Kafkasya seyahati sırasında Trabzon'u anlatırken bu kentin iki ismi daha olduğunu ve bu kentlerin isminin Batum ve Lazgi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi Trabzon'daki Kanuni Sultan Süleyman'a bağlı Abaza aşiretlerini anlatmıştır. Bu bağlamda Trabzon ve çevresi tarihi-coğrafi açıdan Kafkasya'nın parçasıdır.

Kafkasya ile Erzurum-Kars civarı M.Ö.4000'den Urartular dönemine kadar Kafkasların devamı bazen de bağlantılı olan bölgesi haline gelmiştir. Kafkasya'dan Mittaniler, Hurriler...vb., halkların Anadolu'ya göç etmesiyle başlayan Anadolu-Kafkasya etkileşimi 1864'te yaşanan Kafkasya göçleri ile artış göstermiştir. Bugün Türkiye'de çok sayıda Kafkas göçmeni yaşamakta ve Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmektedirler. Tarihi ve coğrafi açıdan Kafkasya ve Anadolu coğrafyasının bütünlük teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Politik söylemler ve coğrafi açıdan Türkiye; Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkas ülkesi olarak anılmaktadır. Nitekim bu bölgeler Türkiye'nin coğrafi açıdan tamamlayıcısı olduğu kadar tarihi bağlamda Osmanlı mirası olmaları açısından da Türkiye'nin devamı olma özelliğini taşımaktadırlar. Türkiye'nin yeni bağımsız bir ülke olarak kurulduğu dönemde, SSCB bünyesinde Kafkas ülkeleri tanımı yer almakta idi. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar, Kafkasya'ya olan bakışını etkilemiş ve çoğunlukla Güney Kafkasya algısı çerçevesinde sürmüştür. 1914'den itibaren Türkiye'nin

Kafkasya algısını, Türkçülük ilkesi etkilemiştir. Orta Asya ile etnik bağların kurulması için Güney Kafkasya üzerinden rol almayı tercih eden Türkiye, Orta Asya'daki Türk Devletleri ile bağlantı kurmak için Mustafa Kemal'in "Türk Kapısı", Kazım Karabekir'in "Şark Kapısı" olarak adlandırdığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlayan 16 km'lik toprak parçasını satın almıştır. Böylece Türkiye, Nahçıvan üzerinden Zengezur dehlizi (koridoru) ile Azerbaycan ile bağ kurmak istemiştir. Bu stratejik hamle Türkiye'nin Kafkasya'yı çoğunlukla ideolojik bir etnik kordon olarak gördüğünü göstermektedir.

SSCB'nin Karadeniz Havzası'nda en uzun kıyı şeridinde sahip ülke olması, Türkiye'nin yakın coğrafi havzalarda faaliyet göstermesi konusunda coğrafi ve siyasi baskı unsuru teşkil etmiştir. Ayrıca bu durum, Türkiye'de yakın kara ve deniz havzalarının farkındalığını da zayıflatmıştır. Bu zayıflığı Türkiye, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile bağımsız hale gelen Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile iletişim kurma konusunda da yaşamıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'ya bakışındaki değişime rağmen dar bir Kafkasya algısı söz konusu olmuştur. Yani Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin Kafkasya siyasetine belirginlik kazandırmamıştır. 1991 sonrası Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın özerk eyaletleri olarak varlığını sürdürmesi, Türkiye'nin yalnızca bağımsız Güney Kafkasya devletleri ile ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin çoğunlukla Kafkasya tanımını Güney Kafkasya ile sınırlandırmıştır. Rusya'nın baskılayıcı faaliyetlerine karşın Türkiye'nin Kafkasya'da dengeleyici etkisi 2000 yılından itibaren yavaş yavaş Afro-Avrasya'da aktif olmasıyla başlamıştır. Türkiye'nin 2020'de yaşanan Ermenistan-Azerbaycan savaşında aktif roller edinerek Minsk grubundan daha etkin olması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yeterli bir yaklaşım olmasa da günümüzde Türkiye için Kafkasya, dinamik bölgesel jeopolitik faaliyetler yürüttüğü çoğunlukla Güney Kafkasya'yı ifade etmektedir.

Siyasi, tarihi ve coğrafi etkenlerin yanı sıra Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısını şekillendiren durum etnisitedir. Türkiye açısından Orta Asya ile iletişim yolunu sağlayan etnik koridor rolündeki Kafkasya üzerine Azerbaycan'ın yanı sıra kuzeybatı İran'daki Türk varlığı Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısını belirleyen durumu oluşturmaktadır. Bu anlamda Türkiye için etnik sınırlar açısından zaman zaman Kuzeybatı İran'da Güney Kafkasya olarak algılanmaktadır. Şayet etnik sınırlar esas alınırsa Türkiye için Kafkasya sınırı, Kazan şehri ve Tebriz'e kadar algılanabilir. Ancak bu algı çoğunlukla zayıftır. Nitekim bugün Türkiye'de yalnızca Güney veya Kuzey Kafkasya'yı Kafkasya olarak gören halklar söz konusudur. Türkiye için Kafkasya Zengezur dehlizi (koridoru) üzerinden Orta Asya ile ilişki kurabileceği eksen bölge olmasının ötesinde ticari faaliyetlerini yürüttüğü Asya ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya ve Osmanlı mirasını sürdürerek hamiliğini üstlenmeye çalıştığı bir coğrafya olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya algısı zayıftır. Türkiye'nin Kafkasya'ya bakışını düzenleyecek en stratejik unsurlardan biri ticari faaliyetlerdir. Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan ile olan aktif ticari rolleri Türkiye'nin Kafkasya algısını şekillendirse de Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın varlığı Türkiye'nin Kafkasya sınırlarına dair bakışını sınırlandırmaktadır.

Harita 7: Türkiye Kafkasya'sı

Türkiye'de bugün sınırların ötesinden bihaber oldukça fazla sayıda vatandaşımız bulunmakta olduğu bilinmektedir. Kafkasya algısı yanlış bir zihinsel haritalama ile Kuzey veya Güney Kafkasya olabilmektedir. Türkiye'nin Kafkasya algısı tarihi bağlamda bölgesel siyasal gücüne ve dışsal aktörlerin faaliyetlerine göre şekillenmiş ve zamanla değişim göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya algısı zayıftır. Coğrafi unsurlar esas alındığında Türkiye açısından Kafkasya sınırları, batı sınırı Türkiye'de Ordu ilinde Mesudiye'den (Mesudiye Orta Karadeniz ile Doğu Karadeniz bölümlerinin kesiştiği konumda yer alır. Böylece Mesudiye'den itibaren Doğu Karadeniz bölümü başlamaktadır. Doğu Karadeniz Dağları, Küçük Kafkas'ın bir parçasıdır) başlayarak, Kaçkar dağları, Kürtün-Kelkit-Soğanlı dağlarını takip eder. Trabzon, Artvin, Ardahan, Rize, İspir, Erzurum, Kars, Iğdır, Ağrı'yı içine alan ve güney sınırını Aras nehrinin çizdiği bölgeyi kapsamalıdır (Harita 7). Türkiye Kafkasya'sının geniş bir coğrafi alanı içermesi bu bölgeye dair "Bütünleşik Kafkasya" dolayısı ile bölgesel olarak güçlü bir siyasi, ekonomik imaj yaratacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya algısı Kuzey ve Güney Kafkasya'yı içine alacak biçimde geniş olmalıdır.

Sonuç

Kafkasya'nın özel konumu, coğrafi nitelikleri, tarihi dokusu, mozaikleşmiş etnik dil, inanç, ve kültür biçimleri ile farklı algılanmaktadır. Ek olarak çeşitli aktörlerin bölgesel ve küresel rekabetinin getirdiği ekonomik ve siyasi hedefler, Kafkasya'ya dair çeşitli tanımların doğmasına neden olmuştur. Kafkasya, her çağda özel konumsal niteliğini sürdürmüş işgal tarihine sahip bir bölgedir. Dolayısı ile heterojen bir bölge üzerine çok sayıda tanımın doğması doğaldır. Kafkasya'nın Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki bölünmüşlüğüne olduğu gibi bölgenin kendi içinde de belirsiz bir Kafkasya tanımı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu berzah alanına tek başına hakimiyet kurmuş bir uygarlığın var olamaması da bu belirsizliği göstermektedir.

Tarihi ve coğrafi faktörlerin etkisi ile Kafkasya üzerine Kuzey-Güney Kafkasya, Doğu-Batı Kafkasya, Orta Kafkasya, Transkafkasya, Zakafkasya, Maverayı Kafkasya, Rusya Kafkasya'sı, Türkiye Kafkasya'sı gibi tanımlar doğmuştur. Bugün Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu toprakları içinde yer alırken, Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölgede Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan yer almaktadır. Günümüzde Kuzey Kafkasya'nın sınır ayrımı için esas alınan Büyük Kafkasya Dağlık Kütlesi ile Güney Kafkasya için ise Aras Vadisi'nin coğrafi ayrım olarak ifade edilmesi mümkün gözükürken, Batı Kafkasya sınırı için coğrafi unsurların belirginliği söz konusu değildir.

Rusya'nın Kafkasya tanımlarında olduğu gibi çeşitli devletlerin politik ve siyasi hedeflerine hizmet eden bölge tanımları olmuştur. Bu bölge tanımları bazen halkların kaynak bölgesinden hedef bölgesine geçişte göç eksenini olarak gördükleri bölgede olabilmektedir. Yapılan Kafkasya tanımlarının ortaklığını teşkil eden durum; ülkelerin kendi politik, coğrafi, ekonomik, etnik, dini, tarihi ve konumsal bakış açılarına dayalı olarak Kafkasya algısı yaratmış olmalarıdır. Bu bağlamda tarihi, coğrafi, ticari, etnik, dini vb. nedenlere dayalı olarak ortaya çıkmış Kafkasya tanımları bir taraftan bu bölgeye dönük aktörlerin veya halkların çıkar amaçlarını ifade ederken, bir taraftan da bölgeye dönük bölünmüşlüğü (Kuzey-Güney), tutarsız jeopolitik yaklaşımları, kafa karışıklığını yaratmıştır. Bugün tartışılması gereken unsur gerçek Kafkasya'nın (Kuzey- Güney Kafkasya) neresi olduğu değil "Bütün Bir Kafkasya" bilincinin eksikliği olmalıdır. Bu noktada Güney Kafkasya Devletleri ile Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri'nin Kafkasya yorumları dar ve Birleşik Kafkasya algısının üzerini örten yanlış tutumlardır. Bu türden algısal yanılgılar bölgenin jeopolitik-jeoekonomik, stratejik ve diplomatik gelişiminin önünde engel teşkil etmektedir. Sınırların ötesini bilmeyen halklar için Kuzey ve Güney Kafkasya'nın bir bütün oluşturmasının bu bölgenin lehine bir durum olduğunun farkındalığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Aynı sorun, ders kitapları içinde söz konusu olup, Kafkasya algısı yanlış ve eksiktir. Kimi zaman Güney Kafkas ülkeleri Kafkasya olarak algılanırken, Kuzey Kafkasya'daki özerk bölgeler Rusya'ya ait eyaletler olarak algılanabilmektedir. Oysa ki Kuzey Kafkasya kültürü, coğrafyası ve tarihi ile Güney Kafkasya'nın devamıdır. Bu bağlamda Kafkasya yerli halklarının, yakın coğrafi bölgelerde, ilişkisel açıdan Dünya'nın başka bölgelerinde ve Türkiye'de yaşayan Kafkas halklarının ve ülkelerin Kafkasya algısının, "Bütüncül zihin yapısı ve haritaları" ekseninde, etnik, dini ve tarihi paydaşlık zemininde, Bir bütünün bileşenleri olarak Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın zihinlerde yer alması jeopolitik amaç olarak benimsenmelidir.

Kaynakça

- Allahyari, F. Ahangaran, A. (2011). جغرافیای تاریخی قفقاز از منظر مورخان و جغرافی دانان مسلمان (Müslüman Tarihçiler ve Coğrafyacılar açısından Kafkasya'nın tarihi coğrafyası). *Coğrafi Araştırma Dergisi*, 26(2), 199-218.
- Anisimof, S. (1926). *Kafkas kılavuzu*. (B. Sadık, Çev.). İstanbul: Erkân-ı harbiye-i umumiye.
- Bağ, Y. (2001). *Çerkeslerin dünü bugünü*. İstanbul: Kafkas Derneği Yayınları.
- Bilge, S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi (eski çağlarda 1212 yılına kadar)*. (H.D. Andresyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cemilli, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Chikovani, N. (2006). რელიგია და კულტურა სამხრეთ კავკასიაში სალექციო ო კურსი სოციალური მეცნიერებების მაგისტრატურისათვის ნინო ჩიქოვანი თბილისი. (Sosyal bilimler yüksek lisansı için Güney Kafkasya'da din ve kültür ders kursu). Tiflis: Sosyal Bilimler Merkezi.
- Coene, F. (2010). *The Caucasus*. New York: Routledge.
- Crego, P. (2004). Caucasus. In. Millar, J.R (Ed.), *Encyclopedia of Russian history – I* (pp. 212-214). New York: Macmillan Reference.
- Demir, T. (2019). *Kolonyal dönemden günümüze jeopolitik bağlamda Anklav/Ekslav ülke toprakları güvenlik ilişkisi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Deniz, T. (2015). *Siyasi coğrafya penceresinden sorunlar yumağı Kuzey Kafkasya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dağlı, Y. Ve Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit 2. Cilt 1. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Forsyth, J. (2019). *Kafkasya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Grigoriantz, A. (1999). *Kafkasya halkları tarihi ve etnografik bir sentez*. (D. Yurdakul, Çev.). İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları.
- Gadzhiev, K. S. (2001). *Kavkaza geopolitika* (Kafkas jeopolitiği). Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniia.

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

- Güner, İ. (2000). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası (Eski Dünya Kıta ve Ülkeleri)*. 1. Cilt. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslam coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İsmailova, E. & Papava, V. (2008). A new concept for the Caucasus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(3). 283–298.
- Kaplan, R. (2022). *Coğrafya'nın intikamı. Yaklaşan çatışmalar ve kaderle savaş hakkında harita bize neler söyler?*. (Z.T. Kor, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Karabağ, S. (2014). *Jeopolitik açıdan sınırlar*. İstanbul: Pegem Akademi.
- Keçeci, A.İ. (2021). Avrupa Birliğinin Kafkasya Politikası. *EURO Politika*, 6, 31-36.
- Kırzioğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Özey, R. (2021). *Kafkasya ve Kafkas ülkeleri coğrafyası* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Rondeli, A. (2011). The North Caucasus: A view from Tbilisi. *Turkish Policy*, 10(2), 1-7. Retrieved July 27, 2021 from http://turkishpolicy.com/pdf/vol_10-no_2-rondeli.pdf
- Şoenü, M. F. (2007). *Tüm eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü*. Ankara: Kaf-Dav yayınları.
- Strabon. (1987). *Coğrafya*. (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strange, G. L. (1994). The lands of the eastern caliphate Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem conquest to the time of Timur. Tahran.
- Tavkul, U. (2015). *Kafkasya gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Togan, Z. V. (1932). *Azerbaycan yurt bilgisi*. İstanbul: Burhanettin Matbaası.
- Торчishvili, R.A. (2013). Какую Территорию Охватывает Кавказ? (Kafkasya Hangi Bölgeyi Kapsar?). *Этнографическое обозрение*, 5, 61.
- Ünal, A. (2002). *Neolitik Çağdan Geç Tunç Çağının sonuna kadar (M.Ö.5500-1150) Anadolu ve Kafkasya ilişkileri. Kuban-Maykop kültürleri ile Eski Anadolu kültürlerinin ilişkileri* (Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Web Kaynakları

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaz>. (Erişim tarihi: 17.12.2022).